

DE FINANCIËLE POSITIE VAN LANDBOUWBEDRIJVEN IN NEDERLAND

Rapport No. 213

L1
213

AFDELING ALGEMEEN ECONOMISCH ONDERZOEK
VAN HET LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT

DECEMBER 1954

204381

Dit rapport is getoetst aan het oordeel van een Commissie van Advies ad hoc. De verantwoordelijkheid voor de inhoud van het rapport berust evenwel bij het Landbouw-Economisch Instituut.

De genoemde Commissie bestond uit:

Prof. Dr G. MINDERHOUD,	Hoogleraar te Wageningen, Voorzitter
F. P. J. BAKX, ec. drs,	Adjunct-Directeur van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank te Eindhoven
Prof. Dr P. P. VAN BERKUM,	Hoogleraar te Tilburg
TH. J. VISSER,	Directeur van de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank te Utrecht
Dr Ir A. VONDELING,	Voorzitter van de Vereniging van Landbouwboekhoudbureaux te Leeuwarden
	Directeur van de Coöperatieve Centrale Landbouwboekhouding te Leeuwarden.

Het rapport is verkrijgbaar bij het Landbouw-Economisch Instituut, Van Stolkweg 29, 's-Gravenhage. Prijs f 2,50.

INHOUD

<i>Lijst van tabellen</i>	7-8
<i>Lijst van grafieken</i>	9
<i>Woord vooraf</i>	11
 <i>Hoofdstuk I. Doel en opzet van het onderzoek</i>	12
§ 1. De doelstelling van het onderzoek	12
§ 2. De verzameling en de verwerking van de gegevens	14
a. de herkomst van de gegevens	14
b. de keuze van de bedrijven	15
c. de opbouw van de steekproef	15
d. de herwaardering van enige gegevens	17
e. de verwerking en groepering van de gegevens	18
 <i>Hoofdstuk II. De financiële structuur van landbouwbedrijven</i>	20
§ 1. Enige algemene theoretische opmerkingen	20
§ 2. Toetsing van de financiering aan enige normen	21
a. de financiering van de duurzame activa	21
b. de solvabiliteit	28
c. de liquiditeit en de credietruimte	28
§ 3. De schuldenpositie	31
a. de ontwikkeling sinds 1932	31
b. de schulden op lange termijn	31
c. de schulden op korte termijn	39
d. de financiering door landbouwcredietinstellingen	41
 <i>Hoofdstuk III. Het vermogen van landbouwbedrijven tot het financieren van investeringen</i>	44
§ 1. Methode van onderzoek	44
a. reeds beschikbare eigen gelden	44
b. gelden, die door opneming van crediet beschikbaar kunnen komen	49
§ 2. Algemene beschouwing van de financieringsmogelijkheden	51
§ 3. De invloed van gebied, bedrijfstype, bedrijfsgrootte, eigendoms- en pachtverhoudingen en leeftijd van de boer op de financieringsmogelijkheden	57

a. de investeerbare bedragen per bedrijf in provincies en landbouwgebieden, alsmede de bedragen voor verschillende bedrijfstypen . . .	58
b. de invloed van de bedrijfsgrootte	61
c. de invloed van de eigendoms- en pachtverhoudingen	68
§ 4. Enige bijzonderheden van bedrijven, die niet tot het financieren van enige investering in staat zijn	69
<i>Hoofdstuk IV. Samenvatting en conclusies</i>	<i>71</i>
<i>Staten</i>	<i>77</i>
<i>Bijlagen</i>	<i>95</i>

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1.	Opbouw van de steekproef	16
Tabel 2.	Aantallen bedrijven van de steekproef in % van de aantallen in het universum	17
Tabel 3.	Gemiddelde waarde in guldens per ha van grond en gebouwen	18
Tabel 4.	Eigen kapitaal in % van balanstotaal	26
Tabel 5.	Eigen kapitaal en op lange termijn geïnvesteerde geldmiddelen in guldens per ha	27
Tabel 6.	Som van alle schulden in % van het balanstotaal in 1932, 1933, 1940 en 1952	31
Tabel 7.	Bedrag van de schulden op lange termijn in guldens per ha, alsmede het bedrag der schulden op lange termijn uitgedrukt in % van het balanstotaal	32
Tabel 8.	Nominale hypothecaire schuld van alle eigendomsbedrijven in guldens per ha in 1933, 1940 en 1952	33
Tabel 9.	Eigendomsbedrijven met hypothecaire schuld per bedrijfstype, bedrijfsgrootte en per leeftijdsgroep van de boer	34
Tabel 10.	Aantal bedrijven met hypothecaire en/of andere leningen in % van het aantal bedrijven met langlopende schuld	36
Tabel 11.	Aantal eigendomsbedrijven met hypothecaire leningen in % van het aantal eigendomsbedrijven met langlopende schuld	37
Tabel 12.	Aantal bedrijven met andere hypothecaire leningen in % van het aantal eigendoms- resp. pachtbedrijven met langlopende schuld	38
Tabel 13.	Mediaan van de hypothecaire resp. niet-hypothecaire leningen in % van de schulden op lange termijn voor uitsluitend die bedrijven, welke schulden op lange termijn hebben aangegaan	39
Tabel 14.	Schulden op korte termijn in % van het balanstotaal	39
Tabel 15.	Relatief aantal bedrijven met belastingschuld en belastingschuld uitgedrukt in % van de schulden op korte termijn	40
Tabel 16.	Aantal bedrijven met debetstand in rekening-courant bij boerenleenbanken en andere banken in % van het aantal onderzochte bedrijven per groep van landbouwgebieden	41
Tabel 17.	De betekenis van de landbouwcredietinstellingen bij de financiering van landbouwbedrijven	42
Tabel 18.	Gewogen en ongewogen mediaan der investeerbare bedragen per groep van landbouwgebieden in guldens per ha	56

Tabel 19. Mediaan der investeerbare bedragen per bedrijfstype in guldens per ha	60
Tabel 20. Mediaan der investeerbare bedragen in verschillende grootteklassen en groepen van landbouwgebieden in guldens per ha	61
Tabel 21. Mediaan der investeerbare bedragen van weide-, gemengde en akkerbouwbedrijven in verschillende grootteklassen in guldens per ha	63
Tabel 22. Mediaan der investeerbare bedragen in verschillende grootteklassen bij verschillende eigendoms- en pachtverhoudingen in guldens per ha	66
Tabel 23. Mediaan der investeerbare bedragen in verschillende grootteklassen en leeftijdsgroepen van de boer in guldens per ha	66
Tabel 24. Mediaan der investeerbare bedragen van eigendoms- en pachtbedrijven per groep van landbouwgebieden in guldens per ha	68
Tabel 25. Mediaan der investeerbare bedragen van eigendoms- en pachtbedrijven bij verschillende leeftijdsgroepen van de boer in guldens per ha	69
Tabel 26. Mediaan van de „negatieve” saldi aan investeerbare middelen in guldens per ha	70
Tabel 27. Ontwikkeling van de kosten van 1948/49 tot en met 1953/54	75
Tabel 28. Opbrengst per 100 gulden kosten van 1948/49 tot en met 1953/54	75

LIJST VAN GRAFIEKEN

1a. Vergelijking van de duurzame investeringen met het voor lange termijn beschikbare kapitaal	22
1b. Vergelijking van de duurzame investeringen met het voor lange termijn beschikbare kapitaal	24
2. Overzicht van de credietruimte en de liquiditeit van landbouwbedrijven	30
3. Voorbeeld van het beloop van de liquiditeitspositie gedurende het jaar 1952 voor het typebedrijf van de Noordelijke Bouwstreek	47
4. Aantal bedrijven met voor investering beschikbare geldmiddelen	53
5. Mediaan van het bedrag aan investeerbare geldmiddelen in guldens per ha	55
6. Mediaan van het bedrag aan investeerbare geldmiddelen in provincies, groepen van landbouwgebieden en bedrijfstypen in guldens per bedrijf	59
7. Mediaan van de investeerbare geldmiddelen van weide-, gemengde en akkerbouwbedrijven in verschillende grootteklassen in guldens per bedrijf	62
8. Investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen van weide-, gemengde en akkerbouwbedrijven in verschillende grootteklassen in guldens per ha	64
9. Investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen van eigendoms- en pachtbedrijven in verschillende grootteklassen in guldens per ha	65
10. Investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen van bedrijven van jonge en oude boeren in verschillende grootteklassen in guldens per ha	67

WOORD VOORAF

Op 7 Juni 1952 ontving het Landbouw-Economisch Instituut het verzoek van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, Directie van de Landbouw, een onderzoek naar de liquiditeit in de landbouw te willen instellen.

De aanleiding tot dit verzoek was de in de Tweede Kamer der Staten-Generaal gemaakte opmerking, dat een gebrek aan financieringsmiddelen het belangrijkste knelpunt is op de weg naar hogere productie en vergroting van de efficiëncy van de landbouwbedrijven.

Gezien deze achtergrond heeft het Landbouw-Economisch Instituut gemeend het door de Minister gewenste onderzoek breder te moeten opvatten, dan in de opdracht tot uiting komt. Er is daarom niet alleen aandacht besteed aan de liquiditeitspositie, doch ook aan de financiële structuur der onderzochte bedrijven, terwijl bovendien is getracht vast te stellen over hoeveel geldmiddelen de bedrijven kunnen beschikken om investeringen te financieren. Voor zover dit mogelijk bleek, is de financiële positie van de bedrijven in 1952 vergeleken met de uitkomsten van onderzoeken over de jaren 1932, 1933 en 1940.

Het is hier de plaats mijn dank te betuigen aan de boekhoudbureaux, die, ondanks drukke werkzaamheden, hun volle medewerking bij de verzameling van de nodige gegevens hebben verleend.

Hoewel de kapitaalbehoefte een belangrijke factor is bij de beoordeling van de financieringsmogelijkheden, konden hierover in het rapport geen bijzonderheden worden vermeld, daar de nodige basisgegevens niet voorhanden zijn. Voor het bepalen van de kapitaalbehoefte zou een afzonderlijk onderzoek moeten worden ingesteld.

Het onderzoek werd op de Afdeling Algemeen Economisch Onderzoek verricht door J. T. P. de Regt, ec. drs, daarin bijgestaan door G. Hoekstra, die in de bewerking van het materiaal een belangrijk aandeel had. Bij statistische vraagstukken werd hulp geboden door Dr Ir G. Hamming, hoofd van de Afdeling Statistiek. De machinale verwerking van de gegevens geschiedde door de Afdeling Bewerking Waarnemingsuitkomsten van de Centrale Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (T.N.O.) te 's-Gravenhage.

De Directeur,
Dr J. HORRING

's-Gravenhage, December 1954

HOOFDSTUK I

DOEL EN OPZET VAN HET ONDERZOEK

§ 1. DE DOELSTELLING VAN HET ONDERZOEK

In de jaren na de oorlog zijn in de landbouw omvangrijke investeringen verricht, als gevolg waarvan de kapitaalbehoefte sterk is gestegen.

Er zijn voor deze ontwikkeling verschillende oorzaken aan te wijzen:

a. Gedurende de oorlog konden de verschillende productiemiddelen, die voor vervanging in aanmerking kwamen, niet worden vernieuwd. In de jaren na 1945 is deze opeengehoopte vraag effectief geworden. Veelal ging vervanging gepaard met modernisering van de bedrijfsuitrusting.

De grote omvang der investeringen blijkt wel uit het hoge peil, waarop de invoer van landbouwwerktuigen (excl. tractoren) zich sinds 1945 heeft bewogen. Het gemiddelde gewicht van de in de jaren 1937 t/m 1940 ingevoerde werktuigen op 100 stellend, bedraagt de invoer in de periode 1946 t/m 1952 gemiddeld 166¹⁾.

b. Het mechanisatieproces in de landbouw m.n. de aanschaffing van tractoren en de daarbij behorende werktuigen, heeft zich na de oorlog verder voltrokken. In 1940 waren bijvoorbeeld in Nederland circa 5.700 landbouwtrekkers aanwezig. Daarvan waren er na de bevrijding naar schatting 2.000 à 2.500 over. In 1950 en 1953 was het aantal echter toegenomen tot respectievelijk ongeveer 24.500 en 32.900.

c. De aanschaffing van duurzame productiemiddelen moest tegen vaak sterk gestegen prijzen plaats hebben. Ter illustratie diene dat, wanneer wij de gemiddelde prijs per gewichtseenheid van de in de periode 1937 t/m 1940 ingevoerde landbouwwerktuigen op 100 stellen, dit verhoudingsgetal van de invoerprijzen in het tijdvak 1946 t/m 1952 gemiddeld 385 bedraagt.

d. Door het stijgen van de prijzen voor en het grotere verbruik van verschillende kostenbestanddelen, zoals kunstmest, zaaizaad, pootgoed, bestrijdingsmiddelen, klein gereedschap, brandstof, veevoeder en lonen is ook een grotere behoefte aan bedrijfskapitaal ontstaan.

e. Bij deze oorzaken van de gestegen kapitaalbehoefte heeft zich nog gevoegd de invloed van de door de overheid voorgestane intensivering en mechanisatie. Van overheidswege is in de na-oorlogse jaren aangedrongen op opvoering van de productiviteit in de landbouw, o.m. in verband met de noodzaak de invoer van voedermiddelen uit het dollargebied te beperken en de uitvoer van ons land te vergroten.

Het is duidelijk, dat dit streven gepaard gaat met een toeneming van de behoefte aan geldmiddelen. De noodzaak tot opvoering van voederwinning en conservering op het eigen bedrijf betekent niet alleen het gebruik van kunstmest, uitbreiding van arbeids- en kapitaalsintensieve

1) Landbouwmekanisatie, Juli 1954. De indexcijfers in de jaren 1946 t/m 1952 bedragen achtereenvolgens 121, 205, 192, 153, 227, 156 en 108.

gewassen, uitbreiding van de veestapel en aanschaffing van silo's, e.d., doch veroorzaakt eveneens in vele gevallen een vergroting van de omlooptijd van het bedrijfskapitaal. De tijdsduur, die nodig is om te komen van krachtvoer tot bijvoorbeeld slachtvarkens of rundvee, is veel kleiner dan van de omwegproductie eigen voeder tot slachtvarkens of rundvee.

Het is begrijpelijk, dat men zich in kringen van de landbouw de vraag ging stellen, of de boeren — gelet op de toch reeds grote financiële eisen, die de na-oorlogse jaren aan hen hadden gesteld — de gewenste productievergroting nog wel zouden kunnen financieren. Zelfs indien de prijzen van de landbouwproducten een voldoende stimulans zijn tot het gaan in de door de overheid gewenste richting, dan nóg zou verwezenlijking hiervan achterwege blijven, wanneer de boeren over onvoldoende financiële middelen beschikken om de daarmee samenhangende extra kapitaalbehoeften te dekken. Bij de behandeling op 22 April 1952 van de „Wijziging van het elfde hoofdstuk der Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951” is door Dr Ir A. Vondeling twijfel geuit over de financiële mogelijkheden en is de wens uitgesproken, dat dit vraagstuk nader zou worden onderzocht, aangezien over de feitelijke financiële toestand van de landbouw nagenoeg geen recente gegevens bekend zijn. De Minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening heeft in een en ander aanleiding gevonden het Landbouw-Economisch Instituut te verzoeken een onderzoek te willen instellen naar de liquiditeit in de landbouw. Een afschrift van de brief, waarin dit verzoek was vervat, is als bijlage 1 aan dit rapport toegevoegd.

Wij hebben gemeend het onderzoek — gezien de hiervóór vermelde achtergrond — breder te moeten opzetten, dan strikt genomen was verzocht.

Het inzicht in de financieringsmogelijkheden van de landbouwbedrijven kan aanmerkelijk worden verdiept, wanneer naast de liquiditeitspositie ook de gehele financiële structuur der bedrijven aan een onderzoek wordt onderworpen en rekening wordt gehouden met de op deze bedrijven aanwezige credietruimte.

Aan de hand van gegevens omtrent de liquiditeit en de credietruimte is nagegaan, hoe de feiten liggen ten aanzien van de geldmiddelen, die voor investeringsdoeleinden beschikbaar zijn, dan wel kunnen komen. Natuurlijk zou het hierbij van belang zijn, indien de beschikbare geldmiddelen konden worden vergeleken met de bestaande kapitaalbehoefte, die onder meer met de intensivering en de mechanisatie samenhangt. Om deze vergelijking te kunnen uitvoeren, zou evenwel een aanvullend onderzoek moeten worden ingesteld, zodat wij in dit rapport geen plaats voor de behandeling van dit vraagstuk hebben kunnen inruimen.

Het wil ons voorkomen, dat de resultaten van ons onderzoek naar de financieringsmogelijkheden het beste kunnen worden beoordeeld tegen de achtergrond van de algemene financiële structuur van de landbouwbedrijven. Daarom zal in Hoofdstuk II eerst de financiële structuur van de landbouwbedrijven aan een onderzoek worden onderworpen, waarna pas in

Hoofdstuk III de resultaten van het onderzoek naar de financiële investeringsmogelijkheden zullen worden vermeld ¹⁾).

§ 2. DE VERZAMELING EN DE VERWERKING VAN DE GEGEVENS

a. De herkomst van de gegevens

Het is gebleken, dat het onderzoek kon plaats hebben door gebruik te maken van gegevens, die bij de landbouwboekhoudbureaux aanwezig zijn. Daartoe is contact gezocht met de leden van de Vereniging van Landbouwboekhoudbureaux, welke nagenoeg alle hun medewerking aan het onderzoek hebben kunnen verlenen. Bovendien werd de hulp verkregen van het Accountantskantoor Rose & Van Klinken. Dank zij de steun van dit kantoor zijn enige cijfers beschikbaar gekomen betreffende de Veenkoloniën.

Financiële en praktische overwegingen hebben er toe geleid, dat het onderzoek zich heeft beperkt tot de financiële toestand op één datum met behulp van balanscijfers. Als peildatum is gekozen de toestand op het einde van het boekjaar 1951/52. In verband met de uiteenlopende usancen aanzien van de afsluitdatum bij de medewerkende boekhoudbureaux bleek het echter niet mogelijk uitsluitend bedrijven te onderzoeken, waarvan de balansen op hetzelfde tijdstip zijn afgesloten. De balansdata blijken te variëren van 1 Januari tot 12 Mei 1952. Voor de meeste bedrijven is de peildatum evenwel 1 Mei 1952.

De gegevens zijn beschikbaar gekomen door middel van een enquête bij bovenbedoelde boekhoudbureaux, die hieronder afzonderlijk zijn vermeld. Achter elk bureau is tussen haakjes aangegeven, op welke tijdstippen van het jaar 1952 de balanscijfers der onderzochte bedrijven overwegend betrekking hebben.

1. Boekhoudbureau der Groninger Maatschappij van Landbouw te Groningen (1 Mei).
2. Coöperatieve Centrale Landbouwboekhouding te Leeuwarden (1 Mei en 12 Mei).
3. Boekhoudbureau van het Drents Landbouwgenootschap te Assen (1 Mei).
4. Boekhoudbureau der Overijsselse Landbouw Maatschappij te Zwolle (1 Mei).
5. Boekhoudbureau en Accountantsdienst van de Gelderse Maatschappij van Landbouw te Arnhem (1 Januari).
6. Landbouwboekhoudbureau van de A.B.T.B. te Arnhem (1 Januari en 1 Mei).
7. Centraal Bureau voor het Landbouwboekhouden van het Utrechts Landbouwgenootschap te Maarssen (1 Januari en 1 Mei).
8. Boekhoudbureau van de L.L.T.B. te Roermond (1 Januari en 1 Mei).

¹⁾ Er is naar gestreefd in de tekst de voornaamste uitkomsten door middel van tabellen en grafieken samen te vatten. Statistische overzichten, die door hun detaillering het lezen van de tekst in te hoge mate zouden storen, zijn aan het einde van het rapport in de vorm van „staten” toegevoegd. Op blz. 77 is een lijst van toegevoegde staten afgedrukt.

9. Boekhoud- en Accountantsbureau van de Hollandse Maatschappij van Landbouw te 's-Gravenhage (1 Mei).
10. Boekhoudbureau De Producent te Gouda (1 Januari en 1 Mei).
11. Boekhoudbureau en Accountantsdienst van de Zeeuwse Landbouw Maatschappij (1 Mei).
12. Boekhoudbureau van de N.C.B. te Tilburg (1 Januari en 1 Mei).
13. Boekhoudbureau van de L.T.B. te Haarlem (1 Januari en 1 Mei).
14. Stichting Centraal Boekhoudbureau van de C.B.T.B. te Weesp (1 Januari en 1 Mei).
15. Accountantskantoor Rose & Van Klinken te Stadskanaal (30 April).

Het gebruikte enquêteformulier en de toelichtingen daarop zijn resp. als bijlage II en III op blz. 97—104 aan dit rapport toegevoegd.

De verzamelde gegevens zijn ontleend aan fiscale boekhoudingen en hebben betrekking op bezittingen en schulden zowel binnen als buiten het bedrijf (bijvoorbeeld verpachte grond en gebouwen, effecten e.d.).

b. De keuze van de bedrijven

In overleg met het Centraal Bureau voor de Statistiek, dat met de uitvoering van de Statistiek van de Bedrijfsuitkomsten in de Landbouw is belast, zijn bij de enquête dezelfde bedrijven betrokken, welke door het C.B.S. voor de Statistiek van de Bedrijfsuitkomsten over de jaren 1950/51 en 1951/52 zijn gekozen. Slechts in enkele gevallen, waarin de bedrijven voor ons doel ongeschikt bleken, dan wel de gegevens door het boekhoudbureau nog niet waren verwerkt, hebben wij andere bedrijven gekozen.

De gebieden, die door de watersnood op 1 Februari 1953 zijn getroffen, zijn toch bij het onderzoek betrokken. Het spreekt echter vanzelf, dat de financiële toestand in deze gebieden zich als gevolg van de rampschade sterk kan hebben gewijzigd, zodat met het hanteren van de gegevens van deze gebieden voorzichtigheid moet worden betracht.

c. De opbouw van de steekproef

Bij het onderzoek zijn 5.085 landbouwbedrijven¹⁾ betrokken met een oppervlakte cultuurgrond, die varieert van 4 tot 100 ha. Omtrent de samenstelling van de steekproef verschaft het volgende overzicht enige bijzonderheden.

¹⁾ De zuivere tuinbouwbedrijven zijn buiten beschouwing gebleven; de uitkomsten, die voor de z.g. Tuinbouwgebieden zijn gevonden, hebben dan ook uitsluitend betrekking op landbouwbedrijven en met name vooral op weidebedrijven.

Tabel 1

Opbouw van de steekproef¹⁾

Provincies c.q. groepen van landbouwgebieden	Aantal onderzochte bedrijven per gebied			Gemiddelde bedrijfsgrootte van:	
	absol- ute aan- tallen	in % van het totaal aantal onderzochte bedrijven	in % van het aantal bedrij- ven tussen 4 en 100 ha volgens Land- bouwtelling 1950	bedrijven in de steekproef	bedrijven tussen 4 en 100 ha volgens Landbouw- telling 1950
1	2	3	4	5	6
Groningen	293	5,8	3,3	37,1	20,0
Friesland	490	9,6	3,2	21,4	15,5
Drente	307	6,0	2,3	16,7	12,7
Overijssel	493	9,7	2,5	15,0	11,1
Gelderland	700	13,8	2,8	15,3	10,4
Utrecht	236	4,6	4,0	17,3	14,2
Noordholland . . .	450	8,8	4,1	23,3	15,2
Zuidholland . . .	495	9,7	4,2	23,8	16,0
Zeeland	353	6,9	5,2	30,5	18,4
Noordbrabant . . .	624	12,4	2,3	16,0	10,9
Limburg	644	12,7	5,5	15,2	10,4
Zeekleigebieden .	1128	22,2	5,2	31,9	20,4
Rivierkleigebieden.	625	12,3	4,2	19,0	12,0
Weidegebieden . .	1072	21,0	3,7	19,3	14,8
Zandgronden . . .	2061	40,5	2,5	14,0	10,6
Veenkoloniën ²⁾ . .	79	1,6	1,5	22,1	15,9
Tuinbouwgeb. ³⁾ .	120	2,4	3,6	18,6	11,4
Totaal	5085	100	3,2	19,9	13,1

De gemiddelde omvang van de bedrijven volgens de steekproef is groter dan van de bedrijven tussen 4 en 100 ha volgens de Landbouwtelling 1950. Dit is het gevolg van het feit, dat van de grotere bedrijven, die in absolute zin minder voorkomen dan de kleine bedrijven, in de steekproef een relatief groot aantal is opgenomen om de betrouwbaarheid van de uitkomsten voor deze groep bedrijven als geheel groter te maken dan anders mogelijk zou zijn geweest. De verhouding van steekproef tot universum per grootteklasse moge uit de volgende tabel blijken.

Indien de bedrijven meer representatief over de verschillende grootteklassen waren gekozen, zou de bezetting in sommige klassen te klein zijn geweest om tot gevolgtrekkingen te kunnen komen. Nu de grotere

1) Bij het onderscheiden van landbouwgebieden is de indeling van 1912 gevolgd.

2) Het aantal onderzochte bedrijven in dit gebied is betrekkelijk klein, zodat bij het interpreteren van de uitkomsten voorzichtigheid moet worden betracht. Het grootste deel (71 bedrijven) is in het Veen- en Zandgebied van Drente gelegen.

3) De zuivere tuinbouwbedrijven zijn hierbij buiten beschouwing gebleven.

Tabel 2 *Aantal bedrijven van de steekproef in % van
de aantallen in het universum*

Groepen van landbouwgebieden	4—<7 ha	7—<15 ha	15—<30 ha	30—<50 ha	50—100 ha
1	2	3	4	5	6
Zeekleigebieden	0,9	2,5	6,1	11,1	11,3
Rivierkleigebieden	1,5	3,6	8,8	11,8	14,0
Weidegebieden	1,2	2,9	5,3	8,1	5,2
Zandgronden	1,5	2,3	4,5	7,2	7,0
Veenkoloniën	—	0,9	2,4	3,4	—
Tuinbouwgebieden	0,4	2,6	10,6	6,9	—

bedrijven echter in relatief sterkere mate zijn vertegenwoordigd, is dit wel mogelijk. Het verschil, dat is waargenomen tussen de gemiddelde bedrijfsgrootten volgens de steekproef enerzijds en het universum anderzijds, beïnvloedt de uitkomsten van ons onderzoek nagenoeg niet, wanneer deze per grootteklasse zijn berekend. Hier staat evenwel tegenover, dat, wanneer de verschijnselen niet naar dit gezichtspunt van de bedrijfs-grootte zijn ingedeeld, de grotere bedrijven in te sterke mate de uitkomsten van de groep bepalen. Voor verschillende sorteringen, die zijn gemaakt, zijn geen exacte wegingsfactoren bekend. Mede hierom is van weging afgezien. Dit behoeft evenwel geen ernstig bezwaar te zijn, omdat de investeerbare bedragen per ha, die later nog zullen worden besproken hierdoor lager zijn dan in werkelijkheid het geval is, zodat de te vermelden bedragen zeker niet een te gunstig beeld geven¹⁾.

d. De herwaardering van enige gegevens

Zoals wij reeds eerder hebben vermeld, zijn onze gegevens ontleend aan fiscale boekhoudingen en omvatten zij zowel eigendommen en schulden binnen als buiten het bedrijf. Bij nadere beschouwing van de toegepaste waardering van grond en gebouwen, alsmede van de veestapel, leek het wenselijk de op deze activa betrekking hebbende bedragen te herzien, ten dele om gelijkheid in de waarderingsmaatstaven te brengen (i.c. voor de waardering van de veestapel), ten dele om de waarde van de onroerende goederen meer op de bedrijfs-economische werkelijkheid af te stemmen. Bij de waardebepaling van de onroerende goederen heeft als maatstaf gegolden de verkoopwaarde, die de Grondkamers op de datum van balansafsluiting zouden hebben toegestaan. Dit heeft geleid tot een gemiddelde waarde per ha als in het volgende overzichtje is vermeld²⁾. Ter beoordeling van deze cijfers zijn zij geplaatst naast de gemiddelden van de verkoopprijzen van boerderijen in de jaren 1952 en 1953.

1) Zie tabel 18 op blz. 56.

2) Deze gemiddelde waarde is met behulp van een steekproef bepaald. Voor de berekening er van zijn uitsluitend bedrijven genomen groter dan 7 ha, die voor tenminste 50 % in eigendom worden geëxploiteerd.

Tabel 3 *Gemiddelde waarde in guldens per ha van
grond en gebouwen*

Groepen van landbouwgebieden	Waarde van grond en gebouwen van de onderzochte bedrijven	Verkoopprijzen van boerderijen 1)	
		1952	1953
1	2	3	4
Zeekleigebieden	2900	2700	2800
Rivierkleigebieden	3300	(4030) ²⁾	(4070) ²⁾
Weidegebieden	2500	2510	2640
Zandgronden	2400	2410	2590
Veenkoloniën	2500	2470	2620

De waarde van het onroerende goed der bedrijven, die bij het onderzoek zijn betrokken, blijkt dus met de werkelijkheid vrij goed in overeenstemming te zijn.

De waardering van de veestapel is gebaseerd op de gemiddelde marktprijzen van het vee in de verschillende gebieden.

Over het geheel genomen geven de verzamelde balanscijfers mede door de hiervoor genoemde correcties een goed beeld van de werkelijke bezittingen en schulden. Een uitzondering moet evenwel worden gemaakt voor de dode inventaris, waarvan de boekwaarde in de meeste gevallen belangrijk beneden de werkelijke waarde ligt als gevolg van vervroegde fiscale afschrijvingen en waardering volgens historische aanschaffingsprijzen. Evenmin is de boekwaarde van de veldinventaris steeds volledig in overeenstemming met hetgeen aan de veldinventaris ten koste is gelegd. Op deze punten was een correctie moeilijk uit te voeren, zodat deze achterwege moest blijven. Overigens wordt de waarde van de conclusies van het rapport hierdoor nagenoeg niet aangetast.

e. *De verwerking en groepering van de gegevens*

Voor het verwerken van het omvangrijke cijfermateriaal leek het wenselijk een ponskaartentechniek te gebruiken, waarvoor de medewerking van de Afdeling Bewerking Waarnemingsuitkomsten van de Centrale Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (T.N.O.) werd verkregen. De mechanische verwerking kon aan het eind van 1953 een aanvang nemen, toen de enquêteformulieren door de boekhoudbureaux ingevuld aan ons waren teruggezonden.

Ten einde in het cijfermateriaal inzicht te verkrijgen zijn sorteringen verricht naar *landbouwgebieden, bedrijfstypen, bedrijfsomvang, eigendoms- en pachtverhoudingen en leeftijd van de boer*. Ten aanzien van groeperingen naar leeftijd zij opgemerkt, dat wij aan de deelnemende boekhoudbureaux hebben verzocht op de enquêteformulieren de leeftijd in te vullen

1) C.B.S. Maandstatistiek van de Landbouw Juli 1954.

2) Deze bedragen zijn aan de hoge kant, omdat zij vooral betrekking hebben op kleine bedrijven en bedrijven met fruitteelt. In ons onderzoek zijn geen tuinbouwbedrijven begrepen.

van degene, die in feite de dagelijkse leiding heeft. In de meeste gevallen valt deze leeftijd samen met die van de boer.

Waar dit wenselijk en gezien het aantal waarnemingen ook mogelijk bleek, zijn sorteringen gemaakt, waarin verschillende gezichtspunten in hun gecombineerde werking ten aanzien van het bestudeerde verschijnsel tot uiting komen. Het spreekt echter vanzelf, dat wij ons daarbij hebben moeten beperken tot een keuze uit de vele combinatiemogelijkheden van de vijf bovengenoemde gezichtspunten.

HOOFDSTUK II

DE FINANCIËLE STRUCTUUR VAN LANDBOUW- BEDRIJVEN

§ 1. ENIGE ALGEMENE THEORETISCHE OPMERKINGEN

Ter inleiding van het onderzoek naar de financiële structuur van de onderzochte landbouwbedrijven mogen enige algemene, theoretische opmerkingen voorafgaan.

Bij het probleem van de verkrijging van geldmiddelen, de z.g. passieve financiering, gaat het om de wijze waarop en de mate waarin tegen de laagste kosten de beschikking kan worden verkregen over voldoende geldmiddelen (in het vervolg kapitaal genoemd), ter dekking van de te verrichten bedrijfsuitgaven, met andere woorden ter dekking van de kapitaalbehoeften van een bedrijf. Het financieringsprobleem is dus zowel een vraagstuk van kosten als van liquiditeit, waarvan de oplossing afhankelijk is van de grootte en de aard van de kapitaalbehoefte en de ter beschikking staande geldmiddelen. Aan het kostenvraagstuk kan in het volgende geen verdere aandacht worden besteed, omdat over dit deel van het vraagstuk geen gegevens ter beschikking zijn gekomen.

De kapitaalbehoefte wordt in hoofdzaak bepaald door de aard van het productieproces en de aard, levensduur, ouderdom en prijs van de nodige productiemiddelen, zoals grond, gebouwen, vee, machines en werktuigen. Voorts is kapitaal nodig ter financiering van grondstoffen, arbeid, e.d. Ofschoon het in elk van de productiemiddelen, afzonderlijk geïnvesteerde kapitaal (met uitsluiting van de investering in grond, die als permanent kan worden beschouwd) door afschrijving en/of verkoop vrij komt, zal als gevolg van het overlappen van de levensduur der verschillende productiemiddelen en opeenvolging van voorraden en debiteuren een minimum (z.g. kern) aan kapitaal in zekere mate permanent nodig zijn. Hieronder is dus ook begrepen een kern in het van jaar tot jaar omlopende bedrijfskapitaal.

Het is een beginsel van goede financiering, dat deze langdurige of permanente behoefte aan middelen door permanent ter beschikking staand kapitaal wordt gedekt. Hiertoe kan naast het eigen kapitaal eveneens een groot deel van de langlopende schuld worden gerekend. Door middel van een kapitaalvoorziening in de vorm van op verschillende tijdstippen vervallende, of elkaar opvolgende schulden, kan zeker in de landbouw evenzeer in een behoefte aan permanent kapitaal worden voorzien als door middel van eigen kapitaal. De land- en tuinbouw verkeert in de positie, dat de onderpanden, dank zij de grote plaats die de grond inneemt, in het algemeen een constante liquidatiewaarde bezitten. Als regel is deze liquidatiewaarde van grond en gebouwen niet veel lager dan de bedrijfs- waarde er van. In normale tijden kunnen daarom betrekkelijk gemakkelijk nieuwe hypotheeknemers worden gevonden en zullen de credietgevers

met de aflossingen doorgaans enige soepelheid betrachten. Schuldvernieuwing kan in de landbouw dan ook vaak zonder veel moeilijkheden plaats hebben. Een groot deel van de door grond en gebouwen veroorzaakte permanente kapitaalbehoefte kan daarom zonder bezwaar met hypothecair crediet worden gefinancierd, mits tussen het credietbedrag en de liquidatiewaarde van het onderpand een voldoende marge aanwezig blijft om het risico van prijsdaling van de onderpanden op te vangen.

Daarbij komt nog, dat in de landbouw veelvuldig met geld van familieleden wordt gefinancierd. Hoewel een groot deel van dit vreemde kapitaal direct opeisbaar is, wordt van deze opeisbaarheid zelden gebruik gemaakt. Formeel hebben deze leningen van familieleden, welke doorgaans onderhands en zonder zakelijke zekerheidsstelling worden verstrekt, het karakter van schulden, in feite hebben zij echter vaak kenmerken van kapitaal deelnemingen. Op deze gelden drukt veelal geen aflossingsplicht, zodat dit vreemde kapitaal economisch gezien de functie van eigen kapitaal kan gaan vervullen.

Het gevaar, dat geldleningen door schuldeisers op grote schaal worden opgevraagd, rijst alleen in tijden van ernstige crisis. Voorshands lijkt ons dit gevaar niet groot. Er bestaat gerede hoop, dat men bij de tegenwoordige economische inzichten een depressie van het formaat der jaren dertig zal weten te vermijden.

Wij menen, gelet op bovenstaande beschouwingen, als vereiste voor gezonde financiering te mogen stellen, dat de permanente behoefte tenminste door langdurig ter beschikking staande geldmiddelen met inbegrip van leningen is gedekt. Wanneer hieraan niet is voldaan, is dus een gedeelte van de langdurige kapitaalbehoefte met voor slechts korte termijn beschikbaar kapitaal gedekt, hetgeen tot gevolg heeft, dat een bedrijf gemakkelijker in liquiditeitsmoeilijkheden zal kunnen geraken.

§ 2. TOETSING VAN DE FINANCIERING AAN ENIGE NORMEN

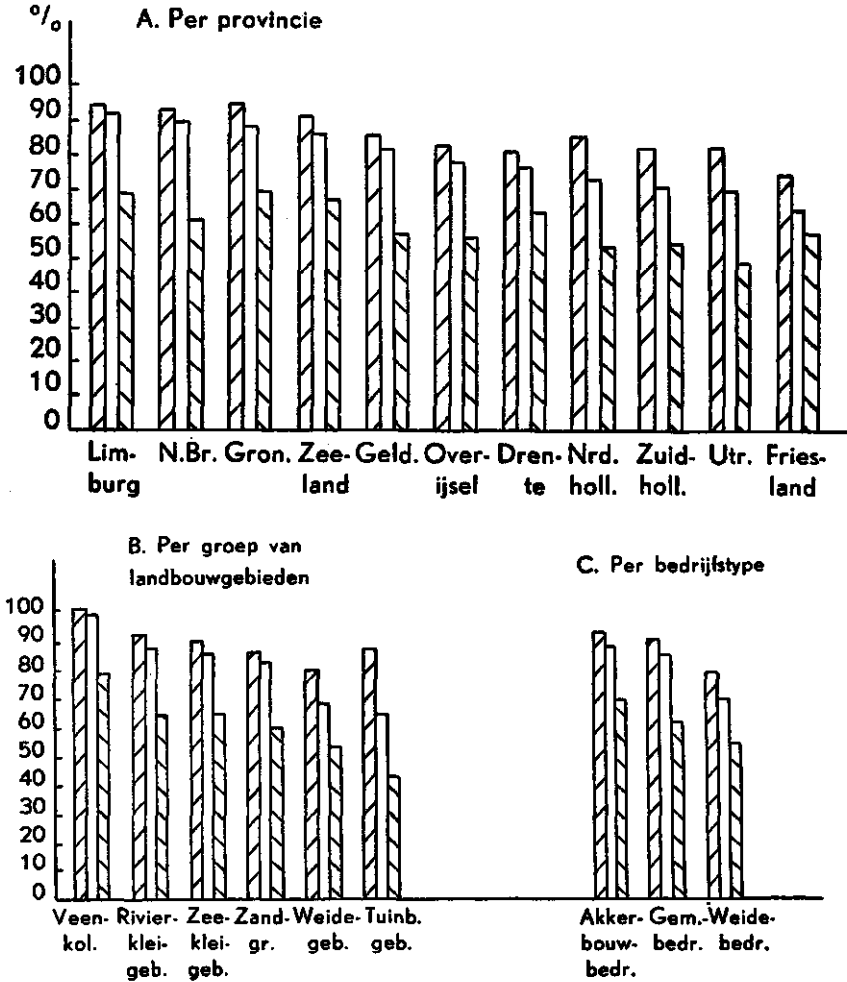
a. *De financiering van de duurzame activa*

Onder de duurzame activa zijn te verstaan grond, gebouwen, levende en dode inventaris. Ten einde een beeld te verkrijgen van de financieringspraktijk, is voor alle onderzochte landbouwbedrijven nagegaan, of het op lange termijn beschikbare kapitaal toereikend is voor de dekking van de duurzame investeringen (a, zie grafieken 1a en 1b en staat I op blz. 79), alsmede voor de dekking van het totaal der investeringen in duurzame activa en de uitstaande gelden op lange termijn¹⁾ (b, zie grafieken 1a en 1b en staat I op blz. 79). Voor een goede vergelijking zou de vaste kern in de bedrijfsvoorraden en de debiteuren eigenlijk in het bedrag aan investeringen op lange termijn begrepen moeten zijn, terwijl ook met een kern in de vlottende schulden rekening zou moeten worden gehouden. Het beschikbare cijfermateriaal maakt dit echter niet mogelijk. Daarom

1) Tot de op lange termijn uitstaande gelden zijn gerekend de uitgeleende gelden (al dan niet tegen hypothecaire zekerheid), de vorderingen op coöperatieve verenigingen die op de ledenrekening zijn geboekt, de aandelen in coöperaties, de nog te ontvangen erfdelen en voorts de afkoopwaarde van verzekeringspolissen.

Grafiek 1a
(zie staat 1; blz. 79)

Vergelijking van de duurzame investeringen met het voor lange termijn
beschikbare kapitaal

- a = % bedrijven, waarvan de duurzame investeringen door eigen kapitaal en schulden op lange termijn zijn gedekt.
 b = % bedrijven, waarvan de duurzame investeringen én de op lange termijn uitgezette gelden door eigen kapitaal en schulden op lange termijn zijn gedekt.
 c = % bedrijven, waarvan de duurzame investeringen door eigen kapitaal zijn gedekt.

hebben wij moeten volstaan met een vergelijking van de in duurzame activa geïnvesteerde bedragen met het eigen kapitaal en de langlopende schulden.

Ofschoon, zoals uit het voorgaande reeds is gebleken, de langdurige kapitaalbehoefte niet uitsluitend met eigen kapitaal hoeft te worden gefinancierd, is het niettemin van belang inzicht te verkrijgen in de betekenis, die de financiering met eigen middelen in de landbouw heeft. Het eigen kapitaal bepaalt immers in hoge mate de weerstandskracht van een landbouwbedrijf. Een vergelijking van het eigen kapitaal met de duurzame investeringen (c, zie grafieken 1a en 1b en staat I op blz. 79) brengt ten aanzien van de weerstandskracht belangwekkende feiten aan het licht.

De hierboven bedoelde verhoudingsgetallen a, b en c zijn voor alle onderzochte bedrijven berekend en vervolgens in staat I op blz. 79 in verschillende groepen gesplitst, zoals groepen van landbouwgebieden, bedrijfstypen¹⁾, grootteklassen, pacht- en eigendomsverhoudingen, alsmede leeftijdsgroepen van de boer. In grafieken 1a en 1b zijn enige uitkomsten in beeld gebracht.

De meeste landbouwbedrijven blijken aan de gestelde eis voor een goede financiering — n.l. dekking van de langdurige kapitaalbehoefte door langdurig ter beschikking staande middelen — te voldoen. Van alle onderzochte bedrijven heeft n.l. 80 % de duurzame investeringen met inbegrip van de vorderingen op lange termijn geheel met op lange termijn ter beschikking staand kapitaal gefinancierd. Laat men de vorderingen op lange termijn buiten beschouwing, dan blijkt, dat bij 86 % van de bedrijven de duurzame investeringen door lang kapitaal zijn gedekt, waarvan bij 70 % zelfs geheel door eigen kapitaal.

Niet in alle delen van Nederland zijn deze verhoudingsgetallen echter even gunstig. Zo zijn bijvoorbeeld in Friesland en Utrecht veel minder bedrijven goed gefinancierd. In het algemeen is de financiële structuur van de bedrijven in de Weide- en Tuinbouwgebieden — en in het bijzonder die van de weidebedrijven — het ongunstigst. De gunstigste situatie met betrekking tot de financiële structuur van de weide- en gemengde bedrijven komt voor in de Rivierkleigebieden. Bij de akkerbouwbedrijven heerst de gunstigste toestand in de Veenkoloniën en op de Zandgronden.

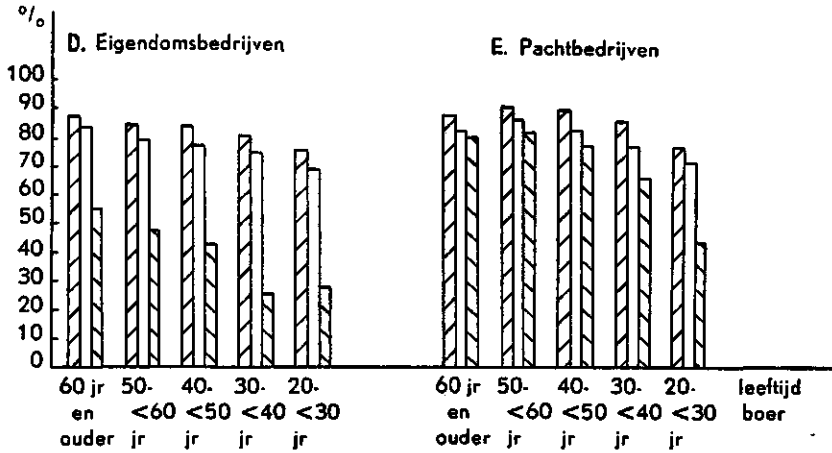
Wanneer wij de cijfers in staat I (zie blz. 79) nader beschouwen, ten einde de invloed van de bedrijfsgrootte op de financiële structuur vast te stellen, blijkt van een continue invloed in een bepaalde richting nagenoeg geen sprake te zijn. Het beloop van de cijfers in de verschillende grootteklassen heeft overwegend een grillig karakter. Vergelijken wij de uitersten — namelijk de kleinste met de grootste bedrijven — dan kunnen wij echter wel waarnemen, dat de financiële structuur van de bedrijven in de hoogste grootteklassen overwegend minder gunstig is dan die van de kleinere bedrijven.

Bij de pachtbedrijven (80—100 % van de cultuurgrond gepacht) is

1) De indeling in bedrijfstypen is geschied naar de oppervlakte cultuurgrond in gebruik als bouwland; onder weide-, gemengde en akkerbouwbedrijven zullen in het hierna volgende worden verstaan bedrijven met onderscheidenlijk 0 — < 20 %, 20 — < 80 % en 80—100 % bouwland.

Grafiek 1b
(zie staat I, blz. 79)

Vergelijking van de duurzame investeringen met het voor lange termijn
beschikbare kapitaal

- a = %o bedrijven, waarvan de duurzame investeringen door eigen kapitaal en schulden op lange termijn zijn gedekt.
 b = %o bedrijven, waarvan de duurzame investeringen én de op lange termijn uitgezette gelden door eigen kapitaal en schulden op lange termijn zijn gedekt.
 c = %o bedrijven, waarvan de duurzame investeringen door eigen kapitaal zijn gedekt.

het aantal, dat de investeringen in duurzame activa met op lange termijn beschikbare gelden heeft gedekt, groter dan bij eigendomsbedrijven (0—20 % van de cultuurgrond gepacht). De gegevens voor de mengvormen tussen eigendoms- en pachtbedrijven vertonen een onvast beeld, waaruit moeilijk algemeen geldende conclusies kunnen worden getrokken.

Kenmerkend zijn de verschillen tussen de bedrijven van jonge en oude boeren. Ofschoon niet geheel van toepassing op de berekende verhoudingsgetallen van de bedrijven in de Zeekleigebieden, tonen de cijfers in staat I (zie blz. 79) duidelijk aan, dat in de categorieën van oudere boeren meer bedrijven voorkomen, die aan de reeds eerder genoemde financieringsregel beantwoorden, dan in die van de jonge boeren. Dit neemt echter niet weg, dat in de Zeeklei- en Rivierkleigebieden toch nog altijd 85 % resp. 81 % van de bedrijven van boeren tussen 20 en 30 jaar hun duurzame investeringen en beleggingen met langdurig ter beschikking staand kapitaal hebben gefinancierd. Op de Zandgronden en de Weidegebieden zijn deze percentages echter aanmerkelijk lager, n.l. 72 % en 55 %.

Het is niet verwonderlijk, dat het aandeel van het eigen kapitaal bij het financieren van de duurzame investeringen toeneemt, naarmate een groter deel van het bedrijf is gepacht en de leeftijd van de boer hoger is. De duurzame investeringen zullen immers bij pachtbedrijven slechts van relatief kleine omvang zijn, terwijl bovendien de grotere moeilijkheden bij credietverkrijging wegens gebrek aan voldoende zekerheden de pachters dwingen tot financiering met eigen middelen, een noodzaak, die gemakkelijker is te vervullen, naarmate men meer tijd heeft gehad uit het inkomen te sparen. Daarbij komt nog, dat vaker aan oudere boeren erfenissen ten deel zullen vallen dan aan jonge. Van de ongunstige werking der depressie van de jaren dertig, die vele oudere boeren zullen hebben meegemaakt, is blijkens onze gegevens niet veel meer merkbaar. Grafiek 1b geeft een illustratie van de financiering van de bedrijven van jonge en oude pachters, c.q. eigenaars.

Uit staat I was reeds duidelijk af te lezen, dat bij vele landbouwbedrijven het eigen kapitaal een belangrijke rol speelt. Dit kan ook nog op andere wijze worden vastgesteld door bijvoorbeeld het eigen kapitaal uit te drukken in procenten van het balanstotaal (dat kan worden beschouwd als het totale geïnvesteerde kapitaal van de boer, zowel in als buiten het bedrijf) en van dit percentage een frequentieverdeling samen te stellen. Alvorens hiervan gegevens te vermelden, zullen echter voor goed begrip van het volgende eerst enige opmerkingen worden gemaakt over de techniek, die bij de bepaling van frequentieverdelingen is gebruikt.

Het is gebleken, dat het gemakkelijkst inzicht in de spreiding van percentages en (nog te behandelen) bedragen kon worden verkregen door middel van de methode van kwantielen. Deze methode komt hierop neer, dat men, na rangschikking van de per bedrijf berekende grootheden in volgorde van opklimmende grootte, bepaalt hoe groot de hoogste waarde is van $x\%$ resp. $ij\%$, $z\%$, enz. van het aantal waarnemingen. Een frequentieverdeling kan hiermede voldoende worden getypeerd. Dit zij met een voorbeeld toegelicht.

Stel, dat van een willekeurige grootheid 18 waarnemingen zijn verricht en dat deze waarnemingen in volgorde van grootte de volgende reeks vertonen: 2, 3, 7, | 9, 10, 11, 13, 16, 16, | 16, 25, 25, 34, 34, 34, | 35, 40, 50. Een-zesde deel van de waarnemingen (d.w.z. $x = 16,6\%$) is dan *gelijk aan of groter dan* 35. De helft der waarnemingen (ij 50%) is *gelijk aan of groter dan* 16 (terwijl de andere helft uiteraard gelijk is aan of kleiner dan 16); vijfzesde deel ($z = 83,3\%$) is *gelijk aan of groter dan* 9. De waarde van de middelste waarneming wordt aangeduid met het begrip mediaan. Men zou voor x , ij en z ook andere, willekeurige waarden kunnen invullen. Bij ons onderzoek is echter uitgegaan van de kwantielen $1/6$, $3/6$ en $5/6$ (z.g. sextielen)¹⁾.

In die gevallen, waarin de frequentieverdeling normaal is, valt de mediaan met het rekenkundig gemiddelde samen; is de kromme echter scheef, zoals in genoemd voorbeeld, dan zal het rekenkundig gemiddelde groter of kleiner zijn dan de mediaan; zo is in bovengenoemd cijfer-voorbeeld het gemiddelde groter dan de mediaan. Zouden wij in dit geval volstaan met het gemiddelde weer te geven, dan zou een te geflatteerd beeld worden verkregen. Inderdaad is bij verschillende frequentieverdelingen van de door ons onderzochte verschijnselen van een zodanige scheefheid sprake, dat het gemiddelde groter is dan de mediaan. Een voor-deel van het gebruiken van de mediaan is, dat zij een betrekkelijk grote ongevoeligheid voor extreme waarden vertoont. Op grond van deze over-wegingen zijn bij ons onderzoek geen rekenkundig gemiddelden berekend, doch medianen en sextielen. Slechts voor zover het wenselijk bleek een indruk te krijgen van de grootte der bedrijven, zijn in verschillende sorteringen gemiddelden voor de bedrijfsgrootte berekend

Na deze methodologische uiteenzetting, die van toepassing is op hetgeen in het hiernavolgende zal worden behandeld, zal in tabel 4 een frequentie-verdeling worden gegeven van het eigen kapitaal, uitgedrukt in % van het balanstotaal.

Tabel 4 *Eigen kapitaal in % van balanstotaal*

Groepen van landbouwgebieden	$1/6$	$3/6$	$5/6$
	van het aantal bedrijven heeft een percentage gelijk aan of groter dan		
1	2	3	4
Zeekleigebieden	91	79	56
Rivierkleigebieden	96	87	64
Weidegebieden	94	83	60
Zandgronden	97	89	67
Veenkoloniën	95	87	64
Tuinbouwgebieden	93	80	55

1) Er is uitgegaan van sextielen, omdat bij een normale verdeling de kwantielen $1/6$ en $5/6$ op een afstand van het gemiddelde liggen, die vrijwel gelijk is aan de standaardafwijking. Bij scheve verdelingen kan deze afstand tot op zekere hoogte op dezelfde wijze worden gebruikt als de standaardafwijking bij normale verdelingen. De kwantiel $3/6$ typeert het midden van de reeks.

Ten einde naast deze percentages, die een relatie per bedrijf aanduiden, een indruk te geven van de *absolute* grootte van het eigen kapitaal en de in totaal in onroerende goederen, veestapel, dode inventaris en veld-inventaris geïnvesteerde bedragen, laten wij hieronder nog een overzicht volgen van de geldbedragen per ha. Daarbij moet er echter mede rekening worden gehouden, dat de boekwaarde van de dode inventaris waarschijnlijk lager is dan de werkelijke waarde. Strikt genomen kan de waarde van de veldinventaris op 1 Mei niet geheel worden beschouwd als een duurzame investering, omdat deze geïnvesteerde bedragen door verkoop van de oogstproducten immers weer vrij komen. Een vaste kern is echter wel aanwezig voorzover reeds uitgaven voor de volgende oogst worden gedaan, alvorens de geldelijke opbrengst der producten van het lopende jaar is verkregen.

De mediaan van de bedoelde bedragen wordt weergegeven voor zowel eigendoms- als pachtbedrijven (resp. 0—< 20 % en 80—100 % van de cultuurgrond gepacht), onderverdeeld naar zowel grootteklasse als bedrijfstype. Het beschikbare materiaal laat niet toe, de bedrijfstypen verder naar grootteklassen onder te verdelen.

Tabel 5 *Eigen kapitaal en op lange termijn geïnvesteerde geldmiddelen in guldens per ha*¹⁾

Grootteklassen c.q. bedrijfstypen	Eigendomsbedrijven		Pachtbedrijven	
	eigen kapitaal	investering in duurzame activa	eigen kapitaal	investering in duurzame activa
	50 % van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan:			
1	2	3	4	5
A. Grootteklasse 4 — < 7 ha	4.400	4.100	2.400	1.700
7 — < 15 ha	3.600	3.700	1.900	1.400
15 — < 30 ha	3.200	3.600	1.600	1.300
30 — < 50 ha	3.000	3.500	1.500	1.100
50 — 100 ha	2.500	3.100	1.400	800
B. Bedrijfstype: Weidebedrijven	3.400	3.900	1.800	1.500
Gemengde bedrijven	3.600	3.600	1.800	1.300
Akkerbouwbedrijven	3.000	3.300	1.500	800

1) Daar de bedragen in de kolommen 2 en 3, alsmede de kolommen 4 en 5 niet op dezelfde bedrijven betrekking behoeven te hebben, kan uit deze tabel niet worden geconcludeerd, dat bijvoorbeeld de helft van de bedrijven van 4 — < 7 ha meer eigen kapitaal heeft dan in duurzame activa is geïnvesteerd. Gegevens over deze relatie zijn in staat I opgenomen. Het doel van tabel 5 is uitsluitend een indruk te geven van de absolute grootte der bedragen.

b. De solvabiliteit

De gevallen, waarin de bedrijven volstrekt insolvent zijn in die zin, dat het eigen kapitaal negatief is en dus de waarde van de bezittingen onvoldoende is om bij liquidatie alle schulden te kunnen terugbetalen, komen slechts zelden voor; in de steekproef is hiervan slechts bij 16 bedrijven (dit is 3‰) sprake. Hiervan komen in de Zeekleigebieden de meeste voor, n.l. 10 bedrijven of 9‰. Dit aantal is zó klein, dat hieraan geen nadere aandacht behoeft te worden besteed. Van groter belang lijkt ons nu een beschouwing van de vraag, of er bedrijven zijn, die zoveel schulden hebben aangegaan, dat de grens voor het opnemen van leningen nagenoeg is bereikt. Dit onderwerp zullen wij behandelen in hetgeen hierna volgt.

c. De liquiditeit en de credietruimte

Onder liquiditeit is in dit verband verstaan de mate, waarin bedrijven uit eigen middelen hun op korte termijn vervallende schulden kunnen betalen en hun toekomstige behoefte aan geldmiddelen ter financiering van de seizoenproductie¹⁾ kunnen dekken. Voor zover de eigen geldmiddelen ontoereikend zijn en een bedrijf dus illiquide is, zal een beroep op credietgevers moeten worden gedaan.

Voor een credietgever is het bij kapitaalverstrekking een belangrijk punt van overweging, of hij zal kunnen verwachten het uitgeleende geld te zijner tijd terug te ontvangen. Deze verwachting zal worden bepaald door zijn oordeel over de persoon van de credietvrager, de mate waarin zekerheden — persoonlijke of zakelijke — kunnen worden gesteld, de inkomenscapaciteit en de financiële positie van het boerenbedrijf. Al deze factoren tezamen beïnvloeden de mate, waarin een bedrijf alsnog over crediet zal kunnen beschikken.

Nu staan ons geen gegevens ten dienste met betrekking tot de persoon van de boer en de rentabiliteit van diens bedrijf, zodat wij bij de beoordeling van de credietruimte der bedrijven slechts algemene maatstaven kunnen aanleggen. Als maatstaf is gekozen de mate, waarin op basis van de in de bedrijven aanwezige onderpanden geld bij boerenleenbanken zou kunnen worden opgenomen. Wij nemen dan aan, dat op de bedrijven nog credietruimte aanwezig is, zolang de reeds opgenomen credieten het volgens deze maatstaf maximaal verkrijgbare crediet niet hebben overschreden²⁾. De in werkelijkheid verkrijgbare credieten worden mede beïnvloed door subjectieve factoren. Deze factoren werken echter ten dele in gunstige en ten dele in ongunstige richting, zodat kan worden aangenomen, dat deze invloeden elkaar opheffen in de resultaten van een groep bedrijven. Daarnaast is het evenwel mogelijk, dat sommige bedrijven dank zij borgtocht, cessie van veilinggelden, gedeeltelijke zekerheidsstelling door speciale waarborgfondsen van de centrale landbouwcredietinstellingen

1) Op deze plaats moet omtrent de behoefte aan geldmiddelen voor de financiering van de seizoenproductie worden volstaan met een verwijzing naar hetgeen op blz. 45 e.v. is behandeld. In grafiek 3 op blz. 47 is een voorbeeld gegeven van de behoefte aan omlopend bedrijfskapitaal.

2) Zie ook Hoofdstuk III, § 1 ad b, blz. 49 e.v.

en leningen van familierelaties, ook bij boerenleenbanken soms meer crediet zullen kunnen verkrijgen dan volgens onze norm bereikbaar is. Hiermede kon echter geen rekening worden gehouden.

Het maximaal verkrijgbare crediet is gesteld op 66 % van de getaxeerde waarde van grond en gebouwen, op 80 % van de waarde der hypothecaire geldvorderingen en op 100 % van de afkoopwaarde van verzekeringspolissen.

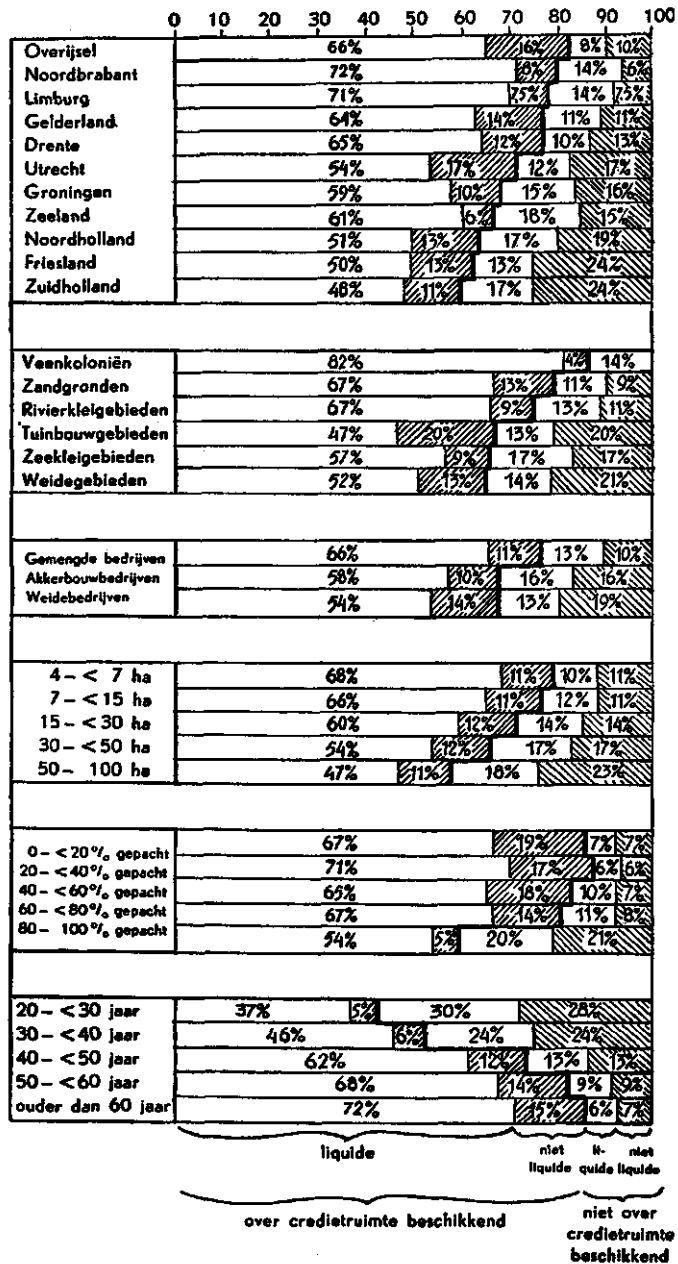
De bedrijven, die in de hierboven aangeduide betekenis al dan niet als „over credietruimte beschikkend” kunnen worden gekenmerkt, zijn onderverdeeld in bedrijven met een gunstige en met een ongunstige liquiditeitspositie. Bedrijven, die illiquide zijn, doch wel over een credietruimte beschikken, zullen over het geheel genomen in hun liquiditeitstekort nog wel door opnemng van crediet kunnen voorzien. Dit zal veelal moeilijk, zo niet onmogelijk zijn, indien bedrijven daarenboven nog als „niet over credietruimte beschikkend” moeten worden aangemerkt. In grafiek 2 op blz. 30 is in beeld gebracht hoeveel procent van de onderzochte bedrijven achtereenvolgens als „over credietruimte beschikkend” en „liquide”, „over credietruimte beschikkend” doch „illiquide”, „niet over credietruimte beschikkend” maar „liquide” en „niet over credietruimte beschikkend” en tevens „illiquide” moet worden beschouwd. Het is duidelijk, dat de bedrijven, die in de eerste categorie vallen, er financieel het gunstigst voor staan, terwijl de situatie voor elke daaropvolgende categorie slechter is. De bedrijven, die „illiquide” zijn en bovendien geen credietruimte meer bezitten, vormen een zwakke groep, die wellicht alleen in stand kan blijven dank zij de uiterste soberheid van het boerengezin en dank zij soepelheid van de schuldeisers. Veelal zal leverancierscrediet worden genoten.

Aangezien in de laatste jaren veelvuldig vervroegde fiscale afschrijvingen zijn toegepast, kan worden verwacht, dat in de komende jaren minder fiscaal mag worden afgeschreven en daarom — onder de veronderstelling, dat de winsten en de belastingtarieven gelijk blijven — de belastingdruk zal toenemen. In verband hiermede is het mogelijk, dat aan de liquiditeit van de bedrijven uit dien hoofde zwaardere eisen zullen worden gesteld. Voor de bedrijven, die reeds thans in enige mate illiquide zijn, kan dit tot moeilijkheden aanleiding geven.

In grafiek 2 op blz. 30 komt duidelijk tot uiting, dat in de zandprovincies, waar het gemengde bedrijf overheerst, het aantal bedrijven dat volgens de door ons gestelde norm over credietruimte beschikt, het grootst is. In de weidestroken is de toestand met betrekking tot credietruimte en liquiditeit het minst bevredigend. Daarbij kan worden opgemerkt, dat dit vooral het geval is bij de grotere bedrijven van jonge pachters. De financiële positie van de eigendomsbedrijven en de ten dele gepachte, ten dele in eigendom zijnde bedrijven vertoont geen treffend grote verschillen; de grote verandering in ongunstige richting treedt vooral op bij de bedrijven, die geheel of nagenoeg geheel zijn verpacht.

Grafiek 2

**Overzicht van de credietruimte en de liquiditeit van landbouwbedrijven
in procenten**

§ 3. DE SCHULDENPOSITIE

a. De ontwikkeling sinds 1932

Het aantal onderzoeken naar de financiering van landbouwbedrijven in Nederland verricht, is betrekkelijk klein. Het Landbouw-Crisis Bureau heeft in de jaren dertig een onderzoek ingesteld naar de vermogens-toestand en de schulden van landbouwers op 1 Mei 1932 en 1 Mei 1933¹⁾. Daarna heeft het Economisch Statistisch Bureau (E.S.B.U.)²⁾ op soortgelijke wijze een onderzoek ingesteld naar de vermogenstoestand op 1 Mei 1940. De uit deze onderzoeken naar voren gekomen cijfers noden tot het maken van een vergelijking met de situatie in 1952. Om een goede vergelijking mogelijk te maken, zijn de cijfers voor het jaar 1952 door ons op dezelfde wijze berekend als voor de andere jaren³⁾.

Tabel 6 *Som van alle schulden in % van het balanstotaal
in 1932, 1933, 1940 en 1952*

Groepen van landbouwgebieden	1932 1)	1933 1)	1940 4)	1952
1	2	3	4	5
Zeekleigebieden	55	59	30	25
Rivierkleigebieden	39	43	33	20
Weide- en Tuinbouwgebieden . .	46	49	36	22
Zandgronden	26	28	22	17
Veenkoloniën	37	43	29	19

Uit deze tabel blijkt, dat de schuldenpositie van de boeren ten opzichte van 1932, 1933 en 1940 in het algemeen een belangrijke verbetering heeft ondergaan. Deze ontwikkeling ligt eigenlijk wel voor de hand; de cijfers over de eerste twee jaren hebben betrekking op crisisjaren, terwijl voorts van 1940 tot 1952 een aanzienlijke prijsstijging van verschillende activa heeft plaats gehad, waardoor de schulden veel draagbaarder zijn geworden. De prijsstijgingscomponent in de kapitaalbehoefte blijkt bij de landbouwbedrijven geheel met eigen middelen te zijn gefinancierd, zodat de prijsstijging sinds 1940 geen ontwrichtende invloed heeft gehad op de financiële structuur van de landbouwbedrijven.

b. De schulden op lange termijn

Uit het voorgaande is reeds gebleken, dat de schuldenlast van de landbouwbedrijven in 1952 over het geheel genomen relatief gering was. Wij

1) Landbouw-Crisis Bureau: Vermogenstoestand der landbouwers op 1 Mei 1932 en 1 Mei 1933.

2) Dit is de afdeling Statistiek van het Landbouw-Crisis Bureau.

3) De percentages werden verkregen door de som van de schulden van alle bedrijven (in 1932 en 1933 aangeduid met „passief”) te delen door 1 % van de som van het balanstotaal der bedrijven (destijds aangeduid met „actief”).

4) E.S.B.U.: Vermogenstoestand der landbouwers op 1 Mei 1940.

kunnen dit ook illustreren aan de hand van het percentage bedrijven, geheel vrij van schulden op lange termijn.

Het aantal bedrijven, dat vrij is van enige schuld op lange termijn, bedraagt voor de

Zeekleigebieden	38 %
Rivierkleigebieden	36 %
Weidegebieden	35 %
Zandgronden	39 %
Veenkoloniën	49 %
Tuinbouwgebieden	32 %

¹ In staat 2 (zie blz. 80) kan voorts worden afgelezen, hoe de schuldenpositie in de afzonderlijke landbouwgebieden is. Het grootste aantal bedrijven met langlopende schulden komt voor in het Rijk van Nijmegen (Gl.) en in 't Gein (Nh.); het laagste aantal in de Noordelijke en Zuidelijke Randgemeenten in Drente.

Voor zover schulden op lange termijn voorkomen, zijn deze in het algemeen zowel absoluut als relatief klein. Dit blijkt wel, indien zoals in tabel 7 is geschied, een frequentieverdeling van deze schulden wordt gemaakt. De schulden zijn zowel in guldens per ha als in % van het balanstotaal uitgedrukt.

Tabel 7 *Bedrag van de schulden op lange termijn in guldens per ha, alsmede het bedrag der schulden op lange termijn uitgedrukt in % van het balanstotaal*

Groepen van landbouwgebieden	1/6		3/6		5/6	
	van het totaal aantal bedrijven heeft een bedrag c.q. 0/0 gelijk aan of kleiner dan					
	Bedrag	0/0	Bedrag	0/0	Bedrag	0/0
1	2	3	4	5	6	7
Zeekleigebieden	0	0	200	6	900	31
Rivierkleigebieden	0	0	200	6	900	28
Weidegebieden	0	0	200	7	1100	32
Zandgronden	0	0	100	4	900	26
Veenkoloniën	0	0	0	1	1300	31
Tuinbouwgebieden	0	0	300	10	1300	34

Na deze algemene beschouwing van de schuldenpositie zullen wij iets nader ingaan op enkele schulden, waaruit de totale schuld op lange termijn is opgebouwd.

Allereerst kunnen wij constateren, dat een tamelijk klein aantal bedrijven een schuld heeft wegens een nog uit te keren erfdeel. Het hoogste percentage bedrijven met een dergelijke schuld komt nog voor in de Rivierkleigebieden en op de Zandgronden (6%). Daarna volgen de Zeekleigebieden (5%), de Weidegebieden (4%), Tuinbouwgebieden (2%) en de Veenkoloniën (1%).

Bezien wij thans de schulden, waarvoor hypothecaire zekerheid is gesteld. Het aantal boeren, dat hypotheekschulden heeft aangegaan, blijkt in het algemeen niet groot te zijn. Per groep van landbouwgebieden is het percentage bedrijven met hypothecaire schuld als volgt:

Zeekleigebieden	24 %
Rivierkleigebieden	25 %
Weidegebieden	25 %
Zandgronden	24 %
Veenkoloniën	22 %
Tuinbouwgebieden	35 %

Bovengenoemde percentages zijn uiteraard gemiddelden van zowel eigendoms- als pachtbedrijven. Het spreekt echter vanzelf, dat de mogelijkheden tot opneming van hypothecaire leningen voor pachtbedrijven nagenoeg kunnen worden verwaarloosd. Er is daarom aanleiding de eigendomsbedrijven nader in oenschouw te nemen.

In de eerste plaats zullen wij in tabel 8 een overzicht geven van het beloop van de hypothecaire schuld per ha sinds 1933¹⁾.

Tabel 8 *Nominale hypothecaire schuld van alle eigendomsbedrijven in guldens per ha in 1933, 1940 en 1952*

Groepen van landbouwgebieden	1933 ²⁾	1940 ³⁾	1952
1	2	3	4
Zeekleigebieden	753	511	602
Rivierkleigebieden	605	665	519
Weide- en Tuinbouwgebieden	671	617	638
Zandgronden	201	229	274
Veenkoloniën	529	675	655

Hoewel de nominale hypothecaire schuld in 1952 in alle groepen van landbouwgebieden, met uitzondering van de Rivierkleigebieden en de Veenkoloniën, iets groter schijnt te zijn dan in 1940, is de schuldenlast reëel gezien tot ongeveer de helft van de schuld in 1940 verminderd. In verband met het gestegen algemene prijsniveau kan de waarde van de gulden in 1952 immers niet hoger worden gesteld dan 45 % van de waarde in 1940. Een hypothecaire schuld van ca f 602,— in de Zeekleigebieden per ha in 1952 kan daarom ongeveer worden gelijkgesteld aan f 270,— in 1940. De hypothecaire schuld bedroeg toen echter f 511,— per ha. De

1) Evenals in tabel 6 is de berekening van het cijfer voor 1952 afgestemd op die van de vorige jaren. De bedragen per ha werden verkregen door het totaal der hypothecaire schulden van eigendomsbedrijven te delen door de totale oppervlakte cultuurgrond van deze bedrijven. Onder eigendomsbedrijven zijn verstaan bedrijven met minder dan 20 % gepacht. Het cijfer over 1952 kan in dit verband iets te gunstig zijn voorgesteld, omdat ook het gepachte deel van bedrijven tot 20 % gepacht in de deler is opgenomen.

2) Landbouw-Crisis Bureau: Vermogenstoestand der landbouwers op 1 Mei 1933.

3) E.S.B.U.: Vermogenstoestand der landbouwers op 1 Mei 1940.

verschillen in de conjuncturele situatie en het welstandsniveau komen duidelijk in de daling van de reële hypothecaire schuld tot uiting.

De hypothecaire schulden in 1952 zijn in de hiernavolgende tabel nader geanalyseerd per bedrijfstype, per bedrijfsgrootte en voorts per leeftijdsgroep van de boer.

Tabel 9 *Eigendomsbedrijven¹⁾ met hypothecaire schuld per bedrijfstype, bedrijfsgrootte en per leeftijdsgroep van de boer*

Indeling in groepen		Aantal in % van het totale aantal eigendomsbedrijven per onderzochte groep	Mediaan van de bedragen in guldens per ha van bedrijven met hypotheek belast
1		2	3
Bedrijfstype:	Weidebedrijven	50	1000
	Gemengde bedrijven	38	800
	Akkerbouwbedrijven	58	1000
Bedrijfsgrootte:	4 — < 7 ha	35	1000
	7 — < 15 ha	38	800
	15 — < 30 ha	49	900
	30 — < 50 ha	57	800
	50 — 100 ha	64	800
Leeftijdsgroep van de boer:	20 — < 30 jaar	63	1100
	30 — < 40 jaar	57	1200
	40 — < 50 jaar	43	800
	50 — < 60 jaar	43	800
	60 jaar en ouder	34	700

In kolom 3 is voor die bedrijven, welke hypothecaire leningen hebben aangegaan, vastgesteld, hoeveel hypotheekschuld de helft van de bedrijven tenminste per ha heeft opgenomen. De andere helft heeft een lagere schuld dan de vermelde bedragen.

Het aantal eigendomsbedrijven met hypothecaire leningen is onder de gemengde bedrijven veel lager dan bij andere bedrijfstypen, terwijl ook het bedrag per ha lager is.

Bij de grote boerderijen komt een groter aantal met hypothecaire schuld voor dan bij de kleine het geval is. Dit is toe te schrijven aan de grotere kapititaalbehoefte per bedrijf, die met de toenemende oppervlakte van de cultuurgrond gepaard gaat, terwijl ook van invloed kan zijn, dat de grote bedrijven veelal niet tot het gemengde bedrijfstype behoren. Overigens zou men verwachten, dat bij toenemende bedrijfsgrootte de daling van de hypotheekschuld per ha sterker zou zijn dan uit de tabel blijkt. De grote bedrijven zijn in Nederland echter vooral gelegen in de gebieden met betere gronden, zodat ook hogere bedragen aan hypothecaire leningen kunnen worden opgenomen. Nochtans kan de geringe daling van hypotheek-

1) Als eigendomsbedrijven zijn beschouwd bedrijven met 0 — < 20 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

schuld per ha er ook op wijzen, dat de nog aanwezige credietruimte per ha bij de grote bedrijven kleiner is dan bij de kleine bedrijven.

Onder de boerderijen van jonge boeren is het aantal, dat met hypotheekschuld is belast, aanzienlijk groter dan bij de oudere boeren. Dit is eveneens het geval met de bedragen per ha.

In het voorgaande is reeds voldoende melding gemaakt van de aantallen bedrijven, die in het geheel geen schulden op lange termijn bezitten. Wij zullen ons daarom verder kunnen beperken tot een nader onderzoek van die bedrijven, welke schulden op lange termijn bezitten. Daarbij zal een onderscheid worden gemaakt tussen leningen, die bij boerenleenbanken zijn opgenomen en leningen, die van andere instellingen of personen zijn verkregen. De bij het onderzoek beschikbaar gekomen gegevens maken het niet mogelijk de laatstgenoemde groep te splitsen ¹⁾.

1) Met behulp van gegevens, ontleend aan enige onderzoeken van de Afdeling Streekonderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut, is het echter wel mogelijk een aanwijzing te verkrijgen omtrent de betekenis van verschillende groepen geldgevers bij de financiering van landbouwbedrijven. De Afdeling Streekonderzoek heeft de gegevens voor de hieronder nog te noemen gebieden of gemeenten verzameld door middel van mondelinge enquêtes.

Aantal schulden, onderverdeeld naar de aard van credietgevers in % van het totaal aantal aangegane schulden

Gemeente, gebied of naam van het onderzoek	Jaar van onderzoek	Aantal getaxueerde bedrijven	Boerenleenbanken	Andere banken	Familie	Andere particulieren	Kerken en andere instellingen	Onbekend
1	2	3	4	5	6	7	8	9
			%	%	%	%	%	%
Steenderen	1950	260	38	1	29	29	3	—
Wijhe	1950	269	11	2	25	56	4	2
Randgebied Noordoostpolder	1950	697	14	9	30	41	4	2
Vijfheerenlanden	1951	596	19	5	28	45	3	—
Kleine-Boeren Onderzoek	1949	5576	24	5	25	41	3	2
Weststellingwerf	1950	1046	25	8	25	39	2	1
Hoeven	1951	116	23	5	17	45	10	—
N.W. Veluwe	1950/51	1926	26	12	23	36	3	—

Bovenstaande cijfers zijn, gezien de verschillende tijdstippen van onderzoek en het beperkte aantal gebieden, niet geheel met de door ons verzamelde gegevens vergelijkbaar. Niettemin lijkt het ons aannemelijk, dat gemiddeld ten minste 25 % van de leningen van familieleden en ongeveer 40 % van andere particuliere personen afkomstig is.

Per groep van landbouwgebieden kan de volgende procentuele verdeling worden opgesteld van de aantallen bedrijven met langlopende schuld. De som van de percentages per groep van landbouwgebieden in de kolommen 2 t/m 5 is aanzienlijk groter dan 100 % als gevolg van het feit, dat verscheidene bedrijven hypothecaire en niet-hypothecaire leningen hebben verkregen van zowel boerenleenbanken als van personen en andere instellingen dan boerenleenbanken.

Tabel 10 *Aantal bedrijven met hypothecaire en/of andere leningen in % van het aantal bedrijven met langlopende schuld*

Groepen van landbouwgebieden	Hypothecaire leningen betrokken van		Niet-hypothecaire leningen betrokken van	
	boerenleenbanken	personen en andere instellingen dan boerenleenbanken	boerenleenbanken	personen en andere instellingen dan boerenleenbanken
1	2	3	4	5
Zeekleigebieden	11	31	6	88
Rivierkleigebieden	12	31	10	82
Weidegebieden	11	32	8	84
Zandgronden	17	27	11	77
Veenkoloniën	3	40	2	67
Tuinbouwgebieden	9	47	15	77

Het aantal bedrijven, dat voor een deel is gefinancierd met hypothecaire leningen van personen en andere instellingen dan boerenleenbanken, heeft verreweg de overhand. Zowel bij de hypothecaire als de overige leningen op lange termijn is het aantal bedrijven, dat leningen heeft opgenomen bij boerenleenbanken naar verhouding klein. Aan de relatieve betekenis van de boerenleenbanken bij de financiering van de landbouwbedrijven wordt overigens op blz. 41 e.v. nog nader aandacht geschonken.

Aangezien de hypothecaire schulden vooral van betekenis zijn voor de eigendomsbedrijven, zal de hierboven gebruikte splitsing van aantallen naar boerenleenbanken en andere(n) bovendien nog worden gemaakt voor uitsluitend eigendomsbedrijven met langlopende schuld. Daarbij moge tevens de invloed van het bedrijfstype, de bedrijfsgrootte en de leeftijd van de boer blijken.

Tabel 11 *Aantal eigendomsbedrijven¹⁾ met hypothecaire leningen in % van het aantal eigendomsbedrijven met langlopende schuld*

Indeling in groepen	Totaal 2)	Hypothecaire leningen betrokken van	
		boerenleenbanken	personen en andere instellingen dan boerenleenbanken
1	2	3	4
A. Bedrijfstype: Weidebedrijven	66	17	55
Gemengde bedrijven	54	20	39
Akkerbouwbedrijven	72	16	59
B. Bedrijfs grootte: 4 — < 7 ha	57	22	41
7 — < 15 ha	55	19	40
15 — < 30 ha	62	18	49
30 — < 50 ha	68	16	59
50 — 100 ha	75	11	64
C. Leeftijdsgroep van de boer: 20 — < 30 jaar	71	29	46
30 — < 40 jaar	65	21	48
40 — < 50 jaar	62	19	50
50 — < 60 jaar	60	18	47
60 jaar en ouder	54	16	41

De cijfers in kolom 2 wekken de indruk, dat bij de gemengde eigendomsbedrijven een geringere noodzaak bestaat tot het aangaan van hypothecaire schuld dan bij de weide- en akkerbouwbedrijven het geval is. Voor zover hypothecaire leningen worden aangegaan, worden deze door de gemengde eigendomsbedrijven voor een relatief groter deel bij boerenleenbanken afgesloten dan andere bedrijfstypen plegen te doen. Het aantal hypothecaire leningen, aangegaan bij personen en andere instellingen, is bij de gemengde bedrijven echter naar verhouding aanmerkelijk kleiner.

In het algemeen neemt, zoals ook reeds eerder werd vastgesteld, bij stijgende bedrijfsgrootte het aantal bedrijven met hypothecaire leningen toe. Zoals blijkt, wordt in de kapitaalbehoefte vooral door leningen van personen of andere instellingen dan boerenleenbanken voorzien. Het aantal hypothecaire leningen van boerenleenbanken blijkt echter juist bij de kleinere bedrijven, waarschijnlijk vooral gemengde bedrijven, het grootst te zijn.

1) Bedrijven met 0 — < 20 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

2) Het totaal van de 3e en 4e kolom is groter dan het cijfer, dat in de 2e kolom is vermeld, omdat sommige bedrijven schuld bij beide groepen hebben aangegaan.

Het valt te verwachten, dat het aantal bedrijven met andere dan hypothecaire leningen bij pachtbedrijven groter is dan bij eigendomsbedrijven. De volgende tabel geeft hiervan een illustratie.

Tabel 12 *Aantal bedrijven met andere dan hypothecaire leningen in % van het aantal eigendoms- resp. pachtbedrijven met langlopende schuld*

Indeling in groepen		Eigendomsbedrijven 1)		Pachtbedrijven 2)	
		Leningen betrokken van			
		boerenleenbanken	personen en andere instellingen dan boerenleenbanken	boerenleenbanken	personen en andere instellingen dan boerenleenbanken
1		2	3	4	5
A. Bedrijfstype:	Weidebedrijven	9	70	8	91
	Gemengde bedrijven	11	64	9	88
	Akkerbouwbedrijven	5	67	7	94
B. Bedrijfs grootte:	4 — < 7 ha	7	64	10	83
	7 — < 15 ha	11	73	12	83
	15 — < 30 ha	10	75	9	93
	30 — < 50 ha	5	69	6	94
	50 — 100 ha	7	75	7	96
C. Leeftijdsgroep van de boer:	20 — < 30 jaar	7	86	11	91
	30 — < 40 jaar	10	76	10	93
	40 — < 50 jaar	7	69	9	91
	50 — < 60 jaar	11	71	9	86
	60 jaar en ouder	9	72	4	87

Afgezien van een splitsing naar het gezichtspunt van bedrijfstype neemt het aantal pachtbedrijven, dat van boerenleenbanken voorschotten heeft opgenomen welke niet door hypotheek zijn gedekt, relatief af, naarmate de bedrijven groter worden. De leningen van personen en andere instellingen dan boerenleenbanken nemen dan daarentegen juist in aantal toe. Het krachtiger worden van de financiële positie bij toenemende ouderdom van de boer doet het aantal leningen in de hogere leeftijdsklasse over vrijwel de gehele linie dalen.

Ten besluite van onze bespreking van de schulden op lange termijn kunnen wij nog gegevens vermelden betreffende de relatieve grootte van de hypothecaire en niet-hypothecaire schulden. Zowel hypotheekschulden als andere langlopende schulden zijn per bedrijf uitgedrukt in % van het totaal der schulden, aangegaan op lange termijn, waarna van deze percentages de mediaan is bepaald. Bedraagt de mediaan van de percentages hypothecaire schulden voor de eigendomsbedrijven tussen 4 en 7 ha 63 %, dan betekent dit, dat de helft van de bedrijven een hypothecaire

1) Bedrijven met 0 — < 20 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

2) Bedrijven met 80 — 100 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

schuld heeft van ten hoogste 63 % van de totale langlopende schuld, terwijl dit percentage voor de andere helft der bedrijven meer dan 63 % bedraagt.

Tabel 13 *Mediaan van de hypothecaire resp. niet-hypothecaire leningen in % van de schulden op lange termijn, voor uitsluitend die bedrijven, welke schulden op lange termijn hebben aangegaan*

Indeling in groepen	Eigendomsbedrijven ¹⁾	
	Hypothecaire leningen	Niet-hypothecaire leningen
1	2	3
A. Bedrijfstype:		
Weidebedrijven	73	27
Gemengde bedrijven	42	58
Akkerbouwbedrijven	78	22
B. Bedrijfs grootte:		
4 — < 7 ha	63	37
7 — < 15 ha	45	55
15 — < 30 ha	62	38
30 — < 50 ha	70	30
50 — 100 ha	73	27
C. Leeftijdsgroep van de boer:		
20 — < 30 jaar	63	37
30 — < 40 jaar	63	37
40 — < 50 jaar	66	34
50 — < 60 jaar	60	40
60 jaar en ouder	35	65

c. De schulden op korte termijn

In verband met de doorgaans geringe schuldenlast van de bedrijven kan het voorkomen, dat de schulden op korte termijn in sommige gevallen zelfs groter zijn dan de langlopende schulden.

Tabel 14 geeft een indruk van de relatieve grootte van de schulden op korte termijn.

Tabel 14 *Schulden op korte termijn in % van het balanstotaal*

Groepen van landbouwgebieden	1/6	3/6	5/6
	van het aantal bedrijven heeft een 0/6 gelijk aan of kleiner dan		
1	2	3	4
Zeekleigebieden	4	10	19
Rivierkleigebieden	1	4	10
Weidegebieden	3	7	13
Zandgronden	1	4	9
Veenkoloniën	2	5	10
Tuinbouwgebieden	3	7	13

1) Bedrijven met 0 — < 20 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

Het voornaamste bestanddeel van de schulden op korte termijn wordt gevormd door de belastingschulden. Gezien het feit, dat ten tijde van de invulling der enquêteformulieren de verschuldigde inkomstenbelasting over het laatste jaar niet in alle gevallen bekend was, hebben de boekhoudbureaux zo nodig moeten volstaan met een schatting van een deel der belastingschulden. Wij menen te mogen aannemen, dat deze schattingen over het geheel genomen een goed beeld geven van de werkelijke belastingschulden, aangezien bedrijfsinkomsten en belastingtarieven bekend zijn.

Wij geven thans een overzicht van de belastingschulden¹⁾ per groep van landbouwgebieden.

Tabel 15 *Relatief aantal bedrijven met belastingschuld en belastingschuld uitgedrukt in % van de schulden op korte termijn*

Groepen van landbouwgebieden	Aantal bedrijven met belasting- schuld in procenten	1/6	3/6	5/6
		van het aantal bedrijven met belastingschuld heeft een % gelijk aan of groter dan		
1	2	3	4	5
Zeekleigebieden	91	93	71	38
Rivierkleigebieden . . .	83	89	60	26
Weidegebieden	87	89	61	29
Zandgronden	83	100	74	32
Veenkoloniën	70	82	65	39
Tuinbouwgebieden	85	88	67	29

Rekening-courantschulden bleken op de onderzochte balansdata bij de meeste bedrijven niet voor te komen, hetgeen uit tabel 16 moge blijken. Hierbij moet evenwel in aanmerking worden genomen, dat de geldbehoefte gedurende het jaar vooral bij de akkerbouwbedrijven aan schommelingen onderhevig is; het is daarom zeker, dat het aantal bedrijven met rekening-courantschulden op andere data, die dichter bij het tijdstip van de oogst zijn gelegen, groter zal zijn dan op onze peildatum het geval is. In elk geval kan uit tabel 16 wel een indruk worden verkregen van de betekenis der landbouwcredietinstellingen bij de financiering met kort crediet in vergelijking tot andere banken.

1) Hieronder zijn alle belastingschulden begrepen.

Tabel 16 *Aantal bedrijven met debetstand in rekening-courant bij boerenleenbanken en andere banken in % van het aantal onderzochte bedrijven per groep van landbouwgebieden*

Groepen van landbouwgebieden	Bij boerenleenbanken	Bij andere banken
1	2	3
Zeekleigebieden	8	3
Rivierkleigebieden	4	1
Weidegebieden	6	1
Zandgronden	5	1
Veenkoloniën	0 ¹⁾	4 ¹⁾
Tuinbouwgebieden	5	2

d. De financiering door landbouwcredietinstellingen

Dit rapport is niet samengesteld met het doel de betekenis van de landbouwcredietinstellingen in de financiering van de landbouwbedrijven vast te stellen. Er zijn evenwel enige belangwekkende gegevens ter beschikking gekomen, die voldoende aanleiding geven aan dit onderwerp nog een afzonderlijke paragraaf te wijden.

Bij de voorgaande bespreking van de samenstelling der schulden konden wij reeds opmerken, dat onder de bedrijven met langlopende schulden een naar verhouding klein aantal bedrijven voorkomt met leningen, die van boerenleenbanken zijn betrokken ²⁾. Dit behoeft ons eigenlijk niet te verwonderen, indien in acht wordt genomen, dat de financieringstaak van de boerenleenbank traditioneel vooral gericht is geweest op het kortlopende bedrijfscrediet en het middellange crediet ter financiering van de levende en dode inventaris.

Het verschaffen van het zogenaamde grondcrediet behoort vooral tot het werkterrein van de institutionele beleggers. In verband met de grote liquiditeit der boerenleenbanken in de jaren na de oorlog zijn deze zich echter ook in sterkere mate in de richting van het grondcrediet gaan begeven. De institutionele beleggers nemen daarbij echter uitsluitend goede en grote beleggingsposten, terwijl de moeilijke posten veeleer bij de boerenleenbanken terecht komen, waarbij het vaak om kleine bedragen gaat.

De landbouwcredietinstellingen hebben zeer grote bedragen aan de landbouw verstrekt. Op 31 December 1953 beliep het bedrag aan uitstaande debetsaldi in rekening-courant en voorschotten ³⁾ bij natuurlijke personen ongeveer 510 miljoen gulden. Daarbij moeten wij wel in aanmerking nemen, dat in dit bedrag niet alleen geldverstrekingen zijn

1) Reeds eerder hebben wij er op gewezen, dat de cijfers voor de Veenkoloniën, gezien het geringe aantal onderzochte bedrijven, met voorzichtigheid moeten worden gehanteerd. Het percentage 0 in bovenstaande tabel is niet in overeenstemming met de gegevens, die de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank heeft verstrekt. Op 1 Mei 1952 was n.l. bij 7 Veenkoloniale banken het debetsaldo in rekening-courant ongeveer f 546.000,—.

2) Zie tabellen 10, 11 en 12.

3) Leningen, welke een gemiddelde looptijd blijken te hebben van ongeveer 7 jaar en in vaste jaarlijkse termijnen aflosbaar zijn.

begrepen aan landbouwers, doch mede die aan tuinbouwers, vissers en kleine middenstanders in de agrarische sfeer.

Het is belangwekkend de betekenis van het landbouwcredietwezen, bezien uit het gezichtspunt van de zich financierende landbouwbedrijven, nog eens nader te onderzoeken. In staat III (zie blz. 81) zijn de aantallen bedrijven vermeld met boerenleenbankschulden, ingedeeld naar gebieden, bedrijfstypen, bedrijfsgrootte, pacht- en eigendomsverhoudingen en bovendien naar verschillende leeftijdsgroepen van de boer. Daarvan geven wij in tabel 17 een samenvatting.

Tabel 17 De betekenis van de landbouwcredietinstellingen bij de financiering van landbouwbedrijven

Groepen van landbouwgebieden	Aantal bedrijven met				Frequentieverdeling (voor de bedrijven met schuld aan boerenleenbank) van de boerenleenbankschuld in $\frac{1}{10}$ van het balans totaal		
	boerenleenbankschuld in $\frac{1}{10}$ v.h. aantal onderzochte bedrijven	voorschotten van boerenleenbanken in $\frac{1}{10}$ v.h. aantal bedrijven met langlopende schuld	voorschot in $\frac{1}{10}$ v.h. aantal bedrijven met boerenleenbankschuld	hypothecaire voorschotten in $\frac{1}{10}$ van het aantal bedrijven met voorschot	van het aantal bedrijven heeft een $\frac{1}{10}$ gelijk aan of kleiner dan		
					$\frac{1}{10}$	$\frac{3}{10}$	$\frac{5}{10}$
1	2	3	4	5	6	7	8
Zeekleigebieden . .	16	15	60	70	3	10	22
Rivierkleigebieden .	16	21	79	56	3	9	21
Weidegebieden . .	16	19	73	60	3	10	25
Zandgronden . . .	19	26	81	66	3	10	24
Veenkoloniën . . .	3	5	—	—	—	—	—
Tuinbouwgebieden .	19	21	74	—	3	10	18

Bij circa 16% van de bedrijven blijkt derhalve een schuld aan een boerenleenbank voor te komen. Nu geeft dit cijfer niet helemaal een goed beeld van de relatieve betekenis van de landbouwcredietinstellingen bij de financiering, omdat hier van een relatie sprake is met het totale aantal bedrijven, waarbij zich dus ook bedrijven bevinden, die in het geheel geen behoefte aan vreemde middelen vertonen. Bovendien komt in het cijfer, dat in kolom 2 van staat III en tabel 17 is vermeld, de betekenis van de boerenleenbanken bij de verstrekking van kortlopend bedrijfscrediet niet ten volle tot uiting, aangezien deze credietverlening haar hoogtepunt in het najaar bereikt, wanneer men op het punt staat de oogst te verkopen, terwijl de cijfers van het onderzoek betrekking hebben op het voorjaar. Ten einde het eerstgenoemde bezwaar enigszins te ondervangen en ook iets beter de relatieve positie van de boerenleenbanken te kunnen aangeven, is in kolom 3 van bovenstaande tabel het aantal bedrijven met voorschotten van boerenleenbanken uitgedrukt in procenten van het aantal bedrijven met langlopende schuld. Daaruit blijkt, dat — afgezien van credieten in lopende rekening — ongeveer $\frac{1}{5}$ van de credietnemende bedrijven kapitaal van de boerenleenbanken heeft betrokken.

Dat de landbouwcredietinstellingen, bij de financiering van de landbouw een bescheiden betekenis hebben, heeft een gunstige zijde. Juist dank zij de omstandigheid, dat een groot deel van de behoefte aan vreemd kapitaal door andere(n) is verstrekt, hebben de boerenleenbanken potentieel ruimte voor additionele credietverstrekking. Dit kan in een periode van toenemende credietvraag het financieren van de landbouw vergemakkelijken, indien althans deze credietruimte niet zou worden tenietgedaan door een de credietvraag vergezellende opvraging van spaargelden bij de boerenleenbanken.

Wanneer wij de cijfers in staat III op blz. 81 nader beschouwen, zien wij dat in Gelderland het percentage bedrijven met boerenleenbankschulden het hoogst is en in Groningen het laagst. In tegenstelling tot de overige provincies hadden de schulden in Groningen op de peildatum voor het grootste deel betrekking op schulden in lopende rekening. Rekening-courantcredieten komen begrijpelijkerwijze het meest voor op de akkerbouwbedrijven, die met veel grotere schommelingen in hun seizoenbehoefte aan geldmiddelen hebben te kampen dan andere bedrijfstypen.

Het aantal bedrijven met boerenleenbankschulden is het grootst onder de gemengde bedrijven op de Zandgronden. Bij dit bedrijfstype is, voorzover boerenleenbanken aanwezig zijn, het percentage bedrijven met voorschotten het hoogst. Volgens de onder E van staat III vermelde gegevens zijn het vooral de eigendomsbedrijven, die in een schuldverhouding tot de boerenleenbanken staan. De credieten van deze banken aan landbouwbedrijven bestaan grotendeels uit voorschotten en wel in sterkere mate, naarmate de bedrijven kleiner zijn. Waarschijnlijk zal hierbij het bedrijfstype tevens van invloed zijn, aangezien de kleine eigendomsbedrijven vooral worden aangetroffen bij de gemengde bedrijven.

Het grootste deel van de voorschotten is blijkens kolom 4 van staat III door hypotheek gedekt.

Het bedrag van de boerenleenbankschulden bedraagt voor de helft van de bedrijven met boerenleenbankschuld ten hoogste ongeveer 10 % van het balans-totaal. Bij de andere helft van de bedrijven is dit percentage groter dan 10 (zie kolom 6 van staat III). De mediaan is het hoogst bij de kleine bedrijven en de bedrijven van jonge boeren.

Het aantal bedrijven, dat bij boerenleenbanken geld heeft opgenomen, is, zoals uit tabel 17 is gebleken, niet in alle gebieden even groot. In staat IV op blz. 82 is van de relatieve aantallen bedrijven met boerenleenbankschulden een overzicht per landbouwgebied gegeven. Relatief het meest komen boerenleenbankschulden voor in het Rijk van Nijmegen (Gl), De Eilanden (Nh), de Hoeksche Waard (Zh), het Graafschap Zutphen (Gl), De Lijmers (Gl), het Rijnland (Zh) en het Land van Heusden en Altena (Nbr). Het minst daarentegen in het Veen- en Zandgebied (D), De Zuidelijke Randgemeenten (D), de Centrale Bouwstreek (Gr), Oud-Oldambt (Gr), Overveluwe (Gl), Voorne, Putten en Rozenburg (Zh) en Walcheren (Z).

HOOFDSTUK III

HET VERMOGEN VAN LANDBOUWBEDRIJVEN TOT HET FINANCIEREN VAN INVESTERINGEN

§ 1. METHODE VAN ONDERZOEK

Hetgeen in Hoofdstuk II is behandeld, kan worden beschouwd als achtergrond waartegen het vermogen tot financiering van investeringen moet worden geplaatst. Voor een beoordeling van de bedragen, die door de landbouwbedrijven alsnog kunnen worden geïnvesteerd, was verder onderzoek nodig. In dit hoofdstuk worden de resultaten hiervan vermeld.

De middelen, nodig om investeringen te kunnen verrichten, kunnen in beginsel bestaan uit:

- a. reeds beschikbare eigen gelden;
- b. gelden, die door opneming van crediet beschikbaar kunnen komen.

a. *Reeds beschikbare eigen gelden.*

Hierbij kunnen wij in de eerste plaats denken aan de kasgelden, de girale en de banktegoeden. Bovendien zijn er echter activa, welke geleidelijk in liquide vorm overgaan, zoals handelsvoorraden van eindproducten, bedrijfsvorderingen en bovendien uitstaande gelden, die op korte termijn vervallen of in liquide vorm kunnen overgaan. Tot deze laatste categorie kunnen de uitgeleende gelden worden gerekend, die op korte termijn opeisbaar zijn en voorts de effectenportefeuille, ofschoon hierbij steeds het risico van koersverlies wordt gedragen.

Strikt genomen kunnen uit het oogpunt van de continuïteit van het landbouwbedrijf ook grond en gebouwen, welke niet in eigen bedrijf worden gebruikt, tot laatstgenoemde categorie activa worden gerekend, daar door verkoop liquide middelen kunnen worden verkregen. In feite zal de boer echter meestal slechts in uiterste noodzaak tot liquidatie van deze bezittingen overgaan. De betekenis van deze activa ligt dan ook vooral op het gebied van de credietverlening tegen zakelijke zekerheid. Dit punt zal onder ad b nog nader ter sprake komen.

Het zou onjuist zijn zonder meer de som van liquide en liquideerbare activa te beschouwen als maatstaf voor hetgeen een boer uit eigen middelen vermag te investeren voor uitbreidingen of vervangingen. Deze liquiditeiten zijn immers slechts voor investering beschikbaar, voor zover zij in de toekomst niet voor andere doeleinden behoeven te worden gebruikt. Deze andere doeleinden kunnen bijvoorbeeld zijn:

1. het verrichten van in het kader van het bedrijf normale uitgaven (aankoop van grond- en hulpstoffen, zaden, voeder, uitbetaling van lonen, enz.);
2. het voldoen van op korte termijn opeisbare schulden;

3. het verrichten van aflossingen op opgenomen gelden en het doen van rentebetalingen ¹⁾).

1. Elk bedrijf zal er op bedacht zijn voldoende geldmiddelen beschikbaar te houden ter financiering van het lopende productieproces. Bij dit vraagstuk, dat vooral voor de akkerbouwbedrijven — waar de productie en afzet in belangrijker mate stootsgewijze plaats heeft dan in de veehouderij en de gemengde bedrijven — actueel is, komt het bezwaar naar voren, dat in ons onderzoek moest worden uitgegaan van balansgegevens op één datum. Immers aan de hand van een reeks balansen op achtereenvolgende tijdstippen gedurende het jaar zou een indruk kunnen worden verkregen, hoeveel liquide middelen wegvloeien ter financiering van veldinventaris, debiteuren, voorraden en veestapel. De berekening van de werkelijk *investeerbare* middelen zou dan kunnen worden gebaseerd op dat tijdstip, waarop de liquiditeitspositie met het oog op de seizoenfinanciering het ongunstigst is. Nu deze balansontwikkeling gedurende het jaar niet per bedrijf kon worden vastgesteld, moest voor de bepaling van de liquiditeitsbehoefte uit hoofde van het lopende productieproces een begroting worden opgesteld van de ontvangsten en uitgaven, die voortvloeien uit de normale bedrijfsvoering. De omvang van de enquête maakt het niet mogelijk voor elk bij het onderzoek betrokken bedrijf een kasbegroting op te stellen. Daartoe zou met de betrokken boeren persoonlijk contact moeten worden gezocht inzake betalingsgewoonten, afzetgewoonten en de invloed van het bouwplan op de ontvangsten en uitgaven. In plaats van deze methode is echter een globale werkwijze gevolgd door de ontvangsten en uitgaven te begroten aan de hand van de productieomstandigheden van het typebedrijf in verschillende akkerbouwgebieden. Afwijkingen, die hierdoor per bedrijf kunnen optreden, heffen elkaar op, wanneer groepen van bedrijven worden onderzocht.

Als gevolg van de seizoenproductie in de landbouw zullen de ontvangsten (met name vooral in de akkerbouwsector) gedurende een deel van het jaar kleiner, in een ander gedeelte van het jaar groter zijn dan de uitgaven, met als gevolg, dat voor elk bedrijf een tijdstip is aan te wijzen, waarop de liquiditeitspositie het ongunstigst is. Indien dus vóór dit tijdstip een momentopname van de liquiditeitspositie wordt gemaakt, moet er rekening mee worden gehouden dat in de nabije toekomst nog middelen ter financiering van het lopende productieproces uit het bedrijf zullen wegvloeien.

Als basis voor de berekening van de seizoenbehoefte aan geldmiddelen is uitgegaan van de gegevens, die zijn vervat in de rapporten No 163 t/m 166 betreffende het onderzoek naar de kostprijzen en de rentabiliteit van het typebedrijf in resp. de Noordelijke Bouwstreek, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Zuidwestelijk Zeekleigebied. Aanschaffingen van duurzame productiemiddelen zijn niet in de begroting opgenomen, daar omtrent de gemiddelde data van investering geen gegevens bekend zijn. (Overigens kan hierbij worden gesteld, dat vervangingsinvesteringen ter handhaving van het bereikte peil van de bedrijfsuitrusting als regel uit afschrijvingen

1) Strikt genomen is 3 een onderdeel van 2.

moeten worden gefinancierd). Er is verondersteld, dat de uitgaven voor de seizoenproductie worden gedaan op het moment, dat de kosten worden gemaakt. Onder de uitgaven zijn ook uitgaven voor noodzakelijk levensonderhoud van de boer begrepen¹⁾. De tijdstippen, waarop de geldelijke opbrengsten worden ontvangen, zijn afgestemd op de gemiddelde data, waarop producten in een bepaald gebied worden geleverd. De totale behoefte aan liquide middelen wordt hoofdzakelijk beïnvloed door het bouwplan en het tijdstip, waarop de oogst wordt binnengehaald. Verschillen in liquiditeitsbehoeften in Noordelijk en Zuidelijk gelegen akkerbouwgebieden zijn dan ook aan deze factor toe te schrijven. Overigens is voor de producten als suikerbieten en fabrieksaardappelen rekening gehouden met de gebruikelijke betalingscondities (b.v. het ontvangen van voorschotten bij levering met afrekening op een later tijdstip). Berekeningen betreffende de typebedrijven in akkerbouwgebieden leidden tot de conclusie, dat de liquiditeit in de Noordelijke Bouwstreek, het Oldambt en de Veenkoloniën de ongunstigste positie bereikt in de maand Augustus. In het Zuidwestelijk Zeekleigebied is dit het geval aan het einde van de maand Juli.

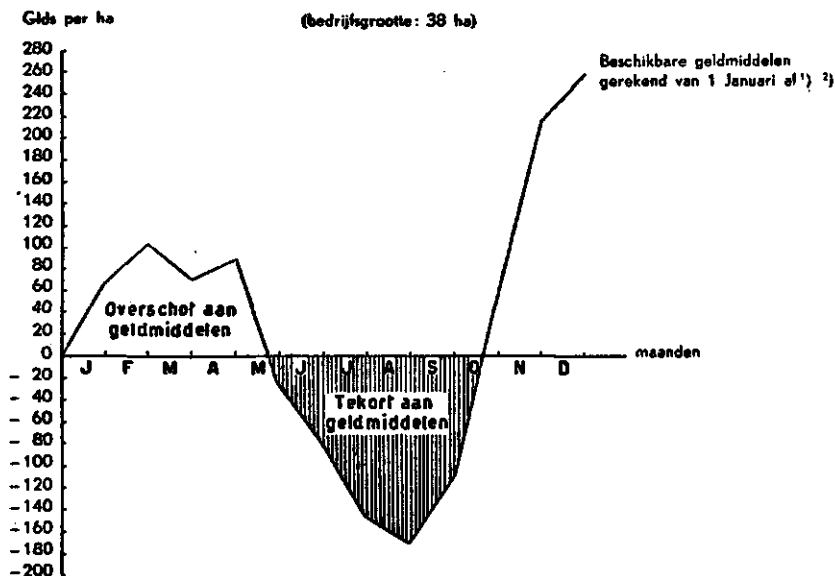
In verband met de verschillen in bedrijfsgrootte van de bij ons onderzoek betrokken bedrijven moest ook de invloed van de grootte der bedrijven op de seizoenbehoefte worden begroot. Wegens gebrek aan typeberekeningen bij verschillende bedrijfsgrootten moest dienaangaande worden volstaan met ramingen. In het algemeen zal de boer relatief meer eigen arbeid verrichten naarmate het bedrijf kleiner is; hierdoor zullen de loonuitgaven per ha dalen bij afnemende bedrijfsgrootte. Hier staat tegenover, dat de kosten van levensonderhoud per ha stijgen bij het kleiner worden van de bedrijven. De behoefte aan geldmiddelen van landbouwbedrijven ondergaat niet alleen invloed van de akkerbouw-, doch tot op zekere hoogte ook van de veehouderijsector. In de weidesector zullen de uitgaven gedurende de wintermaanden relatief hoger zijn dan gedurende de zomermaanden. De opbrengsten zullen echter in het voorjaar het hoogste peil bereiken als gevolg van de verhoogde melkgift in deze periode. In het akkerbouwgedeelte doet zich veeleer het omgekeerde verschijnsel voor. Op grond hiervan kunnen de uitgaven en ontvangsten van de akkerbouw- en de veehouderijsector elkaar tot op zekere hoogte compenseren, waardoor het tijdstip van maximale liquiditeitsbehoefte vroeger in het jaar valt naarmate de veehouderijsector in een bedrijf groter is. In het algemeen kan voor weide- en gemengde bedrijven echter wel worden gesteld, dat de behoefte aan geldmiddelen gedurende het jaar slechts in geringe mate schommelt; het hoogste peil wordt echter in Januari en Februari bereikt.

Bij wijze van voorbeeld is in grafiek 3 een overzicht gegeven van het beloop van de liquiditeitspositie gedurende het jaar 1952 voor het typebedrijf van de Noordelijke Bouwstreek. De behoefte aan kapitaal wegens de investeringen in duurzame activa is hierbij, zoals reeds eerder gesteld, buiten beschouwing gelaten. Wij vestigen er de aandacht op, dat het

1) Bij bedrijven van 20, 30, 40 en 50 ha zijn deze bedragen achtereenvolgens gesteld op f 4.000,—, f 5.000,—, f 6.000,— en f 7.000,—.

Grafiek 3

Voorbeeld van het beloop van de liquiditeitspositie gedurende het jaar 1952
voor het typebedrijf van de Noordelijke bouwstreek

1) Toelichting: De beschikbare geldmiddelen na 1 Januari zijn berekend uit de maandelijkse ontvangsten en uitgaven. Hiertoe zijn de verschillen tussen de maandelijkse ontvangsten en uitgaven gecumuleerd. In onderstaande tabel wordt deze berekening weergegeven. De cijfers uit kolom 5 zijn hierboven grafisch uitgebeeld.

Maanden	Maandelijkse ontvangsten	Maandelijkse uitgaven	Ontvangsten minus uitgaven	
			Per maand	Gecumuleerd
1	2	3	4	5
Januari 1952	125	55	70	70
Februari 1952	124	91	33	103
Maart 1952	37	69	%. 32	71
April 1952	90	71	19	90
Mei 1952	8	128	%. 120	%. 30
Juni 1952	—	51	%. 51	%. 81
Juli 1952	—	65	%. 65	%. 146
Augustus 1952	41	65	%. 24	%. 170
September 1952	161	102	59	%. 111
October 1952	296	121	175	64
November 1952	279	129	150	214
December 1952	102	60	42	256

2) Er is eenvoudigheidshalve verondersteld, dat op 1 Januari geen kasvoorraad aanwezig was.

beloop van de curve geen juist beeld behoeft te geven van de *werkelijke* behoefte aan geldmiddelen per bedrijf in de Noordelijke Bouwstreek. Zou in ons voorbeeld op 1 Januari een kasvoorraad aanwezig geweest zijn van bijvoorbeeld f 200,— per ha, dan zou hiervan rond f 160,— moeten worden gereserveerd ter financiering van de productie in het komende seizoen.

Ter verkrijging van een inzicht in de bedragen aan liquide middelen, die de landbouwbedrijven *niet* behoeven te gebruiken voor financiering van het lopende productieproces en daarom in beginsel voor investering op langere termijn beschikbaar zijn, moeten de hiervoor besproken bedragen voor de financiering van de seizoenproductie in mindering worden gebracht op het saldo aan liquide middelen. De hoogte van de gebruikte normen wisselt naar gelang van de grootte van de bouwlandsector, de omvang van de betrokken bedrijven, alsmede de balansdatum, waarop het bezit aan liquide middelen en de schulden op korte termijn betrekking hebben. Voor zover het saldo negatief is, wijst dit op illiquiditeit, waaraan slechts door credietneming het hoofd kan worden geboden.

2. Tot de op korte termijn opeisbare schulden kunnen worden gerekend de op korte termijn vervallende privé- en bedrijfsschulden, alsmede belastingschulden en rekening-courantschulden bij boerenleenbanken of andere banken. Een deel van de beschikbare liquide middelen zal worden bestemd om deze schulden te voldoen, waardoor deze niet voor investeringsdoeleinden kunnen worden gebruikt.

3. Het bedrag aan liquide middelen, dat niet door financiering van de seizoenproductie of voor terugbetaling van opeisbare schulden is gebonden, ondergaat voorts invloed van het verrichten van aflossingen en het doen van rentebetalingen. Hiermede is echter bij de bepaling van het bedrag aan investeerbare eigen geldmiddelen geen rekening gehouden. Over aflossings- en renteverplichtingen zijn geen gegevens beschikbaar gekomen; overigens kan worden aangenomen, dat de rentebetalingen over het geheel genomen relatief slechts van geringe betekenis zijn.

Opmerking: Voor de bepaling van het voor investering beschikbare bedrag aan geldmiddelen is niet uitsluitend het hierboven behandelde overschot aan liquide middelen berekend, doch is ook nagegaan of de bedrijven alsnog hypothecaire leningen zouden kunnen opnemen. Zodra aflossingen op reeds aangegane leningen of terugbetalingen op rekeningcourantcredieten plaats hebben, zal weliswaar het liquiditeitsoverschot dalen, doch de resterende credietmarge (zie daartoe ad b, blz. 50 e.v.) in beginsel met eenzelfde bedrag stijgen. De som van beide termen wordt derhalve door aflossingen op leningen niet beïnvloed.

Ten einde een indruk te verkrijgen van het bedrag aan *eigen* geldmiddelen, dat voor investeringsdoeleinden kan worden gebruikt, zijn twee grootheden berekend. In de eerste plaats is het saldo bepaald aan liquide en liquideerbare activa boven hetgeen voor terugbetaling van schulden op korte termijn en voor de financiering van de seizoenproductie nodig is. Reeds eerder hebben wij vermeld, dat het niet mogelijk bleek vast te stellen, in hoeverre de uitgeleende gelden direct opeisbaar zijn. Het is echter aannemelijk, dat sommige bedrijven in noodzakelijke gevallen door

terugvraging van deze gelden in financieringsbehoeften kunnen voorzien. Ten einde een indruk te geven van de financieringsmogelijkheden in het geval de uitgeleende gelden op korte termijn opeisbaar zouden zijn ¹⁾, is naast het saldo aan liquide middelen als *alternatieve* grootte berekend de som van dit saldo en de belegde reserves. Dit bedrag kan als *maximum* worden beschouwd van hetgeen uit eigen middelen kan worden bekostigd. Daar men doorgaans gemakkelijk tot liquidatie van de effectenportefeuille kan overgaan — eerder dan tot het opeisen van de uitgeleende gelden — is de koerswaarde van de effecten opgeteld bij het overschot aan liquide middelen.

b. Gelden, die door opneming van crediet beschikbaar kunnen komen.

Er is reeds op gewezen, dat investeringen zowel uit eigen als vreemde geldmiddelen kunnen worden gefinancierd. In het voorgaande is toegelicht wat wij als maatstaf voor de capaciteit tot financiering met eigen middelen zouden willen gebruiken. De financieringsmogelijkheden zijn hiermee echter niet uitgeput. Voor verschillende landbouwbedrijven zal het immers mogelijk zijn zich gedeeltelijk met vreemd kapitaal te financieren. Daarmede wordt een *uiterste* grens bereikt bij een zodanige financiering met vreemde middelen, dat de solvabiliteit in gevaar komt. Onder solvabiliteit verstaan wij in dit verband, het vermogen van een bedrijf om bij liquidatie uit de opbrengst van de activa alle schulden te voldoen.

Het is niet eenvoudig deze grens quantitatief aan te geven. In de landbouw heeft de credietverlening en credietverkrijging blijkens het voorgaande veel binnen familieverband plaats, waardoor in vergelijking tot verschillende andere bedrijfstakken vaak de zakelijke grondslag in de landbouw minder op de voorgrond treedt. Ook komt credietverlening onder borgtocht in de landbouw tamelijk veelvuldig voor. Het is volstrekt uitgesloten bij de bepaling van de credietruimte der onderzochte bedrijven vast te stellen, hoe de credietmogelijkheden zijn, die dank zij borgtocht of goede familierelaties realiseerbaar zijn. Wij zullen ons daarom bij het onderzoek baseren op enkele objectieve factoren, die de credietruimte van een bedrijf bepalen.

Als basis voor het vaststellen van de te verkrijgen credieten is overeenkomstig paragraaf 2c van Hoofdstuk II, genomen de zakelijke zekerheid, die de boeren ter dekking van geldleningen kunnen verschaffen. De verkrijgbare credietbedragen zijn afgestemd op de bedragen, die landbouwcredietinstellingen *ten hoogste* tegen verschillende zakelijke zekerheidsstellingen zullen verschaffen. De richtlijnen van boerenleenbanken zijn echter geenszins maatgevend voor hetgeen andere geldgevers verlangen. Dit is zeker niet het geval voor het kapitaal, dat van familieleden wordt verkregen en veeleer als deelneming dan als lening kan worden beschouwd. Toch verdient het de voorkeur bij onze berekeningen de normen van

¹⁾ Met de mogelijkheid van belening van geldvorderingen is in dit verband geen rekening gehouden; in ad b, waar de credietruimte in beschouwing is genomen, is echter op deze mogelijkheid uiteraard wél acht geslagen.

de boerenleenbanken aan te houden, aangezien deze banken in beginsel hun loketten voor elke boer openstellen, terwijl de mogelijkheid, gelden van familieleden te betrekken, niet aan ieder is gegeven. Dit zal tot gevolg hebben, dat bij de berekening van de nog te verkrijgen gelden op basis van de minimaal vereiste dekking tegen zakelijke zekerheid bij boerenleenbanken over het geheel genomen eerder te lage dan te hoge uitkomsten worden verkregen. Dit geldt te meer daar ook bij de boerenleenbanken mogelijkheden aanwezig zijn tot opnemings van credieten tegen andere dan zakelijke zekerheidsstellingen.

De normen voor het vreemde kapitaal, dat op grond van de op de bedrijven aanwezige dekking waarschijnlijk zal kunnen worden aangehouden, zijn vastgesteld aan de hand van inlichtingen, die de centrale landbouwcredietinstellingen hebben verstrekt. Ten einde het beeld niet te gunstig voor te stellen, zijn uitsluitend solide activa als dekking aanvaard. Het credietplafond is, zoals reeds op blz. 29 vermeld, in geval van dekking door grond en gebouwen op 66 % van de getaxeerde waarde gesteld, bij dekking door hypothecaire geldvorderingen op 80 % en bij verzekeringspolissen op 100 % van hun afkoopwaarde. Crediet op onderpand van effecten is buiten beschouwing gebleven, omdat door verkoop van deze effecten doorgaans meer geldmiddelen ter beschikking kunnen komen. De verkoopwaarde der effecten is daarom geteld bij de investeerbare eigen geldmiddelen.

Voor het bepalen van het bedrag, dat de onderzochte bedrijven alsnog aan leningen zouden kunnen opnemen, zijn de langlopende schulden op het credietplafond in mindering gebracht. De som van de berekende credietmarge en het overschot aan investeerbare eigen geldmiddelen geeft inzicht in de mate waarin de bedrijven in staat zijn investeringen te financieren¹⁾.

Zoals uit het voorgaande is gebleken, is bij het bepalen van de credietruimte rekening gehouden met belening van hypothecaire geldvorderingen, zodat in het bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen de uitgeleende gelden zijn opgenomen, voor zover deze beleenbaar zijn.

In een opmerking op blz. 48 is reeds de aandacht er op gevestigd, dat de som van credietmarge en bovenbedoeld overschot aan eigen liquide middelen niet wordt beïnvloed door het doen van aflossingen op reeds aangegane leningen; indien de investeerbare eigen geldmiddelen door het doen van aflossingen kleiner worden, stijgt automatisch de credietmarge, zodat de som van beide constant blijft.

Met investeringen worden in het bovenstaande zowel vervangings- als uitbreidingsinvesteringen bedoeld. Het merendeel van de berekende investeerbare bedragen is echter voor uitbreiding of modernisering beschikbaar, aangezien kan worden aangenomen, dat de vervangingsinvesteringen doorgaans uit lopende afschrijvingsgelden — die door ons niet zijn medegerekend — kunnen worden gefinancierd. In de meeste gevallen zal alleen van vervangingsinvesteringen uit de berekende be-

1) De schulden op korte termijn zijn niet afgetrokken, omdat hiermede reeds rekening is gehouden bij de bepaling van het saldo aan investeerbare eigen geldmiddelen.

dragen sprake behoeven te zijn, voor zover reeds verdiende afschrijvings-gelden in de periode van het begin van het jaar tot de balansdatum niet opnieuw zijn geïnvesteerd.

Met een fonds voor opvang van risico's van misoogst en prijsdalingen is geen rekening gehouden. Deze zijn niet te kwantificeren. Overigens behoeft dit geen ernstig bezwaar te zijn. De berekende credietmarge zal, zoals reeds is gesteld, in verschillende gevallen aan de lage kant zijn, omdat is afgezien van credieten tegen borgtocht en leningen van andere(n) dan boerenleenbanken. Hierdoor heeft in het bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen tot op zekere hoogte een compensatie plaats voor het niet in acht nemen van een risicofonds.

Voor goed begrip van het voorgaande zullen wij hetgeen tot dusverre in deze paragraaf is behandeld samenvatten.

Ten einde vast te stellen, hoeveel geldmiddelen de onderzochte landbouwbedrijven bij benadering voor investering beschikbaar hebben, zijn drie grootheden berekend:

1. Het saldo aan liquide en liquideerbare activa (o.a. effecten), welke voor investering op langere termijn beschikbaar zijn; hierbij is rekening gehouden met de geldmiddelen, die nodig zijn voor betaling van op korte termijn opeisbare schulden en voor de financiering van de seizoenproductie. Dit saldo zal worden aangeduid als *bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen* (in de tabellen aangeduid met I).

2. Het *bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen* (in de tabellen aangeduid met II), waarin in onderscheid met (I) de in leningen belegde gelden zijn begrepen. Over de opeisbaarheid der uitgeleende gelden zijn helaas geen gegevens beschikbaar gekomen. Hoewel niet zonder meer mag worden aangenomen, dat hypothecaire en andere geldvorderingen op lange termijn alle zullen en kunnen worden opgevraagd om bedrijfsinvesteringen te financieren, lijkt het bezit van geldvorderingen toch wel van voldoende betekenis voor de financiële draagkracht om hieraan aandacht te besteden. Dit is geschied door de uitgeleende gelden te tellen bij de terstond investeerbare eigen geldmiddelen (genoemd in (1)). Het aldus verkregen bedrag moet als maximum worden beschouwd van hetgeen de bedrijven zelf aan middelen voor financieringsdoeleinden kunnen opbrengen.

3. Het *bedrag aan investeerbare eigen én vreemde geldmiddelen* (in de tabellen aangeduid met III) na uitputting van de nog bestaande credietruimte. Dit saldo is opgebouwd uit het saldo aan investeerbare eigen geldmiddelen (I) en de aanwezige credietruimte, waarbij ook met belening van uitgeleende gelden rekening is gehouden.

§ 2. ALGEMENE BESCHOUWING VAN DE FINANCIERINGSMOGELIJKHEDEN

Uit het onderzoek is gebleken, dat ongeveer 75 % van de onderzochte bedrijven beschikt over terstond investeerbare *eigen* geldmiddelen; wordt tevens rekening gehouden met de in leningen belegde gelden, dan bedraagt

het percentage 78 %. Zouden de bedrijven daarnaast bovendien een beroep doen op credietgevers, dan zou 79 % van alle onderzochte bedrijven volgens de gebruikte normen geld voor investering beschikbaar hebben. Het geringe verschil tussen eerstgenoemde twee percentages en het laatste percentage, waarin met credietmogelijkheden rekening is gehouden, kan in eerste aanleg verbazing wekken. Wij moeten hierbij echter bedenken, dat de vergroting van de *bedragen* aan investeerbare geldmiddelen in deze cijfers *niet* tot uiting komt. 25 % van de bedrijven heeft onvoldoende middelen ter beschikking om uit eigen geld te investeren; 4 % van alle onderzochte bedrijven of 16 % van deze 25 % kan uitsluitend met behulp van credieten tot investeringen overgaan. Daarnaast zijn er echter veel méér bedrijven dan deze 4 %, die over een credietmarge beschikken, waardoor de *bedragen* aan investeerbare eigen én vreemde middelen aanmerkelijk groter zijn dan de reeds positieve bedragen aan investeerbare eigen gelden alleen, hetgeen verderop nog zal blijken.

Bezien wij de aantallen bedrijven met investeerbare geldmiddelen per gebied, dan blijken deze sterk uiteen te lopen. Grafiek 4 geeft een beeld van de verschillen per provincie, per groep van landbouwgebieden en per bedrijfstype. Opmerkelijk is, dat juist in de zgn. zandprovincies het grootste aantal bedrijven voorkomt, dat — financieel gezien — tot het doen van investeringen in staat moet worden geacht. Het percentage is het laagst in de provincies Zuidholland, Noordholland en Friesland. Het is dan ook niet te verwonderen, dat, wanneer de gegevens per groep van landbouwgebieden worden gezien, in de Weidegebieden en de Tuinbouwgebieden, waar uitsluitend weidebedrijven zijn onderzocht, de laagste percentages voorkomen ¹⁾.

In gebieden met gemengde bedrijven zijn relatief meer bedrijven te vinden, die nog over financieringsmogelijkheden beschikken dan in de weidegebieden. De akkerbouwgebieden nemen daarbij een tussenpositie in, met uitzondering echter van de Veenkoloniën, waar het aantal bedrijven met een saldo van investeerbare middelen relatief het grootst is.

Bij kennisneming van de procentuele aantallen bedrijven rijst dadelijk de vraag, hoe het met de bedragen aan investeerbare geldmiddelen en de spreiding daarin is gesteld. Het is gebleken, dat het gemakkelijkst inzicht in de spreiding der gevonden bedragen kon worden verkregen door middel van de methode van kwantielen (zie blz. 26).

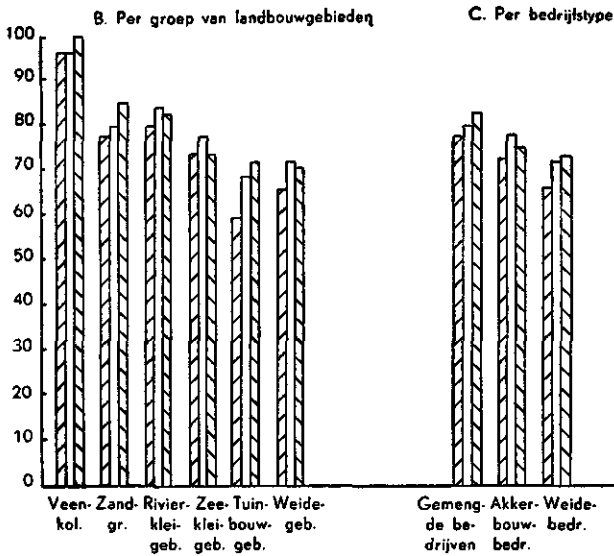
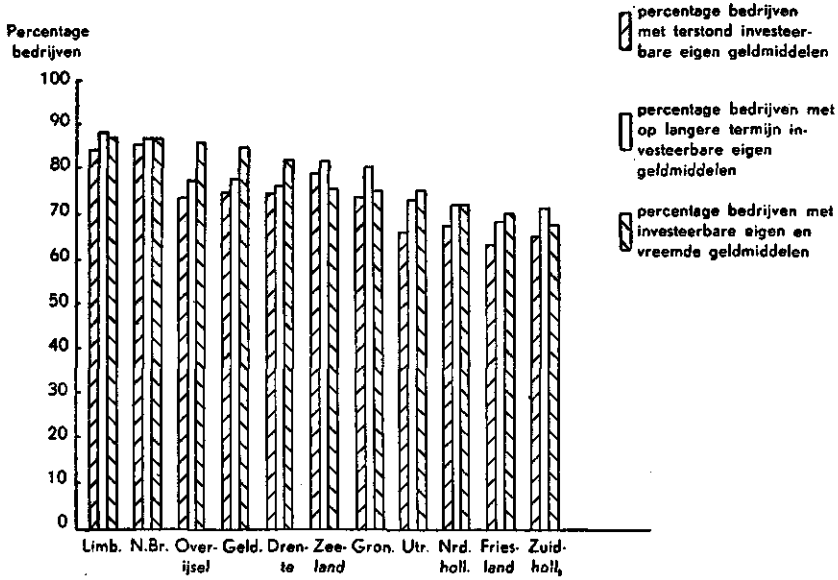
In de staten, die aan het einde van het rapport zijn toegevoegd, zijn de gedetailleerde uitkomsten van het onderzoek vermeld. De staten geven aan, wat in verschillende sorteringen het hoogste bedrag aan investeerbare middelen is, dat voorkomt bij $\frac{1}{6}$, $\frac{3}{6}$ en $\frac{5}{6}$ van het aantal onderzochte bedrijven. Een deel van deze uitkomsten, o.m. de grootte van de mediaan, welke van de berekende kwantielen de grootste nauwkeurigheid bezit, is in staafdiagrammen uitgebeeld en voorts in kleinere tabellen, die in de

1) Ingeval een bedrijf meer schulden heeft aangegaan, dan volgens onze normen het credietplafond bedraagt, zal het bedrag aan investeerbare eigen én vreemde geldmiddelen kleiner zijn, dan dat der eigen geldmiddelen. Dit verklaart, waarom bijvoorbeeld in grafiek 4 voor verschillende provincies de derde staaf kleiner is dan de eerste of de tweede.

Grafiek 4

(zie staat V, blz. 83)

Aantal bedrijven met voor investering beschikbare geldmiddelen

tekst zijn verwerkt, samengevat. Omtrent de spreiding in de waarnemingen geven deze tabellen geen bijzonderheden. Voor nadere oriëntatie dienaangaande zij verwezen naar de als bijlagen toegevoegde staten V, IX, X, XI, XII, XIII en XIV. Een indruk van de spreiding kan overigens ook worden verkregen door middel van grafieken. Het bleek, gezien de veelheid van het materiaal, echter niet uitvoerbaar alle cijfers uit de staten in grafieken weer te geven. Niettemin kan een grafiek verhelderend werken bij het gebruiken en interpreteren van de gegevens, die in de staten zijn vermeld, met name van de gegevens in de kolommen 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12 en 13 van genoemde staten. Daarom zijn bij wijze van voorbeeld uit staten X, XI en XII enkele gegevens grafisch uitgebeeld (grafieken 8, 9 en 10). Met behulp van de aan het rapport toegevoegde staten kunnen naar behoefte soortgelijke grafieken worden aangelegd¹⁾.

De hoogte van het bedrag aan investeerbare geldmiddelen is uiteraard verschillend naar gelang met eventuele beleggingen buiten bedrijf en credietopneming rekening wordt gehouden. Uit grafiek 5 en staat V op blz. 83 blijkt, dat in de provincies Noordbrabant, Gelderland en Overijssel de helft van de bedrijven meer dan f 1.000,— per ha voor investering zouden kunnen besteden, indien van de voor hen bestaande credietmogelijkheden gebruik zou worden gemaakt. Voor de overige provincies ligt dit bedrag lager; het laagste bedrag per ha is gemeten in Friesland en Zuidholland.

Vele bedrijven hebben blijkbaar een voorzichtige credietpolitiek gevoerd, waardoor zij potentieel nog over een aanzienlijke credietruimte beschikken.

De investeerbare bedragen zonder credietopneming zijn aanzienlijk lager; de mediaanwaarde komt dan niet uit boven f 300,— à f 400,— per ha (Noordbrabant, Limburg, Zeeland en Groningen).

De investeringsmogelijkheden zijn, voor wat de financiële kant hiervan betreft, per ha gemeten het grootst in de Veenkoloniën, op de Zandgronden en in de Rivierkleigebieden. Het valt echter bij de beoordeling van de financieringsmogelijkheden op dat het bedrag aan op langere termijn investeerbare *eigen* geldmiddelen (dus met inbegrip van de belegde gelden) bij de bedrijven in de Zeekleigebieden het hoogst is van alle gebieden, op de Veenkoloniën na; voor de helft van de in het eerstgenoemde gebied gelegen bedrijven beloopt dit meer dan f 400,— per ha²⁾. Dit verschijnsel is in overeenstemming met hetgeen wordt gevonden als de bedrijven naar bedrijfstype worden gerangschikt. Als maatstaf voor de typering der bedrijven is genomen het percentage van de oppervlakte cultuurgrond, dat in gebruik is als bouwland. Tot de weidegebieden, gemengde en akker-

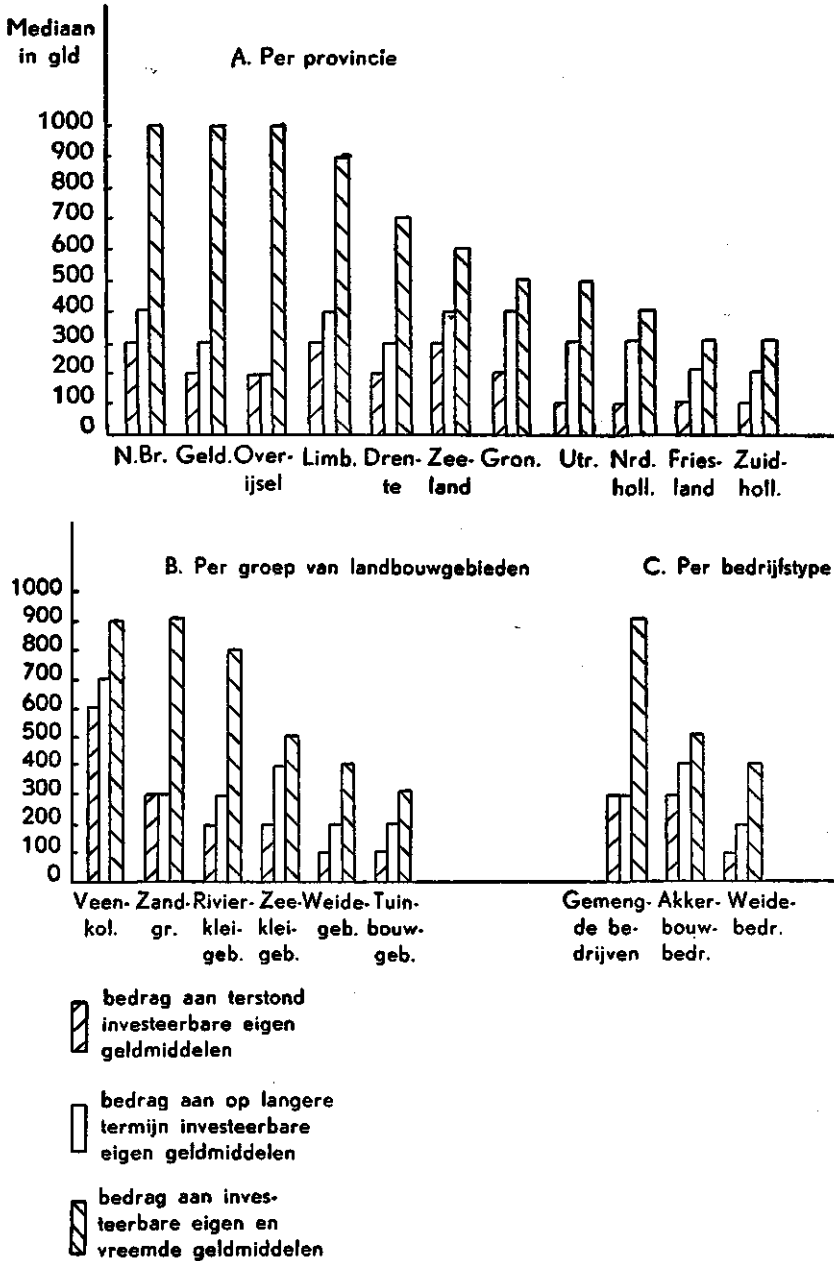
1) Ten einde het beloop van de curven geheel juist weer te geven, zijn behalve de drie kwantielen (sextielen) en het nulpunt van het bedrag aan investeerbare geldmiddelen bovendien 7 andere punten bepaald. De lijnen blijken alle de vorm van een S-curve te bezitten. Het is ons gebleken, dat een zeer goede benadering van de kromme wordt verkregen, wanneer uitsluitend de eerstgenoemde 4 punten door een S-vormige curve worden verbonden.

2) Deze cijfers kunnen worden geplaatst tegenover de nieuwwaarde per ha van de aanwezige dode inventaris, silo's en gierkelders. In de Zeekleigebieden, Rivierkleigebieden, Weidegebieden, Zandgronden en Veenkoloniën zijn deze bedragen naar schatting resp. f 1.100,—, f 1.100,—, f 760,—, f 1.180,— en f 840,— per ha.

Grafiek 5

(zie staat V, blz. 83)

Mediaan van het bedrag aan investeerbare geldmiddelen in guldens per ha

bouwbedrijven zijn gerekend de bedrijven met resp. 0 tot 20 %, 20 tot 80 % en 80 tot 100 % bouwland.

De helft van de gemengde bedrijven zou, indien van de doorgaans nog grote credietruimte gebruik zou worden gemaakt, over meer dan f 900,— per ha voor investeringsdoeleinden kunnen beschikken. Zónder opneming van credieten is de financieringscapaciteit, althans per ha gemeten, op de akkerbouwbedrijven echter in het algemeen ruimer dan op de gemengde bedrijven. Op de weidebedrijven zijn de financieringsmogelijkheden in alle opzichten het kleinst.

Opmerking: Op bladzijde 17 hebben wij reeds opgemerkt, dat de bedragen aan investeerbare middelen in die gevallen, waarin geen indeling naar grootteklasse is gemaakt, kleiner zijn dan in werkelijkheid het geval is. Dit is het gevolg van het feit, dat de grotere bedrijven in onze steekproef naar verhouding meer voorkomen dan in het universum. Bij enkele sorteringen, die door ons zijn gemaakt, kan door toepassing van een wegingsfactor voor de verschillende grootteklassen de afwijking worden vastgesteld. Uitgaande van staat IX hebben wij de gewogen mediaan van de investeerbare middelen voor enkele groepen van landbouwgebieden berekend. In tabel 18 is de gewogen mediaan naast het ongewogen cijfer geplaatst.

Tabel 18 Gewogen en ongewogen mediaan der investeerbare geldmiddelen per groep van landbouwgebieden in gulden per ha

Groepen van landbouwgebieden	Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen		Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen		Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen	
	ongewogen	gewogen	ongewogen	gewogen	ongewogen	gewogen
1	2	3	4	5	6	7
Zeekleigebieden . . .	200	400	400	500	500	800
Rivierkleigebieden . . .	200	400	300	400	800	1100
Weidegebieden . . .	100	100	200	200	400	500
Zandgronden . . .	300	300	300	400	900	1100

De grootste afwijkingen komen voor in de Zeekleigebieden en de Rivierkleigebieden, waar de financieringsmogelijkheden — zoals reeds eerder is vermeld — tamelijk groot zijn. Het ongewogen bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen is doorengenomen ongeveer 200 gulden te laag. De door ons weergegeven cijfers zijn derhalve zeker aan de veilige kant.

Nu zijn bovengenoemde cijfers geenszins toereikend om een oordeel uit te spreken over al dan niet gunstige financieringsmogelijkheden. Wij moeten daarbij immers met de volgende factoren rekening houden.

1. De gevonden cijfers zijn alle *per ha* uitgedrukt. Het is derhalve denkbaar, dat de hoge bedragen *per ha* voorkomen in de gebieden met hoofdzakelijk kleine bedrijven, terwijl de kleine bedragen juist zouden kunnen optreden in de gebieden, waar voornamelijk grote bedrijven zijn gelegen. Het is zeer wel mogelijk, dat ondanks de kleine bedragen *per ha*, juist in laatstgenoemde gebieden *per bedrijf* gemeten de grootste bedragen voorkomen. Het is daarom nodig de invloed van de bedrijfsgrootte nader in ogenschouw te nemen.

2. De hoogte van het bedrag aan investeerbare eigen én vreemde geldmiddelen wordt voor een groot deel bepaald door de mate waarin nog credieten kunnen worden opgenomen. Deze resterende credietruimte is echter, zoals reeds eerder is gebleken, afhankelijk van:

- a. de zekerheden, die kunnen worden gesteld en
- b. de mate, waarin een bedrijf reeds van crediet gebruik heeft gemaakt.

a. De bedrijven zullen over het geheel genomen over ruimere zekerheidsstellingen beschikken, naarmate een groter deel in eigendom wordt geëxploiteerd. Daarom zal naast de invloed van de bedrijfsgrootte ook aandacht moeten worden besteed aan de pacht- en eigendomsverhoudingen. Hierbij zij opgemerkt, dat het verschil in juridische exploitatievorm geen rechtstreekse invloed uitoefent op de berekende bedragen aan *terstond investeerbare eigen middelen* en op *langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen*, doch uitsluitend op het bedrag aan *investeerbare eigen én vreemde geldmiddelen*.

b. Bedrijven, die reeds een hoge investeringsgraad hebben bereikt, zullen daartoe vaak een beroep op credietgevers hebben moeten doen. Men kan dan ook verwachten, dat de resterende credietruimte voor deze bedrijven doorgaans gering zal zijn. De beschikbare gegevens laten niet toe, de verkregen resultaten in verband te brengen met de kapitaalsintensiteit van de bedrijven. Dit belangwekkende aspect moet noodgedwongen terzijde worden gesteld. Wij kunnen vaststellen, dat het juist door het aspect van de reeds bereikte kapitaalsintensiteit niet geoorloofd is, een oordeel uit te spreken over gunstige of ongunstige financieringsmogelijkheden. Wij moeten daarom volstaan met het waarnemen van de bedragen, die voor investering beschikbaar zijn of kunnen komen.

Naast de reeds bereikte investeringsgraad zullen deze bedragen vanzelfsprekend grote invloed ondergaan van de investeringsgeneigdheid en de geneigdheid tot het opnemen van credieten. Bekend is de betrekkelijke weerstand tegen het maken van schulden, vooral op de zandgronden. Vele boeren hebben een afkeer van het werken met geld van anderen. Deze psychische instelling kan er toe leiden, dat rendabele investeringen achterwege blijven, wanneer deze uitsluitend met vreemd geld tot stand zouden kunnen worden gebracht. Deze factor kan naast die van de gestegen prijzen van grond en gebouwen bepalend zijn voor het grote verschil, dat is gevonden tussen de op lange termijn investeerbare *eigen geldmiddelen* enerzijds en de investeerbare *eigen én vreemde middelen* anderzijds.

§ 3. DE INVLOED VAN GEBIED, BEDRIJFSTYPE, BEDRIJFSGROOTTE, EIGENDOMS- EN PACTVERHOUDINGEN EN LEEFTIJD VAN DE BOER OP DE FINANCIERINGSMOGELIJKHEDEN

Wij zullen thans de gevonden cijfers nader bestuderen en daarbij aandacht besteden aan de invloed, die wordt uitgeoefend door factoren, zoals het gebied waarin het bedrijf is gelegen, het bedrijfstype, de bedrijfsgrootte, alsmede de eigendoms- en pachtverhoudingen. Ten einde ook in de positie van jonge tegenover oude boeren dieper inzicht te verkrijgen, zijn de cijfers eveneens per leeftijdsgroep van de boer onderzocht. Achtereenvolgens zal daarom worden behandeld:

- a. e investeerbare bedragen *per bedrijf* in provincies en landbouwgebieden, alsmede de bedragen voor verschillende bedrijfstypen;
- b. de invloed van de bedrijfsgrootte
 - 1. per groep van landbouwgebieden,
 - 2. per bedrijfstype,
 - 3. bij verschillende eigendoms- en pachtverhoudingen,
 - 4. bij verschillende leeftijdsgroepen van de boer;
- c. de invloed van de eigendoms- en pachtverhoudingen
 - 1. per groep van landbouwgebieden,
 - 2. bij verschillende leeftijdsgroepen van de boer.
- a. de investeerbare bedragen *per bedrijf*

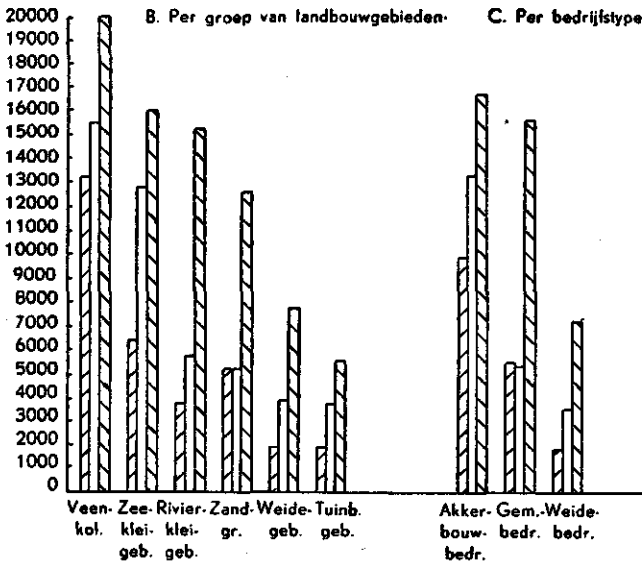
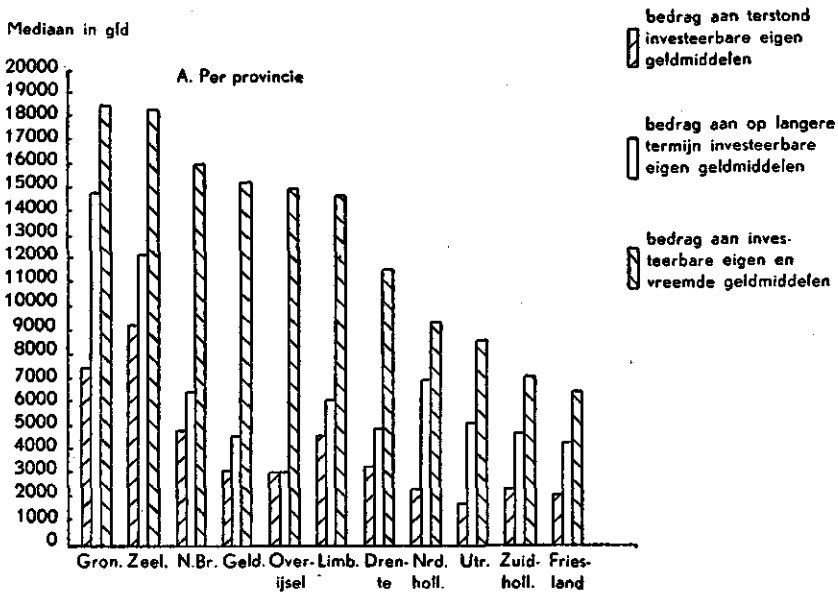
Om zich een beeld te kunnen vormen van de grootte der voor investering beschikbare bedragen *per bedrijf* is in de staten de gemiddelde grootte der bedrijven vermeld. Door vermenigvuldiging van de gemiddelde grootte van de bedrijven met de mediaan verkrijgt men enige indruk van de orde van grootte der bedragen, waarover de helft van de bedrijven tenminste kan beschikken. Het is niet geoorloofd de hoogste waarde, die bij $\frac{1}{6}$ en $\frac{5}{6}$ van het aantal waarnemingen voorkomt te relateren met de gemiddelde bedrijfsgrootte, aangezien — zoals later nog zal blijken — de grote bedragen per ha over het geheel genomen voorkomen bij de kleine bedrijven en de kleine bedragen bij de grote.

In staafdiagram 6 is uitgebeeld, welke bedragen de helft van de bedrijven naar schatting tenminste voor investering zouden kunnen aanwenden. Per provincie gerangschikt komen de hoogste bedragen voor in Groningen en Zeeland, terwijl de provincies met veel weidebedrijven, zoals Noordholland, Utrecht, Zuidholland en Friesland de laagste bedragen te zien geven. De mediaan van de middelen, die voor investering beschikbaar zouden zijn indien van crediet gebruik zou worden gemaakt, bedraagt bijvoorbeeld in Groningen en Zeeland ongeveer f 18.000,— per bedrijf, doch in Friesland en Zuidholland f 6.000,— à f 7.000,— per bedrijf. Dit kan aldus worden uitgelegd, dat de helft van de bedrijven in Groningen en Zeeland over meer dan f 18.000,— beschikt en de andere helft over minder dan dit bedrag. Bezieet men de mogelijkheden van financiering met uitsluitend *eigen* geldmiddelen en nemen wij daarbij de belegde gelden in acht, dan volgen de bedragen van de bedrijven in Noordholland onmiddellijk op die in Groningen en Zeeland.

Per groep van landbouwgebieden gerangschikt komen de hoogste resultaten voor in de Veenkoloniën, de Zeeklei- en Rivierkleigebieden en de laagste in de Weide- en Tuinbouwgebieden. De helft van de weidebedrijven kan dooreengenomen over maximaal f 7.000,— of meer beschikken, terwijl voor de gemengde bedrijven en akkerbouwbedrijven dit bedrag op resp. ruim f 15.000,— en f 16.000,— kan worden gesteld. De financieringsmogelijkheden uit eigen middelen bedragen voor de helft van de akkerbouwbedrijven tenminste f 10.000,— à f 13.000,— en voor de gemengde en weidebedrijven resp. ongeveer f 5.000,— en f 1.900,— à

Grafiek 6

Mediaan van het bedrag aan investeerbare geldmiddelen in provincies, groepen van landbouwgebieden en bedrijfstypen in guldens per bedrijf

f 3.600,—. Er komen echter belangrijke verschillen voor tussen gelijke bedrijfstypen in verschillende groepen van landbouwgebieden.

Wanneer de bedrijven per groep van landbouwgebieden in bedrijfstypen worden ingedeeld, dan blijkt, dat van de groep Weidebedrijven de bedrijven in de Rivierkleigebieden over de hoogste bedragen per ha beschikken. Desbetreffende cijfers kunnen in de volgende tabel worden afgelezen. Om een indruk te verkrijgen van de bedragen, die per bedrijf beschikbaar zijn, vermenigvuldige men de gemiddelde bedrijfsgrootte van de bedrijven uit de steekproef met de gevonden bedragen per ha.

Tabel 19 *Mediaan der investeerbare bedragen per bedrijfstype in guldens per ha*

Groepen van landbouwgebieden	Weidebedrijven				Gemengde bedrijven				Akkerbouwbedrijven			
	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Zeekleigebieden	17,5	200	300	400	27,3	300	400	600	36,8	200	300	500
Rivierkleigebieden	15,7	400	400	900	19,3	200	300	800	—	—	—	—
Weidegebieden	18,9	100	200	300	19,6	100	200	600	—	—	—	—
Zandgronden	15,4	100	200	700	13,4	300	300	1000	18,6	300	400	800
Veenkoloniën	—	—	—	—	—	—	—	—	22,1	600	800	900
Tuinbouwgebieden	19,1	100	200	300	—	—	—	—	—	—	—	—

I: Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen

II: Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen

III: Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen

Bij de gemengde bedrijven zijn de investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen *per ha* het hoogst op de Zandgronden. Als gevolg van verschillen in bedrijfsgrootte treden echter *per bedrijf* gezien de gemengde bedrijven in de Zeeklei- en Rivierkleigebieden op de voorgrond. Dit is ook het geval met het bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen. Voor de akkerbouwbedrijven zijn hoge bedragen per bedrijf gemeten in de Veenkoloniën, daarna gevolgd door de Zeekleigebieden. De financieringsmogelijkheden van de weidebedrijven lijken het gunstigst in de Rivierkleigebieden.

Het is van belang de door ons gemeten bedragen met betrekking tot de investeerbare middelen verder te localiseren dan alleen per groep van landbouwgebieden. Daartoe is voor zover het aantal waarnemingen dit toeliet een opstelling gemaakt per landbouwgebied. In de staten VI, VII en VIII op blz. 84, 85, 86/87 zijn de landbouwgebieden gegroepeerd in volgorde van de mediaan der investeerbare bedragen per ha (horizontale richting) en bovendien in volgorde van de gemiddelde grootte der onderzochte bedrijven per landbouwgebied (verticale richting). Naarmate de mediaan *per ha* en de gemiddelde bedrijfsomvang groter is, zijn de investeerbare bedragen *per bedrijf* in de verschillende landbouwgebieden

groter. De investeerbare bedragen per bedrijf zijn in een landbouwgebied dooreengenomen groter naarmate een landbouwgebied verder naar rechts en naar de onderzijde van de tabel is geplaatst. Het laagst zijn de bedragen per bedrijf in de landbouwgebieden, die in de linkerbovenhoek voorkomen. Daar wij over de kapitaalbehoefte geen gegevens bezitten, kunnen wij geen uitspraak doen over gunstig of ongunstig.

De investeerbare *eigen én vreemde* geldmiddelen per bedrijf zijn het laagst in 't Gein en de Zuidelijke Duinstreek in Noordholland, de Zuidhollandse bollen- en weidestreek, Delf- en Schieland, Land van Gouda en Woerden, Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden in Zuidholland en het Noordwestelijk Weidegebied in Utrecht. Daarentegen komen de grootste bedragen per bedrijf voor in de Noordelijke en Centrale Bouwstreek in Groningen, de Zuidhollandse en Zeeuwse Eilanden, de Wieringermeerpolder, het Veen- en Zandgebied in Drente en bovendien op de Neder-Veluwe en de Oostelijke Veluwe (zie staat VIII op blz. 86/87).

b. De invloed van de bedrijfsgrootte

Uit hetgeen in het bovenstaande reeds is behandeld, is wel gebleken, dat voor een beoordeling van de cijfers per ha gegevens over de bedrijfsgrootte mede van betekenis zijn. Daarom zal de financieringscapaciteit der onderzochte bedrijven nu nader worden bezien bij verschillende bedrijfsgrootten.

1. Over het geheel genomen neemt, blijkens staat IX op blz. 88, het aantal bedrijven, dat geldmiddelen voor investering beschikbaar heeft, af, naarmate de bedrijven groter zijn. Daarenboven nemen ook de investeerbare bedragen per ha af bij toenemende grootte van de bedrijven.

Tabel 20 *Mediaan der investeerbare bedragen in verschillende grootteklassen en groepen van landbouwgebieden in guldens per ha*

Groepen van landbouwgebieden	4—<7 ha			7—<15 ha			15—<30 ha			30—<50 ha			50—100 ha		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Zeekleigebieden . . .	600	800	1500	500	600	1000	200	300	400	200	300	400	200	300	300
Rivierkleigebieden . .	500	600	1600	300	400	1000	200	300	700	200	200	400	200	200	200
Weidegebieden . . .	300	400	900	100	200	400	100	200	300	100	200	300	—	—	—
Zandgronden . . .	400	500	1400	300	400	1000	200	300	800	100	100	300	—	—	—
Veenkoloniën . . .	—	—	—	—	—	—	—	600	700	800	—	—	—	—	—
Tuinbouwgebieden . .	—	—	—	0	100	100	100	200	400	—	—	—	—	—	—

I: Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen

II: Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen

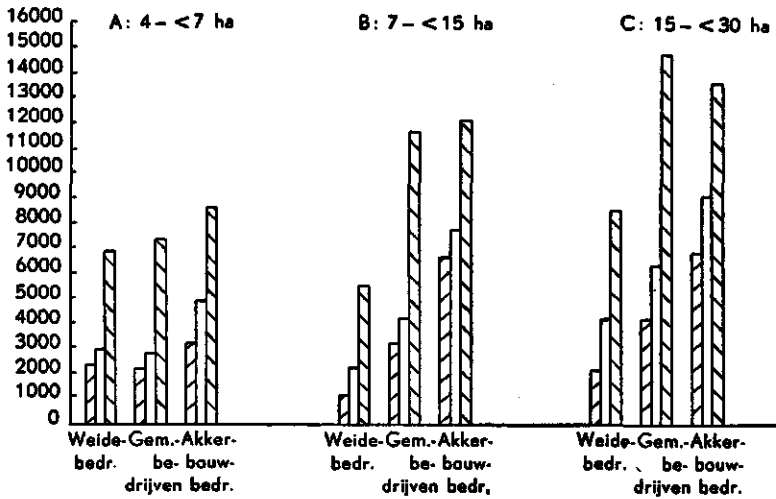
III: Bedrag aan investeerbare eigen én vreemde geldmiddelen

Van bedrijven uit dezelfde grootteklassen in de verschillende groepen van landbouwgebieden hebben die, welke in de Zeekleigebieden zijn gelegen, de hoogste bedragen aan eigen middelen, indien wij althans afzien van de Veenkoloniën. In laatstgenoemd gebied is het aantal onderzochte

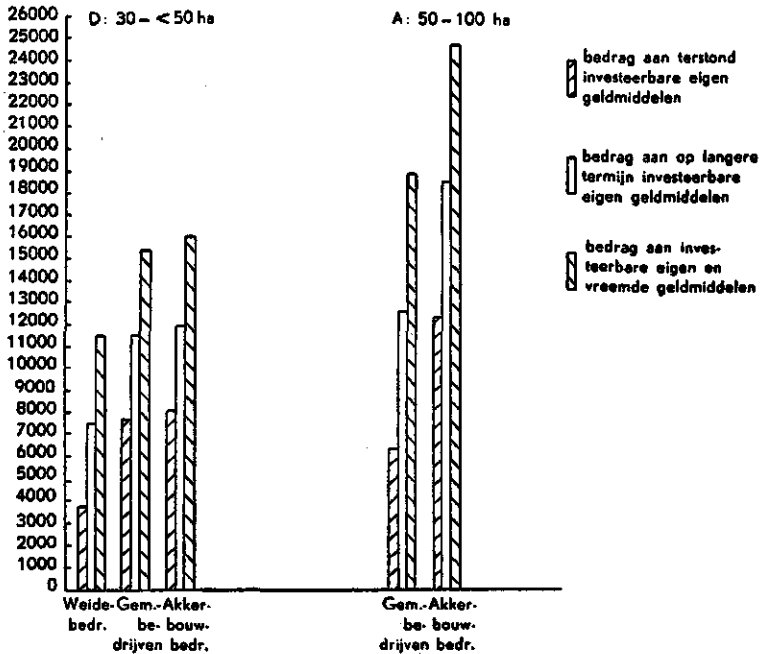
Grafiek 7

Mediaan van de investeerbare geldmiddelen van weide-, gemengde- en akkerbouw-bedrijven in verschillende grootteklassen in guldens per bedrijf

Mediaan in gld

Mediaan in gld

bedrijven te klein om voor elke grootteklasse afzonderlijk cijfers te vermelden. Houden wij behalve met eigen geldmiddelen ook rekening met eventuele opnemings van credieten, dan worden in de grootteklasse 4 — < 7 ha de grootste bedragen gemeten in de Rivierkleigebieden, terwijl in de grootteklasse 15 — < 30 ha de Zandgronden op de voorgrond komen.

2. Onderstaande tabel is een samenvatting van staat X op blz. 89, waarin de uitkomsten per ha zijn ingedeeld uit het gezichtspunt van het bedrijfstype. De bedragen *per bedrijf* zijn in grafiek 7 uitgebeeld.

Inzicht in de spreiding der gegevens wordt noch door tabel 21, noch door grafiek 7 gegeven; daartoe dient staat X te worden geraadpleegd. Grafiek 8 is getekend om de betekenis van de cijfers uit laatstgenoemde staat duidelijk te laten uitkomen.

Dooreengenomen beschikken de akkerbouwbedrijven over de hoogste bedragen aan investeerbare middelen. In alle grootteklassen zijn de financieringsmogelijkheden van de weidebedrijven — vooral in de klasse van 7 — < 15 ha — het kleinst.

Tabel 21 *Mediaan der investeerbare bedragen van weide-, gemengde en akkerbouwbedrijven in verschillende grootteklassen in gulden per ha*

Bedrijfstypen	4 — < 7 ha			7 — < 15 ha			15 — < 30 ha			30 — < 50 ha			50 — 100 ha		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Weidebedrijven . .	400	500	1200	100	200	500	100	200	400	100	200	300	—	—	—
Gemengde bedrijven	400	500	1300	300	400	1100	200	300	700	200	300	400	100	200	300
Akkerbouwbedrijven	600	900	1600	600	700	1100	300	400	600	200	300	400	200	300	400

I: Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen

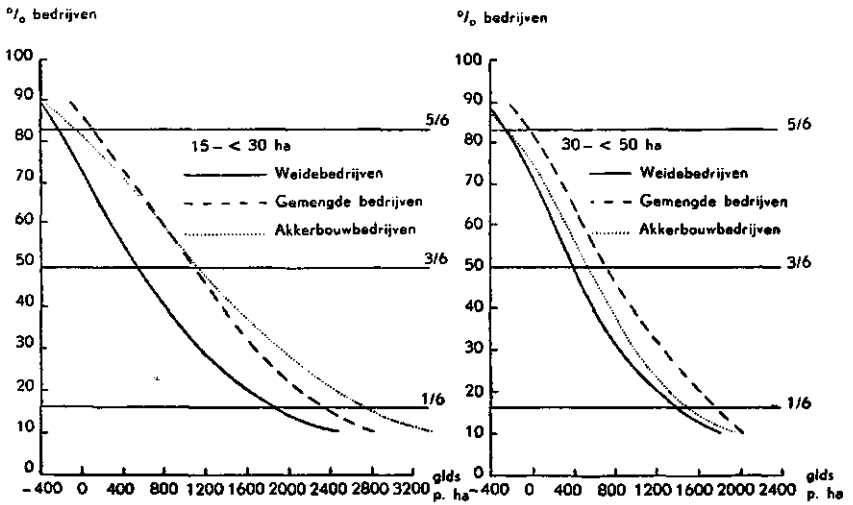
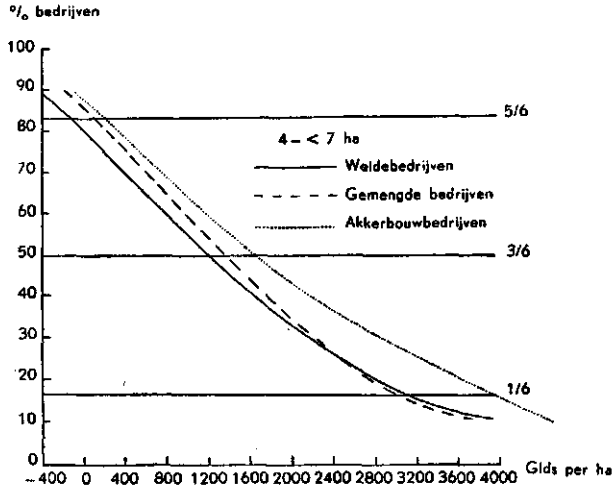
II: Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen

III: Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen

3. Het valt te verwachten, dat eigendomsbedrijven over ruimere financieringsmogelijkheden beschikken dan bedrijven, die voor een groot deel gepacht zijn, omdat de voorwaarden voor credietverkrijging bij eerstgenoemde bedrijven doorgaans gunstiger zijn. Hier staat evenwel tegenover, dat de eigendomsbedrijven ook meer kapitaal nodig hebben. Beschouwen wij in de volgende tabel de bedrijven van gelijke grootte, doch met uiteenlopende mate van pacht, dan blijken de investeerbare *eigen en vreemde* middelen van pachtbedrijven (bedrijven met 80—100 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht) $\frac{1}{3}$ à $\frac{1}{6}$ te bedragen van de geldmiddelen, waarover de eigendomsbedrijven (bedrijven met 0 — < 20 % van de oppervlakte gepacht) kunnen beschikken (zie ook staat XI op blz. 90 en grafiek 9).

Grafiek 8
(zie staat X, blz. 89)

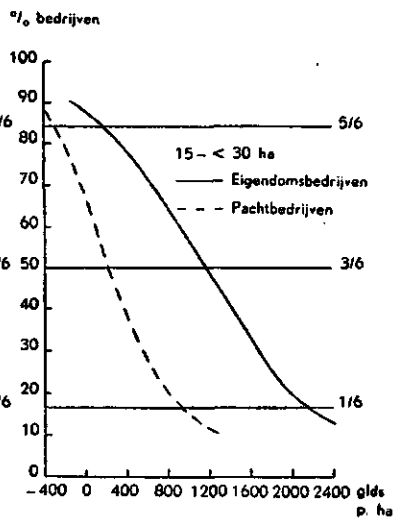
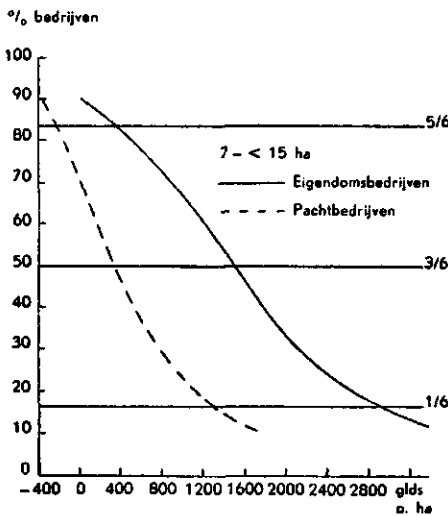
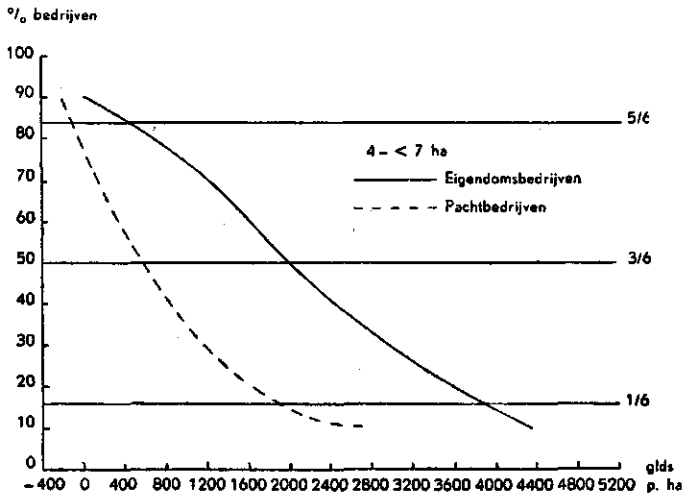
Investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen van weide-, gemengde- en akkerbouwbedrijven in verschillende grootteklassen in guldens per ha

Grafiek 9

(zie staat XI, blz. 90)

Investeerbare elgen- en vreemde geldmiddelen van eigendoms- en pachtbedrijven in verschillende grootteklassen in guldens per ha

Tabel 22 *Mediaan der investeerbare bedragen in verschillende grootteklassen bij verschillende eigendoms- en pachtverhoudingen in guldens per ha*

Eigendoms- en pachtverhoudingen (% oppervlakte gepachte cultuur- grond)	4 — < 7 ha				7 — < 15 ha				15 — < 30 ha				30 — < 50 ha				50 — 100 ha				
	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
0 — < 20 %	5,7	400	500	2000	10,7	300	400	1500	20,9	100	200	1200	38,9	100	200	1000	61,9	—	0	200	600
20 — < 40 %	5,7	600	600	2000	10,4	300	400	1300	20,4	200	200	1100	39,1	100	200	800	—	—	—	—	
40 — < 60 %	5,6	200	500	1100	10,7	200	200	1100	20,7	200	200	800	37,2	—	0	100	700	—	—	—	
60 — < 80 %	5,6	600	600	1300	10,8	400	400	1000	21,6	100	200	700	37,5	200	200	500	—	—	—	—	
80 — 100 %	5,6	400	400	600	10,8	300	400	300	21,7	200	300	200	38,5	200	300	200	62,2	200	300	200	

I: Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen

II: Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen

III: Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen

Tussen eigendoms- en pachtbedrijven bestaan slechts geringe verschillen in het vermogen tot financiering uit eigen middelen.

4. Veel grotere verschillen dan tussen eigendoms- en pachtbedrijven komen in de investeerbare geldbedragen voor tussen bedrijven van jonge en oude boeren. Hiervan geven tabel 23, staat XII op blz. 91 en grafiek 10 een illustratie.

Tabel 23 *Mediaan der investeerbare bedragen in verschillende grootteklassen en leeftijdsgroepen van de boer in guldens per ha*

Leeftijdsklassen van de boer	4 — < 7 ha				7 — < 15 ha				15 — < 30 ha				30 — < 50 ha				50 — 100 ha			
	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III	Gem. bedr. grootte (ha)	I	II	III
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
20 — < 30 jaar	5,6	100	100	100	10,1	—	0	100	21,4	100	100	—	37,9	100	100	100	—	—	—	—
30 — < 40 jaar	5,6	200	300	300	10,5	200	300	300	21,5	200	200	100	38,4	100	200	100	61,1	100	100	0
40 — < 50 jaar	5,7	400	500	1300	10,9	300	400	900	21,6	200	300	500	38,5	200	300	400	60,4	100	200	300
50 — < 60 jaar	5,6	600	800	1900	10,7	300	400	1200	21,1	200	300	700	39,0	200	300	600	64,5	200	300	400
60 jaren ouder	5,6	600	700	2000	10,8	400	400	1300	20,7	200	300	1100	38,1	200	400	900	52,5	100	600	700

I: Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen

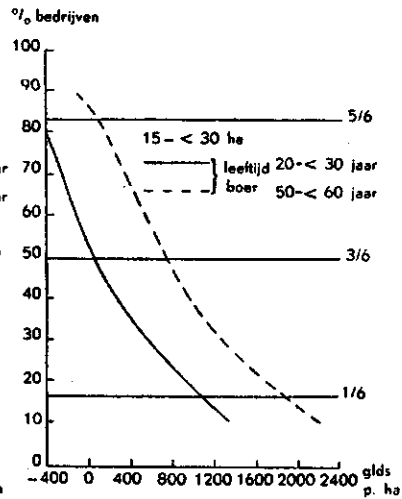
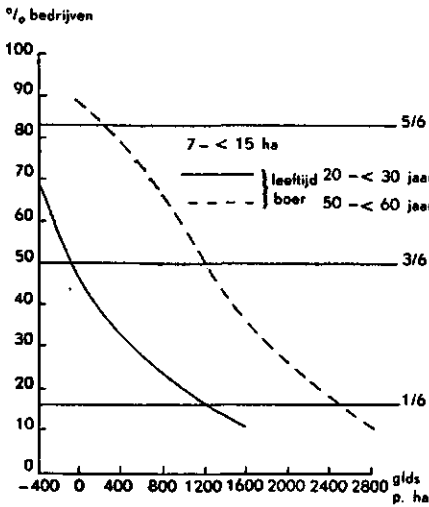
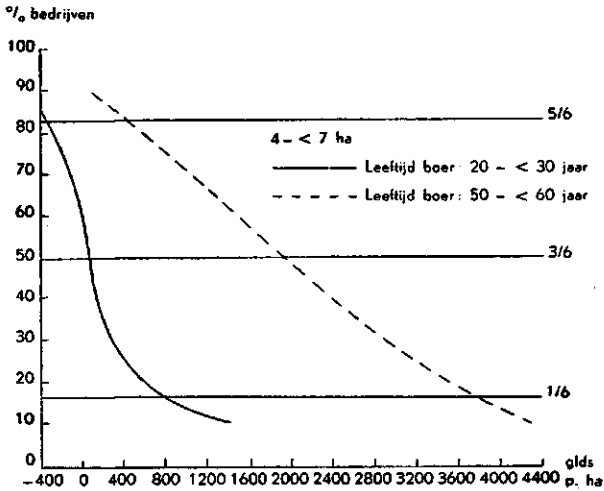
II: Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen

III: Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen

Zoals kan worden verwacht, zijn de financiële mogelijkheden van de bedrijven groter naarmate de boeren ouder zijn, met andere woorden, naarmate zij langer hun bedrijf voeren. Dit geldt zowel voor de financiering met eigen, als met eigen en vreemde middelen. Blijkens staat XII waarvan

Grafiek 10
(zie staat XII, blz. 91)

Investeerbare eigen- en vreemde geldmiddelen van jonge en oude boeren
in verschillende grootteklassen in guldens per ha

voorgaande tabel een samenvatting is, neemt eveneens het relatieve aantal bedrijven, dat over investeerbare middelen beschikt, in sterke mate toe bij opklimmende leeftijd van de boer.

c. *De invloed van de eigendoms- en pachtverhoudingen*

Bij de bespreking van de invloed van de bedrijfsgrootte kwamen in b, sub 3 zijdelings ook reeds de eigendoms- en pachtverhoudingen ter sprake. Wij zullen daarom in dit onderdeel aan het gezichtspunt van de bedrijfsgrootte geen aandacht meer schenken en de juridische exploitatievorm uitsluitend beschouwen in verband met de geografische ligging der bedrijven (1) en de leeftijd der boeren (2).

1. Ofschoon oudere boeren doorgaans een groter deel van hun bedrijf in eigendom hebben en daardoor vaak over betere credietmogelijkheden beschikken dan de jongere, kunnen de grote verschillen in de berekende investeerbare eigen én vreemde geldmiddelen niet aan deze factor alleen worden toegeschreven, zoals in tabel 25 nog zal blijken.

De bedrijven, waarvan ongeveer eenzelfde deel van de oppervlakte cultuurgrond is gepacht, vertonen onderling per groep van landbouwgebieden nog grote verschillen in financieringsmogelijkheden, wanneer met opnemng van crediet rekening wordt gehouden. Ongeacht de pacht- en eigendomsverhoudingen zijn de voor investering beschikbare eigen én vreemde geldmiddelen het laagst in de zgn. Weide- en Tuinbouwgebieden. Ook de financieringsmogelijkheden met uitsluitend eigen middelen zijn in dit gebied in nagenoeg alle pacht- en eigendomsverhoudingen het kleinst. Dit moge blijken uit tabel 24 en staat XIII op blz. 92. Om een indruk te verkrijgen van de geldmiddelen per bedrijf vermenigvuldige men de gemiddelde bedrijfsgrootte met de voor de mediaan gevonden bedragen.

Tabel 24 *Mediaan der investeerbare bedragen van eigendoms- en pachtbedrijven per groep van landbouwgebieden in guldens per ha*

Groepen van landbouwgebieden	Eigendomsbedrijven 1)				Pachtbedrijven 2)			
	Gemiddelde bedrijfs-grootte (ha)	I	II	III	Gemiddelde bedrijfs-grootte (ha)	I	II	III
Zeekleigebieden . .	32,6	200	300	1200	33,1	200	400	300
Rivierkleigebieden . .	17,5	200	300	1700	21,6	200	300	400
Weidegebieden . . .	17,3	100	100	900	20,5	200	300	200
Zandgronden	12,9	300	300	1500	15,6	200	300	300
Veenkoloniën	20,5	500	500	1100	21,9	800	1000	700
Tuinbouwgebieden . .	18,7	100	300	600	17,9	100	100	100

I: Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen

II: Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen

III: Bedrag aan investeerbare eigen én vreemde geldmiddelen

1) Bedrijven met 0 — < 20 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

2) Bedrijven met 80 — 100 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

De cijfers in staat XIII wekken de indruk, dat het aantal bedrijven, dat over investeerbare eigen geldmiddelen beschikt in de Weidegebieden, relatief toeneemt, naarmate een groter deel van het bedrijf is gepacht. Daarbij is ook een kleine toeneming van de investeerbare eigen geldbedragen merkbaar. In de overige groepen van landbouwgebieden is het veeleer zo, dat de procentuele aantallen bedrijven met gunstige financieringsmogelijkheden aanvankelijk stijgen bij toenemende pacht, doch daarna dalen. Deze daling kan worden beïnvloed door verschillen in leeftijd van de boeren; in de groep bedrijven, waarvan de oppervlakte cultuurgrond voor 80—100 % is gepacht, komen relatief veel bedrijven voor met jonge boeren.

2. Het is in het voorgaande reeds gebleken, dat de investeerbare bedragen groter zijn, naarmate de bedrijfsleiders ouder zijn. Over de gezamenlijke invloed van de pacht- en eigendomsverhoudingen en de leeftijd van de boer geeft tabel 25 enige nadere bijzonderheden. Uit dit overzicht kan een indruk worden verkregen van de orde van grootte der bedragen per bedrijf door mede de gemiddelde bedrijfsgrootte in ogenschouw te nemen. Tabel 25 is een samenvatting van staat XIV op blz. 93.

Tabel 25 Mediaan der investeerbare bedragen van eigendoms- en pachtbedrijven bij verschillende leeftijdsgroepen van de boer in guldens per ha

Leeftijdsklassen van de boer	Eigendomsbedrijven ¹⁾				Pachtbedrijven ²⁾			
	Gemiddelde bedrijfsgrootte (ha)	I	II	III	Gemiddelde bedrijfsgrootte (ha)	I	II	III
20 — < 30 jaar	20,7	100	100	600	19,4	100	100	100
30 — < 40 jaar	16,2	100	200	600	21,6	200	200	100
40 — < 50 jaar	17,8	200	200	1300	23,4	200	400	300
50 — < 60 jaar	17,7	200	300	1400	24,7	300	400	500
60 jaar en ouder	16,6	300	400	1600	21,7	300	400	500

I: Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen

II: Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen

III: Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen

De leeftijd van de boer blijkt onafhankelijk van de pacht- en eigendomsverhoudingen van invloed te zijn op de grootte der investeerbare bedragen.

§ 4. ENIGE BIJZONDERHEDEN VAN BEDRIJVEN, DIE NIET TOT HET FINANCIËREN VAN ENIGE INVESTERING IN STAAT ZIJN

In paragraaf 3 en in staat IX tot en met XIV (kolommen 6, 10 en 14) zijn cijfers vermeld omtrent de aantallen bedrijven, die de beschikking hebben over voor investering beschikbare geldmiddelen. In de staten is dit aangeduid met „% positief”. Bij het onderzoek naar de spreiding van

1) Bedrijven met 0 — < 20 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

2) Bedrijven met 80 — 100 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

de uitkomsten¹⁾ zijn de bedrijven met zgn. negatieve en positieve saldi niet afzonderlijk gezien. Onder bedrijven met „negatieve” saldi verstaan wij bedrijven, die onvoldoende vlottende geldmiddelen bezitten om hun lopende uitgaven te financieren (zie I in onderstaande tabel) of bedrijven, die meer schulden hebben aangegaan, dan volgens de door ons gebruikte normen mogelijk zou zijn (zie III in onderstaande tabel). Men kan zich de vraag stellen, in welke mate deze bedrijven dan met liquiditeitstekorten en overbelasting met schulden hebben te kampen. Ten einde zich hierover een indruk te kunnen vormen, is voor deze bedrijven de mediaan van het negatieve saldo bepaald. Op grond van het geringe aantal waarnemingen kon echter niet in alle groeperingen een mediaan worden berekend. Enkele uitkomsten vermelden wij in tabel 26.

Tabel 26 Mediaan van de „negatieve” saldi aan investeerbare middelen in guldens per ha

Indeling in groepen	4 — < 7 ha		7 — < 15 ha		15 — < 30 ha		30 — < 50 ha		50 — 100 ha	
	I	III	I	III	I	III	I	III	I	III
A. Weidebedrijven . . .	-160	-230	-100	-290	-100	-300	-150	-190	—	—
Gemengde bedrijven . .	-130	-330	-90	-310	-100	-260	-90	-240	-160	-150
Akkerbouwbedrijven . .	—	—	—	—	-250	-400	-60	-330	-140	-250
B. Eigendomsbedrijven . .	-150	-590	-100	-420	-120	-420	-170	-400	-180	—
Pachtbedrijven	-140	-210	-100	-290	-100	-280	-110	-240	-120	-240
C. Leeftijd van de boer										
20 — < 30 jaar	—	—	-60	-410	-110	-430	—	—	—	—
30 — < 40 jaar	-90	-310	-100	-250	-100	-340	-170	-330	—	-320
40 — < 50 jaar	-220	-290	-130	-260	-110	-260	-150	-230	-130	-210
50 — < 60 jaar	-160	—	-90	-300	-110	-230	-160	-230	—	—
60 jaar en ouder	-140	—	-90	-160	-120	-250	-120	-170	—	—

I: Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen

III: Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen

¹⁾ Wij bedoelen hiermede de kwantielen, die zijn vermeld in de kolommen 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12 en 13 van de staten IX t/m XIV

HOOFDSTUK IV

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Gelet op de grote investeringen, die in de laatste jaren in de landbouw hebben plaats gehad en de verwachting, dat voortgaande intensivering en mechanisatie een verder beroep op geldmiddelen nodig maakt, is de vraag gerezen of in de landbouw nog wel middelen aanwezig zijn om de nodige investeringen te financieren.

De Minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening heeft hierin aanleiding gevonden aan het Landbouw-Economisch Instituut te verzoeken een onderzoek in te stellen naar de liquiditeit in de landbouw. Ten einde hieraan te kunnen voldoen werden financiële gegevens verzameld met behulp van een enquête bij landbouwboekhoudbureaux. Deze enquête had betrekking op ruim 5000 landbouwbedrijven.

De beschikbaar gekomen cijfers, die alle betrekking hebben op de toestand in begin 1952, hebben het mogelijk gemaakt een indruk te verkrijgen van de omvang der geldmiddelen, die nog voor investering in landbouwbedrijven beschikbaar zijn of beschikbaar kunnen komen door middel van het aangaan van leningen. Het spreekt echter vanzelf, dat de kansen op het verkrijgen van crediet worden beïnvloed door de algehele financiële toestand van de geldvragende bedrijven. Het was daarom wenselijk het vermogen tot financiering van investeringen te beoordelen tegen de achtergrond van de financiële structuur der onderzochte bedrijven. In verband hiermede werd in Hoofdstuk II van dit rapport eerst aandacht besteed aan deze financiële structuur, waarna in Hoofdstuk III het vermogen tot financiering van investeringen werd onderzocht. De opzet en de voornaamste resultaten van het onderzoek vatten wij in het onderstaande samen. Hen, die op onderdelen nader wensen te worden ingelicht, verwijzen wij naar het uitvoerige verslag in de afzonderlijke hoofdstukken.

A. DE FINANCIËLE STRUCTUUR VAN LANDBOUWBEDRIJVEN

Degene, die tot taak heeft de financiële positie van bedrijven te beoordelen, zal niet gemakkelijk ontkomen aan het stellen van normen, waaraan de bedrijven zouden moeten voldoen. Daarbij zal hij zich er wel van bewust moeten zijn, dat de rijk geschakeerde werkelijkheid niet steeds in normen is te vangen. Er zijn verschillende subjectieve factoren, die het gebruiken van normen soms tot een gevaarlijke bezigheid maken. Een bedrijf van een goede, betrouwbare boer zal doorgaans eerder credietgevers bereid vinden geld te verschaffen, dan een bedrijf van een slechte, onbetrouwbare boer. Gaat men bedrijven afzonderlijk met vaststaande financieringsnormen beoordelen, dan komt men gemakkelijk tot verkeerde gevolgtrekkingen. Subjectieve factoren kunnen bij een onderzoek als het onderhavige echter niet worden medeggeteld. Dit is evenwel geen ernstig bezwaar, omdat het bij ons onderzoek niet gaat om de bestudering van één bedrijf, maar van

groepen bedrijven, waarin — naar men kan aannemen — toevalselementen elkaar in belangrijke mate opheffen.

Bij ons onderzoek is uitgegaan van een drietal financieringsnormen.

1. Als eerste vereiste voor een gezonde financiering kan worden gesteld, dat de langdurige kapitaalbehoefte, die o.m. wordt veroorzaakt door de investeringen in grond, gebouwen, inventaris, veestapel, alsmede de op lange termijn uitgezette gelden, door op lange termijn beschikbare geldmiddelen (d.w.z. eigen kapitaal en langlopende leningen) moet zijn gedekt. Indien hieraan niet is voldaan, zal een bedrijf gemakkelijk in liquiditeitsmoeilijkheden kunnen komen.

Ongeveer 80 % van de onderzochte bedrijven voldoet aan bovengenoemde norm. Niet in alle delen van Nederland zijn de verhoudingsgetallen echter even hoog (zie grafieken 1a en b, blz. 22 en 24, en staat I, blz. 79). Zo zijn bijvoorbeeld weidebedrijven met name in de provincies Friesland en Utrecht in het algemeen minder goed gefinancierd. Ook van de eigendomsbedrijven voldoen er minder aan bovenstaande norm dan bij de pachtbedrijven het geval is. Voorts is de financiële structuur van de bedrijven van jonge boeren vooral in de Weidegebieden en op de Zandgronden aanzienlijk slechter dan van de oudere boeren.

Het eigen kapitaal is bij de vele bedrijven relatief groot (tabel 4 blz. 26). Zo heeft de helft van de bedrijven op de Zandgronden een eigen kapitaal, dat 89 % of meer bedraagt van het balanstotaal. Voor de Rivierkleigebieden, de Veenkoloniën, de Weidegebieden, Tuinbouwgebieden en Zeekleigebieden bedraagt dit percentage resp. 87 %, 87 %, 83 %, 80 % en 79%.

2. Als tweede norm kan worden gesteld, dat de waarde van de bezittingen in elk geval voldoende moet zijn om bij liquidatie alle schulden terug te betalen. Slechts bij 3 % van de onderzochte bedrijven is dit niet het geval.

3. Voorts wordt een goede liquiditeitspositie van belang geacht. Gesteld is, dat de liquiditeit der bedrijven gezond is, wanneer uit de liquide en vlottende middelen de seizoenproductie kan worden gefinancierd en voorts de schulden op korte termijn kunnen worden betaald. Nu is een ongunstige liquiditeitspositie anders te beoordelen, wanneer bedrijven additionele credieten zullen kunnen aangaan, dan wanneer de credietmogelijkheden geheel zijn uitgeput. Er is aangenomen, dat de bedrijven nog voor crediet in aanmerking kunnen komen, indien het totaal der leningen welke reeds zijn aangegaan, kleiner is dan het credietbedrag, dat volgens richtlijnen van boerenleenbanken op basis van de op de bedrijven aanwezige zekerheden zou kunnen worden verkregen. Overschrijding van deze grens kan niet onmiddellijk als noodlottig worden beschouwd, aangezien bij familieleden, andere particulieren en ook wel bij boerenleenbanken soms tegen gemakkelijke voorwaarden aanvullende credieten kunnen worden verkregen. Bij onze berekeningen zijn echter de richtlijnen van de boerenleenbanken ter zake van de door ons genoemde zakelijke zekerheden aangehouden, daar deze instellingen in beginsel voor iedere boer open staan.

In grafiek 2 op blz. 30 is een overzicht gegeven van het relatieve aantal bedrijven, dat al dan niet over een credietruimte beschikt en al dan niet liquide is. De grafiek spreekt voor zichzelf. Uit deze grafiek blijkt, dat in de weidestrecken en vooral bij de grotere bedrijven en bij jonge pachters de ongunstigste verhoudingen voorkomen.

Het aantal bedrijven, dat op het moment van het onderzoek vrij was van enige schuld op lange termijn, is in de Veenkoloniën 49 %, op de Zandgronden 39 %, in de Zeekleigebieden 38 %, in de Rivierkleigebieden 36 %, in de Weidegebieden 35 % en in de Tuinbouwgebieden 32 %. Het vermoeden is gewettigd, dat de schuldenlast ten opzichte van vóór de oorlog aanmerkelijk is verminderd (tabel 6, blz. 31 en tabel 8, blz. 33). Voor zover leningen zijn aangegaan, is het grootste aantal niet door hypothecaire zekerheid gedekt en zijn de meeste leningen betrokken van personen en andere instellingen dan boerenleenbanken (tabel 10, blz. 36).

Het aantal bedrijven, dat bij boerenleenbanken voorschotten of schulden in rekening-courant heeft aangegaan, bedraagt in de Zeeklei-, Rivierklei- en Weidegebieden 16 % van het totale aantal onderzochte bedrijven; op de Zandgronden en in de Tuinbouwgebieden daarentegen 19 % en in de Veenkoloniën 3 %. Hiervan bedraagt het aantal eigendomsbedrijven het dubbele van het aantal pachtbedrijven. De credieten van boerenleenbanken bestaan hoofdzakelijk uit leningen. Deze zgn. voorschotten zijn merendeels door hypotheek gedekt (tabel 17, blz. 42 en staat III, blz. 81).

B. HET VERMOGEN VAN LANDBOUWBEDRIJVEN TOT FINANCIERING VAN INVESTERINGEN

Ten einde vast te stellen, hoeveel geldmiddelen de onderzochte bedrijven bij benadering voor investering beschikbaar hebben, zijn drie grootheden berekend:

I. het saldo aan liquide en terstond liquideerbare activa (zoals effecten), dat overblijft, nadat alle schulden op korte termijn zijn betaald en voorts voor financiering van de seizoenproductie is zorggedragen;

II. het saldo aan liquide alsmede terstond en op langere termijn liquideerbare activa. Dit bedrag is opgebouwd uit de in I bedoelde grootte en de in leningen belegde gelden. Het bezit aan geldvorderingen is van voldoende betekenis voor de financiële draagkracht om hieraan aandacht te besteden, ofschoon niet alle bedrijven op korte termijn de uitgeleende gelden zullen kunnen opeisen. Het aldus verkregen bedrag aan investeerbare middelen moet daarom worden beschouwd als maximum van hetgeen de bedrijven zelf aan middelen voor financieringsdoeleinden kunnen opbrengen;

III. Het saldo aan liquide en liquideerbare activa (zoals bedoeld in I), maar dan met inbegrip van de credieten, die volgens bepaalde normen alsnog tegen de aan te bieden zekerheden kunnen worden verkregen. Als norm is daarbij gebruikt het credietbedrag, dat men op grond van de aanwezige zekerheden bij boerenleenbanken ten hoogste zou kunnen verkrijgen.

De aldus berekende investeerbare bedragen kunnen de bedrijven voor

het grootste deel voor uitbreiding gebruiken, althans aannemende, dat de vervangingsinvesteringen veelal uit lopende afschrijvingsgelden kunnen worden gefinancierd. Deze veronderstelling lijkt ons in het algemeen — zeker voor zover het roerende duurzame activa betreft — gewettigd, aangezien vervangingen doorgaans gelijkmatig plaats hebben. De investeringshausse van de laatste jaren zal waarschijnlijk pas over 5 à 10 jaar tot een verhoging van de vervangingsuitgaven aanleiding geven.

Van alle onderzochte bedrijven is 75 à 79% tot het doen van investeringsuitgaven in staat. In gebieden met gemengde bedrijfstypen zijn naar verhouding meer bedrijven te vinden, die over financieringsmiddelen beschikken dan in de weidestroken. De akkerbouwgebieden nemen daarbij overwegend een tussenpositie in (grafiek 4, blz 53). Ook de investeerbare bedragen per ha en per bedrijf zijn bij de weidebedrijven dooreengenomen het laagst. Indien van de bestaande credietruimte gebruik zou worden gemaakt, zou de helft van de weidebedrijven 400 gulden *per ha* of meer kunnen besteden, terwijl de helft van de akkerbouwbedrijven over tenminste 500 gulden en de helft van de gemengde bedrijven over tenminste 900 gulden zou kunnen beschikken. De financieringsmogelijkheden uit eigen middelen zijn op de akkerbouwbedrijven het grootst (grafiek 5, blz. 55). Het beschikbare materiaal maakt het helaas niet mogelijk deze cijfers in verband te brengen met de kapitaalsintensiteit van de bedrijven en de geneigdheid tot het opnemen van credieten. Grafiek 7, blz. 62, geeft een beeld van de investeerbare bedragen *per bedrijf*. Bij gebruikmaking van de aanwezige credietruimte op de bedrijven zou de helft van de weide-, gemengde en akkerbouwbedrijven van 4 — < 7 ha voor investeringsdoeleinden tenminste kunnen beschikken over resp. 6.800, 7.300 en 8.600 gulden. Deze bedragen nemen overwegend toe bij stijgende bedrijfsomvang. In de spreiding van de investeerbare bedragen per ha geeft grafiek 8 op blz. 64 enig inzicht.

Bij vergelijking van eigendoms- en pachtbedrijven van gelijke omvang blijkt, dat de investeerbare *eigen én vreemde* geldmiddelen van eerstgenoemde bedrijven 3 à 6 maal zo groot zijn als van de pachtbedrijven (tabel 22, blz. 66; voor de spreiding zie grafiek 9, blz. 65). Het vermogen tot financiering uit *eigen* middelen vertoont tussen beide groepen bedrijven echter slechts geringe verschillen — dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de bedrijven van oude ten opzichte van jonge boeren (tabel 23, blz. 66). Zoals kan worden verwacht, zijn de financiële mogelijkheden voor jonge boeren aanmerkelijk kleiner dan voor oude boeren. Zo beschikt de helft van de boeren in de leeftijdsgroep van 20 tot 30 jaar in bijvoorbeeld de grootteklasse 4 tot 7 ha over ten hoogste 100 gulden per ha, terwijl de helft van de boeren ouder dan 50 jaar over tenminste 1900 à 2000 gulden per ha kan beschikken (zie ook grafiek 10, blz. 67). De financiële mogelijkheden zijn het kleinst op de pachtbedrijven van jonge boeren (tabel 25, blz. 69).

De algemene conclusie van het ingestelde onderzoek luidt, dat de financiële structuur van het merendeel der landbouwbedrijven in Neder-

land op de peildatum gezond was, waardoor in het voorjaar van 1952 van een algemeen knelpunt op het gebied van de financiering van investeringen geen sprake was.

Inmiddels zijn echter sinds het moment van onderzoek ruim twee jaar verstreken, zodat de vraag rijst, in hoeverre de financiële positie zich inmiddels kan hebben gewijzigd. Ten einde hierop een enigszins bevredigend antwoord te kunnen geven, dienen wij ons een beeld te vormen van de conjuncturele ontwikkeling in de landbouw.

De kosten van de landbouwproductie zijn sinds 1948/49 voortdurend gestegen. Naar schatting vertonen de kosten uitgedrukt in procenten van die in het boekjaar 1951/52 het volgende beloop.

Tabel 27 *Ontwikkeling van de kosten van 1948/49 tot en met 1953/54*

Bedrijfstypen	1948/49	1949/50	1950/51	1951/52	1952/53	1953/54
Akkerbouwbedrijven	80	85	91	100	105	109
Weidebedrijven	80	85	92	100	102	102
Gemengde bedrijven	78	83	90	100	102	102

Deze stijging van de kosten heeft tot een geleidelijke toeneming van de behoefte aan bedrijfskapitaal geleid, welke ontwikkeling zich sinds voorjaar 1952 nog heeft voortgezet. Voor de ontwikkeling van de algehele financiële positie zijn echter niet uitsluitend de kosten, doch *evenzeer* de opbrengsten van betekenis. Het beloop van de opbrengsten per 100 gulden kosten is ongeveer als volgt:

Tabel 28 *Opbrengsten per 100 gulden kosten¹⁾ van 1948/49 tot en met 1953/54*

Bedrijfstypen	1948/49	1949/50	1950/51	1951/52	1952/53	1953/54
Akkerbouwbedrijven	124	126	137	143	130	121
Weidebedrijven	142	133	119	116	121	116
Gemengde bedrijven	116	110	101	100	104	97

Ondanks de gestegen kosten is de rentabiliteit in de afgelopen jaren nog niet ongunstig geweest. Deze omstandigheid zal ongetwijfeld aan de financiële positie van de landbouwbedrijven ten goede zijn gekomen. Weliswaar doet zich een kentering in de rentabiliteit voor, doch zeker niet in die mate dat de financiële structuur hierdoor sinds het voorjaar van 1952 kan zijn verzwakt. Gezien de uitkomsten in de jaren 1952/53 en 1953/54 is

1) Bij de beoordeling van deze cijfers dient men in aanmerking te nemen, dat de arbeid van de boer en de gezinsleden voor alle bedrijfstypen tegen het normale arbeidsloon is opgenomen. Voor de gemengde bedrijven leidt een groot deel van de arbeid echter niet tot een liquiditeitsoffer, doch eerder -- wegens het inkomstenkarakter van deze kostenpost voor de boer -- tot een liquiditeitsbate. Per 100 gulden kosten bedraagt het berekende loon ongeveer 40 gulden.

veeleer in het algemeen een kleine verbetering van de financiële positie ten opzichte van 1952 mogelijk.

De op de bedrijven aanwezige credietruimte is onder meer afhankelijk van de waarde der onderpanden. Sinds de datum van ons onderzoek zijn de prijzen van grond en gebouwen enigszins gestegen, waardoor de financieringscapaciteit der bedrijven in gunstige richting zal zijn beïnvloed. Zou zich in de toekomst een daling van deze prijzen voordoen, dan zou hiervan uiteraard een tegengestelde werking uitgaan. Bij de beoordeling van het gepubliceerde cijfermateriaal hangt dus veel af van de verwachtingen inzake de toekomstige prijsontwikkeling.

Dat de financiële situatie in de landbouw geenszins ongunstig is, vindt bevestiging in hetgeen de beweging van de spaargelden en de credietverlening der landbouwcredietinstellingen te zien geeft. Afgezien van het feit, dat de spaargelden niet zijn te splitsen in die van zuivere landbouwers en anderen kan toch wel worden vastgesteld, dat de besparingen in de agrarische sfeer zich op een hoog peil en bovendien nog in opwaartse richting bewegen en allerminst achterblijven ten opzichte van die bij andere spaarinstellingen. In tegenstelling tot hetgeen vóór 1952 het geval was, konden sindsdien de credietuitzettingen, met inbegrip van de voorschotverleningen, geheel worden gefinancierd uit de aanwas der spaarsaldi. Dit kan als een indicatie van de betrekkelijk gunstige financiële ontwikkeling ten plattelande worden beschouwd.

In dit rapport hebben wij ons moeten beperken tot een schets van de financiële structuur, de liquiditeitspositie en de omvang der voor investering beschikbare geldmiddelen. De vraag kan rijzen of deze geldmiddelen *toereikend* zijn om in de kapitaalbehoeften, verband houdende met de eisen van moderne bedrijfsvoering, te voorzien. Deze vraag vindt in dit rapport strikt genomen geen beantwoording. Ten einde een antwoord op deze vraag te kunnen geven zou een afzonderlijk onderzoek naar de kapitaalbehoeften moeten worden ingesteld. Het zal naar onze mening uitermate moeilijk zijn bij benadering goed te schatten, hoe groot de kapitaalbehoefte der bedrijven is, die verband houdt met de als rendabel te beschouwen verbeteringen, modernisering en uitbreidingen van de bedrijfsuitrusting.

STATEN

Staat	I.	Vergelijking van de duurzame investeringen met het voor lange termijn beschikbare kapitaal	79
Staat	II.	Aantal bedrijven zonder langlopende schuld per landbouwgebied in % van het aantal onderzochte bedrijven per landbouwgebied	80
Staat	III.	Aantal bedrijven met boerenleenbankschulden en frequentieverdeling van de boerenleenbankschuld in % van het balanstotaal voor die bedrijven, welke schuld aan boerenleenbanken hebben	81
Staat	IV.	Aantal bedrijven met boerenleenbankschulden per landbouwgebied in % van het aantal onderzochte bedrijven per landbouwgebied	82
Staat	V.	Investeerbare geldmiddelen per provincie, per groep van landbouwgebieden en per bedrijfstype in guldens per ha	83
Staat	VI.	Mediaan van de bedragen aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen per landbouwgebied, ingedeeld volgens de gemiddelde bedrijfsgrootte van de onderzochte bedrijven in deze landbouwgebieden	84
Staat	VII.	Mediaan van de bedragen aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen per landbouwgebied, ingedeeld volgens de gemiddelde bedrijfsgrootte van de onderzochte bedrijven in deze landbouwgebieden	85
Staat	VIII.	Mediaan van de bedragen aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen per landbouwgebied, ingedeeld volgens de gemiddelde bedrijfsgrootte van de onderzochte bedrijven in deze landbouwgebieden	86-87
Staat	IX.	Investeerbare geldmiddelen in verschillende grootte- klassen en groepen van landbouwgebieden in guldens per ha	88
Staat	X.	Investeerbare geldmiddelen in verschillende grootte- klassen en bedrijfstypen in guldens per ha	89
Staat	XI.	Investeerbare geldmiddelen in verschillende grootte- klassen bij verschillende pacht- en eigendomsverhoudin- gen in guldens per ha	90

Staat XII.	Investeerbare geldmiddelen in verschillende grootte- klassen en leeftijdsgroepen van de boer in guldens per ha	91
Staat XIII.	Investeerbare geldmiddelen in verschillende pacht- en eigendomsverhoudingen en groepen van landbouw- gebieden in guldens per ha	92
Staat XIV.	Investeerbare geldmiddelen bij verschillende pacht- en eigendomsverhoudingen en leeftijdsgroepen van de boer in guldens per ha	93

Staat I *Vergelijking van de duurzame investeringen met het
voor lange termijn beschikbare kapitaal*

Indeling in groepen	Zeeklei- gebieden			Rivierklei- gebieden			Weide- gebieden			Zandgronden			Veen- koloniën			Tuinbouw- gebieden		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Bedrijfstype:																		
Weidebedrijven ¹⁾	82	73	54	96	88	67	78	68	52	77	69	57	—	—	—	88	64	43
Gemengde bedrijven ²⁾	89	84	63	91	87	62	84	71	53	88	85	60	—	—	—	—	—	—
Akkerbouwbedrijven ³⁾	91	86	68	—	—	—	—	—	—	94	90	74	100	100	78	—	—	—
Bedrijfs grootte:																		
4 — < 7 ha	91	84	73	94	89	68	83	80	54	84	82	62	—	—	—	—	—	—
7 — < 15 ha	90	89	70	92	89	65	75	65	47	87	84	61	—	—	—	86	57	46
15 — < 30 ha	84	79	50	91	86	60	80	69	54	87	81	61	100	100	85	88	65	41
30 — < 50 ha	93	87	71	94	84	62	78	66	57	78	69	44	—	—	—	—	—	—
50 — 100 ha	93	88	73	83	78	57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gepachte oppervlakte cultuurgrond:																		
0 — < 20 %	88	83	46	88	83	47	73	64	28	85	82	51	100	100	33	86	63	34
20 — < 40 %	87	81	59	94	88	45	79	68	40	88	84	57	—	—	—	—	—	—
40 — < 60 %	96	85	56	92	89	47	77	68	41	85	83	54	—	—	—	—	—	—
60 — < 80 %	89	85	54	93	90	62	79	67	46	89	85	62	—	—	—	—	—	—
80 — 100 %	90	86	74	93	87	76	82	70	67	85	80	73	100	100	100	87	67	58
Leeftijd van de boer:																		
20 — < 30 jaar	88	85	44	85	81	50	61	55	23	77	72	41	—	—	—	—	—	—
30 — < 40 jaar	87	83	58	89	82	63	75	62	50	84	79	53	—	—	—	80	55	35
40 — < 50 jaar	90	85	65	94	88	62	80	67	53	86	82	62	100	100	86	90	69	31
50 — < 60 jaar	93	87	72	92	87	64	81	75	56	86	83	63	100	95	55	86	69	56
ouder dan 60 jr	89	84	66	93	90	66	80	69	57	88	86	64	—	—	—	85	56	44

1) bedrijven met 0 — < 20 % bouwland

2) bedrijven met 20 — < 80 % bouwland

3) bedrijven met 80 — 100 % bouwland

Toelichting:

a = % bedrijven waarvan de duurzame investeringen door eigen kapitaal en schulden op lange termijn zijn gedekt.

b = % bedrijven waarvan de duurzame investeringen en de op lange termijn uitgezette gelden (vorderingen) door eigen kapitaal en schulden op lange termijn zijn gedekt.

c = % bedrijven waarvan de duurzame investeringen door eigen kapitaal zijn gedekt.

Staat II
*Aantal bedrijven zonder langlopende schuld per landbouwgebied
 in % van het aantal onderzochte bedrijven per landbouwgebied*

10 — < 20 %	20 — < 30 %	30 — < 40 %	40 — < 50 %	50 — < 60 %	60 — < 70 %
Rijk van Nijmegen (Gt) 't Gein (Nh)	IJsselstreek (Gt) De Liemers (Gt) Betuwe (Gt) Tielwaard (Gt) Noordwestelijk Weide- gebied (U) Noordelijke en Zuidelijke Duinstreek (Nh) Meerlanden (Nh) Noordelijk Kier- en veen- weidegebied (Zh) Rinland (Zh) Land van Gouda en Woerden en Krimpener- waard (Zh) Schouwen en Duiveland (Z) Noordwestelijke Zeeklei- gronden (Nbr)	Centrale Weidestreek (Gr) Centrale Bouwstreek (Gr) Nieuw en Oud Oldambt (Gr) Zandgebied (O) Oostelijke Veltwe (Gt) Graaischap Zutphen (Gt) Veltwezoom (Gt) Kleigebied van de Kromme Rijn (U) Zandgebied van de Kromme Rijn (U) Noordelijk en Midden- gewest (Nh) Noordelijk Westfriesland (Nh) Drechterland (Nh) Noord-oostpolders (Nh) Zuidhollandsche bolten- en weidestreek (Zh) Delf- en Schiedland (Zh) Alblasserwaard (Zh) Rijn-, Delf- en Schiedlandse Droogmakerijen (Zh) Voorne, Putten en Rozen- burg (Zh) Tholen en St Philipsland (Z) Land van Heusden en Altena (Nbr) Land van Goyk (Nbr)	Noordelijke Bouwstreek (Gr) Noordelijk Westerkwartier (Gr) Kleiwedestreek (F) De Wouden (F) Veen- en Zandgebied (D) Weidegebied (O) IJsselstreek (O) Lopikerwaard (U) Kleigebied van IJssel en Oude Rijn (U) Eilanden (Nh) IJselmonde, Dordse Waard en Hoeksche Waard (Zh) Goeree en Overflakkee (Zh) Westelijke Zandgronden (Nbr) Meyerij (Nbr) Zuidelijke en Oostelijke Zandgronden (Nbr) Noord- en Zuid-Limburg Zeeuwisch-Vlaanderen O. en W. deel	Kleibouwstreek (F) Zandgebied (D) Zand- en Veengebied (O) Nederveltwe (Gt) Overveltwe (Gt) Land van Maas en Waal (Gt) Wieringermeerpolder Noordbeveland (Z) Zuid-Beveland (Z) Walcheren (Z) Maaskant (Z)	Noordelijke en Zuidelijke Randgemeenten (D)

Staat III Aantal bedrijven met boerenleenbankschulden en frequentieverdeling van de boerenleenbankschuld in % van het balanstotaal voor die bedrijven, welke schuld aan boerenleenbanken hebben

Indeling in groepen	Aantal bedrijven met			Frequentieverdeling (voor de bedrijven met schuld aan boerenleenbank) van de boerenleenbankschuld in % van het balanstotaal		
	boerenleenbankschuld, in % van het aantal onderzochte bedrijven	voorschot, in % van het aantal bedrijven met boerenleenbankschuld	hypothecaire voorschotten, in % van het aantal bedrijven met voorschot	1/6	3/6	5/6
				van het aantal bedrijven heeft een % gelijk aan of kleiner dan		
1	2	3	4	5	6	7
A. Per provincie						
Groningen	11	28	100 ¹⁾	2	8	19
Friesland	15	63	60	3	8	25
Drente	12	68	46	4	9	17
Overijssel	18	88	66	3	8	20
Gelderland	21	84	75	3	10	23
Utrecht	16	78	79	3	17	33
Noordholland	19	62	57	4	10	22
Zuidholland	17	76	62	3	13	30
Zeeland	15	67	63	3	9	25
Noordbrabant	19	74	62	3	12	24
Limburg	18	88	53	3	10	22
B. Per groep van landbouwgebieden						
Zeekleigebieden	16	60	70	3	10	22
Rivierkleigebieden	16	79	56	3	9	21
Weidegebieden	16	73	60	3	10	25
Zandgronden	19	81	66	3	10	24
Veenkoloniën	3	—	—	—	—	—
Tuinbouwgebieden	19	74	—	3	10	18
C. Per bedrijfstype						
Weidebedrijven	16	75	61	3	10	25
Gemengde bedrijven	18	81	64	3	10	23
Akkerbouwbedrijven	15	58	68	2	9	24
D. Per grootteklasse						
4 — < 7 ha	17	83	72	3	12	26
7 — < 15 ha	17	82	63	3	12	28
15 — < 30 ha	17	73	59	3	9	22
30 — < 50 ha	17	65	70	3	10	19
50 — 100 ha	15	40	—	2	6	12
E. Bij verschillende pacht- en eigendomsverhoudingen						
Eigendomsbedrijven ²⁾	23	83	72	3	11	28
Pachtbedrijven ³⁾	12	59	—	3	9	19
F. Bij verschillende leeftijds- groepen van de boer						
20 — < 30 jaar	17	83	57	5	19	32
30 — < 40 jaar	19	70	55	3	12	26
40 — < 50 jaar	17	72	68	3	10	21
50 — < 60 jaar	17	77	63	3	8	21
60 jaar en ouder	15	82	71	2	10	22

1) Dit cijfer heeft betrekking op slechts 9 bedrijven.

2) Bedrijven met 0 — < 20 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

3) Bedrijven met 80 — 100 % van de oppervlakte cultuurgrond gepacht.

**Aantal bedrijven met boerenleenbankschuld per landbouwgebied
in % van het aantal onderzochte bedrijven per landbouwgebied**

Staat IV

0 — < 5 %	5 — < 10 %	10 — < 15 %	15 — < 20 %	20 — < 25 %	25 — < 30 %	30 — < 35 %
Veen- en Zandgebied (D)	Centrale Bouwstreek (Gr) Oud Oldambt (Gr) Zuidelijke Rand- gemeenten (D) Ommelerwaard (Gl) Voorne, Putten en Rozenburg (Zh) Walcheren (Z)	Centrale Weidestreek (Gr) Noordelijke Bouwstreek (Gr) Noord. Westerkwartier (Gr) Kleiweidestreek (F) Kleibouwstreek (F) Weidegebied (O) Zand- en Veenweide- gebied (O) Ijsselstreek (O) Nederveuwe (Gl) Oostelijke Veluwe (Gl) Land van Maas en Waal (Gl) Kleigebied van IJssel en Oude Rijn (U) Rijn (U) Zandgebied (U) Noordelijke Duinstreek (Nh)	Nieuw Oldambt (Gr) Veenweidestreek (F) De Wouden (F) Zandgebied (D) Noordelijke Rand- gemeenten (D) t. Gein (Nh) Noordoostpolders (Nh) Goilanden (Nh) Wieringermeerpolder (Nh) Delt. en Schieland (Zh) IJscmonde en Dordse Waard (Zh) Goeree en Overflakke (Zh) Tholen en St. Philips- land (Z) Zeeuwisch-Vlaanderen O. en W. deel (Z) Maaskant (Nbr) Westelijke Zandgronden (Nbr)	Zandgebied (O) Veluwezoom (Gl) Ijsselstreek (Gl) Betuwe (Gl) Noordwestelijk Weide- gebied (U) Lopikervwaard (U) Middengewest (Nh) Zuidelijke Duinstreek (Nh) Noordelijk Klei- en Veenweidegebied (Zh) Zuidhollandse bollen- en weidestreek (Zh) Schouwen en Duiveland (Z) Noordwestelijke Zee- kleigronden (Nbr)	Graafschap Zutphen (Gl) De Liemers (O) Rijnland (Zh) Land van Heusden en Altena (Nbr)	Rijk van Nijmegen (Gl) Eilanden (Nh) Hoeksche Waard (Zh)

Staat V *Investeerbare geldmiddelen per provincie, per groep van landbouwgebieden en per bedrijfstype in guldens per ha*

A. PER PROVINCIE

Per provincie, per groep van landbouwgebieden en per bedrijfstype	Gemid- delde bedrijfs- grootte	Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan investeer- bare eigen en vreemde geldmiddelen			
		5/8	3/8	1/8	o/ø pos. 1)	5/8	3/8	1/8	o/ø pos. 1)	5/8	3/8	1/8	o/ø pos. 1)
		van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Groningen	37,1	%. 100	200	1000	74	0	400	1300	81	%. 200	500	1800	75
Friesland	21,4	%. 200	100	700	63	%. 100	200	1000	68	%. 200	300	1400	70
Drente	16,7	%. 100	200	900	75	%. 100	300	1100	77	0	700	1700	83
Overijssel	15,0	%. 100	200	800	74	0	200	1100	79	100	1000	2000	86
Gelderland	15,3	%. 100	200	900	75	%. 100	300	1100	78	100	1000	2100	85
Utrecht	17,3	%. 100	100	700	66	%. 100	300	1100	73	%. 200	500	1600	75
Noordholland	23,3	%. 200	100	700	67	%. 100	300	900	72	%. 300	400	1400	72
Zuidholland	23,8	%. 100	100	700	65	%. 100	200	900	71	%. 400	300	1500	66
Zeeland	30,5	%. 100	300	1100	79	0	400	1300	82	%. 200	600	2100	76
Noordbrabant	16,0	0	300	1000	86	0	400	1200	87	100	1000	2200	87
Limburg	15,2	0	300	1200	85	0	400	1400	88	100	900	2300	87

B. PER GROEP VAN LANDBOUWGEBIEDEN

Zeekleigebieden	31,9	%.100	200	1000	74	%.100	400	1300	78	%.200	500	1800	74
Rivierkleigebieden . . .	19,0	0	200	1000	80	0	300	1200	85	0	800	2400	83
Weidegebieden	19,3	%.100	100	600	66	%.100	200	900	72	%.200	400	1400	71
Zandgronden	14,0	%.100	300	1000	78	0	300	1200	80	0	900	2100	85
Veenkoloniën	22,1	300	600	1300	96	%.300	700	1500	96	300	900	1800	100
Tuinbouwgebieden . . .	18,6	%.200	100	600	60	%.100	200	900	69	%.400	300	1300	72

C. PER BEDRIJFSTYPE

Weidebedrijven (0 — < 20 % bouwland)	17,8	%.100	100	700	66	%.100	200	1000	72	%.200	400	1700	73
Gemengde bedrijven (20 — < 80 % bouwland)	17,3	0	300	1000	78	0	300	1200	80	0	900	2100	83
Akkerbouwbedrijven (80 — 100 % bouwland)	33,4	%.100	300	1100	73	%.100	400	1300	78	%.200	500	1700	75

1) In deze kolom is aangegeven hoeveel procent van de bedrijven een positief saldo heeft.

Mediaan van bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen per ha	0	f 100	f 200	f 300	f 400	f 500	f 600	f 700
Gemiddelde bedrijfsgrootte in de onderscheiden landbouwgebieden								
10 — < 15 ha		Zuidelijke randgemeenten (D) Noordwest. weidegebied (U)	Zandgebied (O) Neder-Veluwe (Gl) Graafschap Zutphen (Gl), Zandgebied (U)	Noordelijke randgemeenten (D) Over-Veluwe (Gl) Oostelijke Veluwe (Gl), Rijk van Nijmegen (Gl), Maaskant (Nbr)	L. v. Cuyk (Nbr) Z. en O. zandgr. (Nbr) Noord-Limburg	Meijerij (Nbr)		
15 — < 20 ha	De Wouden (F), Lopikerwaard (U), 't Gein (Nh), Zuid-Duinstreek (Nh), Zuidhollandse bollen- en weidestreek, Delf- en Schieland (Zh), Land van Gouda en Wierden (Zh)	Zandstreek (D) Weidegebied (O), IJsselstreek (Gl) Veluwezoom (Gl), Kleigebied van IJssel en Oude Rijn (U), Middengewest (Nh), N.-Westriesland (Nh), Drechtland (Nh), Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (Zh) Land van Reusden en Altena (Nbr)	Zand- en Veengebied (O) IJsselstreek (O) Veluwezoom (Gl), Kleigebied van IJssel en Oude Rijn (U), Middengewest (Nh), N.-Westriesland (Nh), Drechtland (Nh), Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (Zh) Land van Reusden en Altena (Nbr)	Tielerwaard (Gl), Land van Maas en Waal (Gl), Westelijke zandgronden (Nbr), Zuid-Limburg				Walcheren (Z)
20 — < 25 ha	Veenweidestreek (F)	Rijnland (Zh), Rijn-, Delf- en Schielandse Droogmakerijen (Zh)	Kleiweidestreek (F) De Lijmers (Gl) Noordelijke Duinstreek (Nh), Noordelijk Kleigebied en Veengebied (Zh)	Betuwe (Gl), Kleigebied van de Kromme Rijn (U), Noordoostpolders (Nh)	Kleibouwstreek (F)		Veen- en Zandgebied (D)	
25 — < 30 ha		Eilanden (Nh)	Centrale Weidestreek (Gr), Centrale Bouwstreek (Gr.) Noordwestelijke Zee-kleigronden (Nbr)	Voorne, Putten en Rozenburg (Zh), Oostelijk Zeeuwisch-Vlaanderen.				
30 — < 35 ha	Meerlanden (Nh)		Goeree en Overflakkee (Zh), Tholen en St Philipsland (Z), Westelijk Zeeuwisch-Vlaanderen	Schouwen en Duiveland (Z) Zuid-Beveland (Z)	Noord-Beveland (Z)			
35 — < 40 ha		IJselmonde en Dordtsche Waard (Zd)	Noordelijke Westerkwartier (Gr) Hocksche Waard (Zh)	Noordelijke Bouwstreek (Gr), Wieringermeerpolder (Nh)				
45 — < 50 ha		Oud Oldambt (Gr)	Nieuw Oldambt (Gr)					

Mediaan van bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen per ha	0	f 100	f 200	f 300	f 400	f 500	f 600	f 800
Gemiddelde bedrijfsgrrootte in de onderscheiden landbouwgebieden								
10 — < 15 ha		Zuidelijke randgemeenten (D)	Zandgebied (O), Noordwestelijk weidegebied (U), Zandgebied (U)	Neder-Veluwe (Gl)	Noordelijke randgemeenten (D), Over-Veluwe (Gl), Rijk van Nijmegen (Gl), Zuidelijke en Oostelijke zandgronden (Nbr), Noord-Limburg	Oostelijke Veluwe (Gl)	Maaskant (Nbr)	
15 — < 20 ha		De Wouden (F), IJsselstreek (Gl), Geinzoom (Nh), Zuidelijke duinzoom (Gl), Lopikerstreek (Nh), Zuidhollandsche bollen- en weidestreek, Delf- en Schiedland (Zh), Land van Gouda en Woerden (Zh)	Zandgebied (D), Weidegebied (D), Veluwe (Gl), Lopikerstreek (Nh), Land van Heusden en Altena (Nbr)	Zand- en veengebied (O), Middengewest (Nh)	IJsselstreek (O), Tielerswaard (Gl), Land van Maas en Waal (Gl)			Walcheren (Z)
20 — < 25 ha	Veenweidestreek (F)	Rijnland (Zh)	Kleiweidestreek (F)	De Lijmers (Gl), Beuteweg (Gl), Noordelijke duinstreek (Nh), Noordtoepolders (Nh), Noordelijk klei- en veengebied (Zh), Rijn, Delf- en Schiedlandse droogmakerijen (Zh)	Klei- en veengebied (O), Kromme Rijn (U)		Kleibouwstreek (F)	Veen- en zandgebied (D)
25 — < 30 ha	Eilanden (Nh)		Noordwestelijke zee- en kleigronden (Nbr)	Centrale Bouwstreek (Gr), Voorne, Putten en Rozenburg (Zh)	Centrale Weidestreek (Gr.)			
30 — < 35 ha	Meerlanden (Nh)		Tholen en St Philipsland (Z)	Goeree en Overflakkee (Zh), Westelijk Zeeuwisch-Vlaanderen	Schouwen en Duiveland (Z)	N. Beveland (Z)		
35 — < 40 ha	IJschmonde en Dord. Waard (Zh)			Hocksche Waard (Zh)	Noordelijke Bouwstreek (Gr), Wieringermeerpolder (Nh)	N. Westerkwartier (Gr)		
45 — < 50 ha			Oud Oldambt (Gr)		Nieuw Oldambt (Gr.)			

Staat VIII

Mediaan van de bedragen aan investeerbare eigen ingedeeld volgens de gemiddelde bedrijfsgrootte va

Mediaan van bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen per ha	f 100	f 200	f 300	f 400	f 500	f 600	f 700
Gemiddelde bedrijfsgrootte in de onderscheiden landbouwgebieden							
10 — < 15 ha			Noord-westelijk weidegebied (U)	Zuidelijke randgemeenten (D)			Zandgebied (U)
15 — < 20 ha	't Gein (Nh)	Zuidelijke duinstreek (Nh) Zuid-hollandse bollen- en weidestreek Delf- en Schieland (Zh) Land van Gouda en Woerden (Zh) Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (Zh)	De Wouden (F) Lopikerwaard (U)	Veluwezoom (Gl) Midden-gewest (Nh) Drechterland (Nh) Krimpenerwaard (Zh)	IJsselstreek (Gl) Kleigebied van IJssel en Oude Rijn (U) Noordelijk Westfriesland (Nh)	Weidegebied (O) Westelijke randgronden (Nbr)	Zandgebied (D)
20 — < 25 ha	Veenweidestreek (F)		Kleiweidestreek (F) Noordelijke duinstreek (Nh) Noordelijk klei- en veengebied (Zh) Rijnland (Zh)	Rijn-, Delf- en Schielandse droogmakerijen (Zh)	Betuwe (Gl)	Kleibouwstreek (F) Noordoostpolders (Nh)	De Lijmers (Gl) Kleigebied van de Kromme Rijn (U)
25 — < 30 ha					Centrale Weidestreek (Gr) Eilanden (Nh) Noord-westelijke zeekleigronden (Nbr)	Oostelijk Zeeuwsch Vlaanderen	Voorne, Putten en Rozenburg (Zh)
30 — < 35 ha	Meerlanden (Nh)		Tholen en St. Philipsland (Z)	Goeree en Overflakkee (Zh) Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen	Noord-Beveland (Z)	Schouwen en Duiveland (Z)	Zuid-Beveland (Z)
35 — < 40 ha	IJselmonde en Dordsche Waard (Zh)		Hoeksche Waard (Zh)	Noordelijk Westerkwartier (Gr)		Wieringermeerpolder (Nh)	
45 — < 50 ha		Oud-Oldambt (Gr)	Nieuw-Oldambt (Gr.)				

en vreemde geldmiddelen per landbouwgebied,
de onderzochte bedrijven in deze landbouwgebieden

f 800	f 900	f 1000	f 1100	f 1200	f 1300	f 1400	f 1500	f 1600
	Noordelijke rand- gemeenten (D) Noord- Limburg	Zuidelijke en Oostelijke zandgronden (Nbr)	Rijk van Nijmegen (Gl) Land van Cuyk (Nbr)	Zandgebied (O) Over-Veluwe (Gl) Graafschap Zutphen (Gl)	Meijerij (Nbr)	Maaskant (Nbr)	Neder- Veluwe (Gl)	Oostelijke Veluwe (Gl)
nieler aard (Gl) uid- imburg	IJsselstreek (O)	Walcheren (Z) Land van Heusden en Altena (Nbr)	Land van Maas en Waal (Gl)		Zand- en veengebied (O)			
	Veen- en zandgebied (D)							
	Centrale Bouwstreek (Gr)							
oordelijke 1wstreek r)								

Staat IX *Investeerbare geldmiddelen in verschillende grootteklassen en groepen van landbouwgebieden in guldens per ha*

Grootteklassen in groepen van landbouwgebieden	Gemiddelde bedrijfs-grootte	Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen				
		5/8	3/8	1/8	0/8 pos. 1)	5/8	3/8	1/8	0/8 pos. 1)	5/8	3/8	1/8	0/8 pos. 1)	
		van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Zeeklei-gebieden	4 — < 7 ha	5,5	%.100	600	1800	75	%.100	800	2200	80	0	1500	4300	86
	7 — < 15 ha	11,1	0	500	1500	85	0	600	1700	85	%.200	1000	2600	79
	15 — < 30 ha	22,4	%.200	200	900	71	%.100	300	1200	74	%.300	400	1700	70
	30 — < 50 ha	39,0	%.100	200	1000	73	%.100	300	1200	77	%.200	400	1600	74
	50 — 100 ha	60,9	%.100	200	800	66	%.100	300	1000	75	%.200	300	1300	71
Rivierklei-gebieden	4 — < 7 ha	5,4	0	500	2200	80	0	600	2300	84	200	1600	3700	88
	7 — < 15 ha	10,4	0	300	1100	82	0	400	1400	86	100	1000	2900	86
	15 — < 30 ha	20,7	0	200	900	78	0	300	1000	83	%.100	700	1900	79
	30 — < 50 ha	37,6	%.100	200	400	73	0	200	600	78	%.100	400	1400	76
	50 — 100 ha	64,4	%.300	200	400	70	%.100	200	500	70	%.100	200	600	70
Weide-gebieden	4 — < 7 ha	6,1	%.100	300	1000	76	%.100	400	1300	77	%.200	900	2300	74
	7 — < 15 ha	10,9	%.100	100	700	61	%.100	200	1000	67	%.200	400	1600	69
	15 — < 30 ha	20,6	%.100	100	500	66	%.100	200	800	73	%.300	300	1300	70
	30 — < 50 ha	35,4	%.100	100	400	62	%.100	200	700	70	%.200	300	1100	70
	50 — 100 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zand-gronden	4 — < 7 ha	5,6	%.100	400	1700	78	%.100	500	2000	79	100	1400	3100	85
	7 — < 15 ha	10,4	0	300	1000	79	0	400	1200	80	100	1000	2200	87
	15 — < 30 ha	19,7	%.100	200	700	76	0	300	900	78	100	800	1700	86
	30 — < 50 ha	36,3	%.200	100	400	61	%.100	100	500	68	%.200	300	1200	70
	50 — 100 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Veen-koloniën	4 — < 7 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7 — < 15 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	15 — < 30 ha	22,6	300	600	1100	98	300	700	1400	98	300	800	1500	100
	30 — < 50 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	50 — 100 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tuin-bouw-gebieden	4 — < 7 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7 — < 15 ha	10,4	%.200	0	300	46	%.100	100	700	64	%.600	100	1300	61
	15 — < 30 ha	21,1	%.100	100	500	59	%.100	200	900	68	%.400	400	1400	74
	30 — < 50 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	50 — 100 ha	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

1) In deze kolom is aangegeven hoeveel procent van de bedrijven een positief saldo heeft.

Staat X *Investeerbare geldmiddelen in verschillende grootteklassen
en bedrijfstypen in guldens per ha*

Grootteklassen en bedrijfstypen	Gemid- delde bedrijfs- grootte	Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan investeer- bare eigen en vreemde geldmiddelen			
		5/8	3/8	1/8	% pos. 1)	5/8	3/8	1/8	% pos. 1)	5/8	3/8	1/8	% pos. 1)
		van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
4 — < 7 ha:													
weidebedrijven	5,7	%.100	400	1300	75	%.100	500	1700	76	%.100	1200	3200	80
gemengde bedrijven	5,6	%.100	400	1600	77	0	500	1900	80	100	1300	3000	85
akkerbouwbedrijven	5,4	100	600	2700	88	100	900	2700	88	200	1600	3900	88
7 — < 15 ha:													
weidebedrijven	10,9	%.100	100	800	64	%.100	200	1100	69	%.200	500	1800	73
gemengde bedrijven	10,6	0	300	1100	81	0	400	1200	83	100	1100	2300	87
akkerbouwbedrijven	11,1	%.100	600	1500	79	0	700	1700	84	%.100	1100	2700	82
15 — < 30 ha:													
weidebedrijven	21,2	%.100	100	600	67	%.100	200	900	74	%.200	400	1400	73
gemengde bedrijven	21,0	%.100	200	700	76	0	300	900	79	0	700	1700	81
akkerbouwbedrijven	22,7	%.200	300	1000	75	%.100	400	1300	88	%.200	600	1500	76
30 — < 50 ha:													
weidebedrijven	36,8	%.200	100	500	58	%.100	200	700	66	%.200	300	1100	67
gemengde bedrijven	38,2	%.100	200	600	75	0	300	900	78	%.100	400	1500	78
akkerbouwbedrijven	39,8	%.100	200	900	70	%.100	300	1100	76	%.200	400	1400	73
50 — 100 ha:													
weidebedrijven	61,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
gemengde bedrijven	62,6	%.200	100	700	63	%.100	200	800	66	%.200	300	1000	64
akkerbouwbedrijven	61,7	%.100	200	700	68	%.100	300	1100	78	%.200	400	1300	73

1) In deze kolom is aangegeven hoeveel procent van de bedrijven een positief saldo heeft.

**Staat XI Investeerbare geldmiddelen in verschillende grootteklassen bij
verschillende pacht- en eigendomsverhoudingen in guldens per ha**

Pacht- en eigendomsverhoudingen per grootteklasse (% oppervlakte gepachte cultuurgrond)	Gemiddelde bedrijfs-grootte	Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen				% pos. 1)	Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen				% pos. 1)	Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen				% pos. 1)
		5/8	2/8	1/8	5/8		2/8	1/8	5/8	2/8		1/8				
		van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan	van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14			
4 — < 7 ha:																
0 — < 20 %	5,7	0	400	1700	78	0	500	2200	80	400	2000	3800	90			
20 — < 40 %	5,7	0	600	1500	80	0	600	1900	84	700	2000	3000	91			
40 — < 60 %	5,6	%.200	200	1200	70	%.100	500	1700	72	%.200	1100	3400	80			
60 — < 80 %	5,6	%.100	600	2100	80	%.100	600	2300	80	300	1300	3200	90			
80 — 100 %	5,6	%.100	400	1500	77	0	400	1700	79	%.100	600	1900	75			
7 — < 15 ha:																
0 — < 20 %	10,7	0	300	1000	75	0	400	1200	78	400	1500	2900	90			
20 — < 40 %	10,4	0	300	1100	82	0	400	1200	82	500	1300	2400	93			
40 — < 60 %	10,7	0	200	900	79	0	200	1000	80	100	1100	2300	89			
60 — < 80 %	10,8	0	400	1100	85	0	400	1400	85	100	1000	2200	88			
80 — 100 %	10,8	%.100	300	1000	73	0	400	1200	78	%.200	300	1300	71			
15 — < 30 ha:																
0 — < 20 %	20,9	%.100	100	600	70	%.100	200	800	74	200	1200	2100	87			
20 — < 40 %	20,4	%.100	200	700	74	%.100	200	900	77	400	1100	2000	91			
40 — < 60 %	20,7	0	200	600	81	0	200	800	82	200	800	1500	88			
60 — < 80 %	21,6	%.100	100	700	71	0	200	800	78	100	700	1400	90			
80 — 100 %	21,7	%.100	200	800	72	0	300	1100	77	%.300	200	900	67			
30 — < 50 ha:																
0 — < 20 %	38,9	%.200	100	500	66	%.200	200	800	72	100	1000	2300	84			
20 — < 40 %	39,1	%.200	100	700	56	%.200	200	800	60	0	800	1800	84			
40 — < 60 %	37,2	%.400	0	500	49	%.200	100	900	59	0	700	1700	85			
60 — < 80 %	37,5	%.100	200	400	66	%.100	200	500	68	%.100	500	1000	75			
80 — 100 %	38,5	%.100	200	700	74	0	300	1000	79	%.200	200	900	68			
50 — 100 ha:																
0 — < 20 %	61,9	%.300	0	500	55	%.300	200	600	70	0	600	2100	82			
20 — < 40 %	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
40 — < 60 %	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
60 — < 80 %	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
80 — 100 %	62,2	%.100	200	800	67	%.100	300	1000	71	%.300	200	1000	67			

1) In deze kolom is aangegeven hoeveel procent van de bedrijven een positief saldo heeft.

Staat XII Investeerbare geldmiddelen in verschillende grootteklassen en leeftijdsgroepen van de boer in guldens per ha

Leeftijdsklassen van de boer per grootteklasse	Gemiddelde bedrijfs-grootte	Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen			
		5/8	3/8	1/8	0/10 pos. 1)	5/8	3/8	1/8	0/10 pos. 1)	5/8	3/8	1/8	0/10 pos. 1)
		van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
4 — < 7 ha:													
20 — < 30 jr	5,6	%.200	100	700	67	%.200	100	800	67	%.400	100	800	54
30 — < 40 jr	5,6	%.100	200	900	68	%.100	300	1200	71	%.300	300	1800	68
40 — < 50 jr	5,7	%.100	400	1700	78	%.100	500	2000	80	0	1300	2800	84
50 — < 60 jr	5,8	0	600	2200	81	0	800	2500	82	400	1900	3700	91
60 jr en ouder	5,8	0	600	1500	85	100	700	2200	87	800	2000	3700	98
7 — < 15 ha:													
20 — < 30 jr	10,1	%.100	0	800	55	%.100	100	800	58	%.700	%.100	1200	42
30 — < 40 jr	10,5	%.100	200	800	72	%.100	300	900	76	%.300	300	1300	69
40 — < 50 jr	10,9	%.100	300	1100	77	0	400	1300	80	0	900	2200	83
50 — < 60 jr	10,7	0	300	1100	78	0	400	1300	81	200	1200	2400	91
60 jr en ouder	10,8	0	400	1200	78	0	400	1400	82	400	1300	2700	93
15 — < 30 ha:													
20 — < 30 jr	21,4	%.100	100	500	64	%.100	100	600	66	%.500	0	1100	50
30 — < 40 jr	21,5	%.100	200	700	67	%.100	200	800	70	%.400	100	1000	57
40 — < 50 jr	21,6	%.100	200	700	72	%.100	300	1000	77	%.100	500	1400	80
50 — < 60 jr	21,1	%.100	200	800	75	0	300	1000	80	100	700	1800	86
60 jr en ouder	20,7	%.100	200	800	75	0	300	1000	80	100	1100	2000	89
30 — < 50 ha:													
20 — < 30 jr	37,9	%.100	100	400	77	0	100	500	80	%.800	%.100	1000	42
30 — < 40 jr	38,4	%.100	100	500	63	%.100	200	600	69	%.400	100	700	57
40 — < 50 jr	38,5	%.100	200	700	68	%.100	300	900	74	%.100	400	1300	75
50 — < 60 jr	39,-	%.100	200	800	71	%.100	300	1100	74	0	600	1600	82
60 jr en ouder	38,1	%.100	200	1000	74	0	400	1300	82	100	900	2200	85
50 — 100 ha:													
20 — < 30 jr	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30 — < 40 jr	61,1	%.200	100	500	61	%.100	100	500	67	%.400	0	700	59
40 — < 50 jr	60,4	%.200	100	800	57	%.200	200	1000	67	%.200	300	1000	65
50 — < 60 jr	64,5	%.100	200	700	73	%.100	300	900	78	0	400	1500	80
60 jr en ouder	62,3	%.100	100	800	69	%.100	600	1500	77	%.200	700	2100	77

1) In deze kolom is aangegeven hoeveel procent van de bedrijven een positief saldo heeft.

Staat XIII Investeerbare geldmiddelen in verschillende pacht- en eigendomsverhoudingen en groepen van landbouwgebieden in guldens per ha

Pacht- en eigendomsverhoudingen in groepen van landbouwgebieden (0/0 oppervlakte gepachte cultuurgrond)	Gemiddelde bedrijfs-grootte	Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan investeerbare eigen en vreemde geldmiddelen				
		5/8	3/8	1/8	0/0 pos. 1)	5/8	3/8	1/8	0/0 pos. 1)	5/8	3/8	1/8	0/0 pos. 1)	
		van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Zeeklei-gebieden	0 — < 20 0/0	32,6	%. 200	200	1000	70	%. 100	300	1300	76	%. 100	1200	3000	81
	20 — < 40 0/0	27,0	%. 200	400	1600	76	%. 100	500	1700	79	100	1400	2900	88
	40 — < 60 0/0	28,8	%. 100	200	1400	73	0	300	1400	80	100	1000	2700	91
	60 — < 80 0/0	26,3	%. 100	200	900	76	0	400	1100	78	0	700	1600	84
	80 — 100 0/0	33,1	%. 100	200	1000	72	%. 100	400	1200	77	%. 300	300	1200	67
Rivierklei-gebieden	0 — < 20 0/0	17,5	%. 100	200	900	76	0	300	1400	81	300	1700	3500	88
	20 — < 40 0/0	16,7	0	200	1000	84	0	400	1200	86	400	1500	2800	96
	40 — < 60 0/0	14,5	0	200	900	82	0	300	1200	83	500	1100	3200	91
	60 — < 80 0/0	16,3	0	300	1000	87	0	300	1100	87	200	1200	2300	88
	80 — 100 0/0	21,6	0	200	1000	77	0	300	1100	83	%. 100	400	1200	73
Weide-gebieden	0 — < 20 0/0	17,3	%. 200	100	500	59	%. 200	100	800	65	%. 100	900	1900	73
	20 — < 40 0/0	19,7	%. 200	100	700	58	%. 100	100	800	60	%. 100	900	2100	79
	40 — < 60 0/0	16,9	%. 200	100	500	63	%. 100	100	800	65	%. 100	800	1500	77
	60 — < 80 0/0	18,7	%. 100	100	600	62	%. 100	200	700	71	%. 200	400	1300	81
	80 — 100 0/0	20,5	%. 100	200	700	68	%. 100	300	900	75	%. 300	200	800	63
Zand-gronden	0 — < 20 0/0	12,9	%. 100	300	1000	77	%. 100	300	1200	78	500	1500	2800	92
	20 — < 40 0/0	13,0	0	200	900	79	0	300	1200	81	500	1300	2200	93
	40 — < 60 0/0	14,3	%. 100	200	800	78	0	300	1000	79	100	1000	1700	88
	60 — < 80 0/0	13,7	0	300	1200	80	0	300	1300	81	300	800	1800	91
	80 — 100 0/0	15,6	%. 100	200	900	75	0	300	1100	78	%. 200	300	1200	73
Veen-koloniën	0 — < 20 0/0	20,5	200	500	1200	96	300	500	1200	96	200	1100	2200	100
	20 — < 40 0/0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	40 — < 60 0/0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	60 — < 80 0/0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	80 — 100 0/0	21,9	400	800	1400	100	500	1000	1600	100	300	700	1500	100
Tuin-bouw-gebieden	0 — < 20 0/0	18,7	%. 100	100	700	57	%. 100	300	900	71	%. 100	600	2600	83
	20 — < 40 0/0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	40 — < 60 0/0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	60 — < 80 0/0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	80 — 100 0/0	17,9	%. 200	100	600	58	%. 100	100	800	65	%. 600	100	900	58

1) In deze kolom is aangegeven hoeveel procent van de bedrijven een positief saldo heeft.

**Staat XIV Investeerbare geldmiddelen bij verschillende pacht- en
eigendomsverhoudingen en leeftijdsgroepen van de boer
in guldens per ha**

Leeftijdsklassen van de boer per pachtgroep (% oppervlakte gepachte cultuurgrond)	Gemid- deide bedrijfs- grootte	Bedrag aan terstond investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan op langere termijn investeerbare eigen geldmiddelen				Bedrag aan investeer- bare eigen en vreemde geldmiddelen			
		5/6	3/6	1/6	% pos. 1)	5/6	3/6	1/6	% pos. 1)	5/6	3/6	1/6	% pos. 1)
		van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan				van de bedrijven heeft een bedrag gelijk aan of groter dan			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
0 — < 20 % gepacht													
20 — < 30 jaar	20,7	%. 200	100	700	66	%. 200	100	700	69	%. 400	600	800	66
30 — < 40 jaar	16,2	%. 100	100	500	66	%. 100	200	600	69	%. 400	600	1900	71
40 — < 50 jaar	17,8	%. 100	200	800	70	%. 100	200	1100	74	200	1300	2500	87
50 — < 60 jaar	17,7	%. 100	200	900	72	%. 100	300	1200	76	300	1400	2800	91
ouder dan 60 jaar	16,6	0	300	1300	78	0	400	1500	82	700	1600	3400	95
20 — < 40 % gepacht													
20 — < 30 jaar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30 — < 40 jaar	13,3	%. 100	200	600	68	%. 100	300	700	70	%. 300	900	1700	72
40 — < 50 jaar	17,5	%. 100	300	1100	76	%. 100	300	1200	79	300	1300	2600	92
50 — < 60 jaar	16,6	0	300	1200	81	0	400	1300	82	500	1300	2400	95
ouder dan 60 jaar	18,1	%. 100	200	900	72	%. 100	400	1200	75	600	1300	2300	92
40 — < 60 % gepacht													
20 — < 30 jaar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30 — < 40 jaar	15,1	0	300	1100	83	0	400	1200	83	%. 200	500	2500	74
40 — < 50 jaar	17,2	%. 100	100	900	69	%. 100	100	1000	69	0	700	1900	83
50 — < 60 jaar	19,0	%. 100	200	900	77	%. 100	300	1100	79	200	1100	2300	91
ouder dan 60 jaar	15,9	%. 100	200	700	75	0	400	900	83	500	1200	2100	95
60 — < 80 % gepacht													
20 — < 30 jaar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30 — < 40 jaar	17,7	%. 100	200	900	72	%. 100	200	1000	74	%. 200	500	1600	80
40 — < 50 jaar	18,6	0	300	1000	81	0	400	1100	83	100	1000	1900	85
50 — < 60 jaar	19,5	%. 100	200	900	76	0	300	1000	80	200	800	1800	91
ouder dan 60 jaar	17,3	%. 100	300	900	77	0	300	1000	80	100	900	1800	90
80 — 100 % gepacht													
20 — < 30 jaar	19,4	0	100	500	63	%. 100	100	600	66	%. 700	100	500	36
30 — < 40 jaar	21,6	%. 100	200	700	67	%. 100	200	900	72	%. 400	100	800	58
40 — < 50 jaar	23,4	%. 300	200	900	75	0	400	1100	80	%. 200	300	1100	73
50 — < 60 jaar	24,7	%. 200	300	1100	79	0	400	1400	82	%. 100	500	1400	80
ouder dan 60 jaar	21,7	%. 200	300	1200	79	0	400	1500	84	0	500	1600	82

1) In deze kolom is aangegeven hoeveel procent van de bedrijven een positief saldo heeft.

BIJLAGEN

Bijlage I.	Afschrift van brief van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, Directe van de Landbouw	96
Bijlage II.	Enquêteformulier	97—100
Bijlage III.	Toelichting op het enquêteformulier	101—104

AFSCHRIFT

MINISTERIE VAN LANDBOUW, VISSERIJ EN VOEDSELVOORZIENING
DIRECTIE VAN DE LANDBOUW

Afdeling: A.Z.

No. LAZ 3246

Betreffende: onderzoek liquiditeit
in de landbouw.

's-Gravenhage, 7 Juni 1952.
Bezuidenhoutseweg 30

Landbouw-Economisch Instituut
Van Stolkweg 29,
Den Haag.

Bij de behandeling in de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de begrotingswet, waarin ook de gelden voor het Borgstellingsfonds voor de Landbouw zijn opgenomen, is door de Heer Minister medegedeeld, dat een onderzoek naar de liquiditeit in de landbouw van belang moet worden geacht en daarover het oordeel van het Borgstellingsfondsbestuur zou worden gevraagd.

In zijn vergadering van 30 Mei jl. bleek het Bestuur overtuigd van de waarde van een beter inzicht in de liquiditeitspositie en kwam daarbij tevens tot de conclusie, dat een onderzoek naar de liquiditeit in de landbouw niet zou kunnen plaats vinden door het bestuur, maar naar zijn mening, zou kunnen worden verzorgd door Uw Instituut.

In verband hiermede moge ik U verzoeken de werkzaamheden voor dit onderzoek wel te willen verzorgen.

Ik zal het op prijs stellen, indien, alvorens met de feitelijke uitvoeringswerkzaamheden wordt aangevangen, Uwerzijds wordt nagegaan en schematisch kan worden aangegeven op welke wijze naar Uw mening dit onderzoek ware te verrichten, waarover ik dan nog gaarne nader met U zal overleggen.

De Directeur-Generaal van de Landbouw,
w.g. A. W. VAN DE PLASSCHE

Enquête-formulier voor het onderzoek naar de financiële positie van landbouwbedrijven

Boekhoudbureau		1	Niet invullen
Bedrijfsnummer		2	" "
Provincie			
Landbouwgebied		3	" " " "
Gemeente		4	
NIET INVULLEN { Bedrijfstype Gepacht	0% 1— < 25% 25— < 50% 50— < 75% 75— < 100% 100%	1 2 3 4 5 6	5
Grootteklasse	4— < 7 ha 7— < 15 ha 15— < 30 ha 30— < 50 ha 50— < 100 ha	code 1) 1 2 3 4 5	6
Leeftijdsgroep van de boer	20— < 30 jaar 30— < 40 jaar 40— < 50 jaar 50— < 60 jaar 60 jaar en ouder	code 1) 1 2 3 4 5	7
Oppervlakte en indeling van het bedrijf			g 8
a. Granen	 ha a		9
b. Hakvruchten, w.v. pootaardappelen	 ha a		10
cons.- en fabr.aardappelen	 ha a		11
suker- en voederbieten	 ha a		12
overige hakvruchten	 ha a		13
c. Andere akkerbouwgewassen (w.o. peulvruchten, vlas, klaver, incl. lucerne)	 ha a		14
d. Tuinbouwgewass. (excl. zaaituien, vroege aardappelen) incl. boomgaarden zonder onderteelt of met onderteelt van tuinbouwgewassen	 ha a		15
e. Totaal bouw- en tuinland	 ha a		16
f. Grasland en kunstweiden (incl. boomgaarden beweide of gehooide)	 ha a		17
g. Totale oppervlakte cultuurgrond	 ha a		
h. Waarvan de totale oppervlakte boomgaard:	 ha a		
Oppervlakte cultuurgrond in eigendom	 ha a		18
" " gepacht	 ha a		
Gebouwen zijn gepacht	code 1) 1		19
" " in eigendom	2		
Tijdstippen van pachtbetaling:	a. Bedrag f		
	b. Bedrag f		
Boekjaar afgesloten per:			20

1) Gelieve het code-nummer te omcirkelen.

Debet

BALANS

		Bedragen in hele gld.	
I. VASTGELEGDE MIDDELEN			
a. Grond f			
Gebouwen +f	21		
Onroerende goederen gebouwd door en in eigendom van pachters	22		
b. Veestapel f			
c. Dode inventaris +f	23		
d. Veldinventaris			
corr. ← NIET INVULLEN →	24		
Totaal I			
II. VORDERINGEN OP LANGE TERMIJN			
A. a. Hypotheken u/g	25		
b. Uitgeleende gelden			
Sub-totaal A	26		
B. c. Ledenkapitaal			
d. Aandelen in coöperaties			
e. Nog te ontvangen erfdeel			
f. Afkoopwaarde van verzekeringspolissen	27		
Sub-totaal B			
Totaal II	28		
III. A. Vlottende middelen			
a. Voorraden			
b. Bedrijfsvorderingen			
c. Effecten			
1. aandelen	29		
2. obligaties	30		
Sub-totaal A			
B. Liquide middelen			
a. Kas en giro			
b. Boerenleenbanken			
c. Overige banken			
Sub-totaal B	31		
corr. ← NIET INVULLEN →	32		
Totaal III	33		
Totaal-generaal	34		

SPECIFICATIE VAN DE VEE-INVENTARIS

Diersoorten	Aantal	Waardering voor aangifte van de Vermogensbelasting		
		per stuk	per soort (2 x 3)	totaal per groep
1	2	3	4	5
Paarden:				
Dekhengsten				
Werkpaarden				
Tweejarige paarden				
Eenjarige paarden				
Veulens				
Rundvee:				
Dekstieren				
Melkkoeien				
Vaarzen				
Pinken				
Kalveren				
Weidekoeien				
Ossen				
Varkens:				
Beren				
Zeugen				
Biggen				
Loopvarkens				
Mestvarkens				
Wolvee:				
Fokschapen				
Weideschapen				
Lammeren				
Rammen				
Pluimvee;				
			Totale waarde (in te vullen op de balans)	

TOELICHTING OP HET ENQUETEFORMULIER VOOR HET ONDER- ZOEK NAAR DE FINANCIËLE POSITIE VAN LANDBOUW- BEDRIJVEN

I. Bij het onderhavige onderzoek is aansluiting gezocht met de nieuwe Statistiek van de Bedrijfsuitkomsten in de Landbouw. Het is de bedoeling, dat het onderzoek zich zal uitstrekken tot dezelfde bedrijven, waarop de nieuwe *Statistiek van de Bedrijfsuitkomsten* wordt gebaseerd, zodat U wordt verzocht de formulieren in te vullen voor *dezelfde* bedrijven, welke door het Centraal Bureau voor de Statistiek voor de steekproef zijn gekozen. De betreffende bedrijfsnummers zijn door het C.B.S. aan de boekhoudbureaux opgegeven. In het geval, dat sommige bedrijven naar Uw mening voor de Statistiek van de Bedrijfsuitkomsten ongeschikt zijn, worden, zoals U bekend is, in overleg met het C.B.S. daarvoor andere bedrijven in de plaats gekozen. De aldus na overleg met het C.B.S. gewijzigde bedrijfsnummers worden ook voor de enquête van het L.E.I. aangehouden. Het is gewenst, dat de Boekhoudbureaux de formulieren *controleren op volledige en juiste invulling alvorens* deze naar het Landbouw-Economisch Instituut terug te zenden.

II. ALGEMENE GEGEVENS

- a. *Bedrijfsnummer*. Het nummer vermelden waaronder het bedrijf bij het boekhoudbureau is aangesloten.
- b. *Provincie*. De provincie vermelden waarin het bedrijf in hoofdzaak is gevestigd.
- c. *Landbouwgebied*. Het landbouwgebied vermelden (volgens de indeling 1912) waarin het bedrijf is gelegen. Een lijst van gemeenten gerangschikt naar de verschillende landbouwgebieden wordt door het C.B.S. verstrekt.
- d. *Gemeente*. De gemeente vermelden waarin het bedrijf in hoofdzaak is gelegen.
- e. *Grootteklasse*. Wat van toepassing is gelieve U aan te geven door het *omcirkelen* van het betreffende codecijfer. Tot de oppervlakte cultuurgrond wordt *niet* de oppervlakte kwelders, erf, tuin, bos, water en wegen gerekend. Voor zover dijken en gorzen als weide e.d. in gebruik zijn, worden deze *wel* als cultuurgrond beschouwd (zie rubriek g van het formulier onder het hoofd „Oppervlakte en indeling van het bedrijf”).
- f. *Leeftijdsgroep van de boer*. Aan te geven door het *omcirkelen* van het betreffende codecijfer. Bij de invulling gelieve U uit te gaan van de leeftijd van degene die in feite de dagelijkse leiding heeft.
- g. *Oppervlakte en indeling van het bedrijf*. Bij de indeling naar het grondgebruik dient te worden uitgegaan van de oppervlakte cultuurgrond, die door de boer zelf wordt geëxploiteerd.
Ten aanzien van de *oppervlakte boomgaard* geldt:
 1. boomgaarden met *onderteelt van akkerbouwgewassen* worden *niet* als boomgaard vermeld. De akkerbouwgewassen worden tezamen met de andere akkerbouwgewassen in de daarvoor bestemde rubrieken vermeld;

2. boomgaarden *zonder onderteelt of met onderteelt van tuinbouwgewassen*, of boomgaarden waarvan de onderteelt niet bekend is, worden voor de volledige oppervlakte tot de *tuinbouwgewassen* gerekend (rubriek d van het formulier);
3. boomgaarden met onderteelt van gras waarvan het gras wordt geweid of gehooïd, worden onder grasland opgenomen (rubriek f van het formulier);
4. in de rubriek h moet de totale oppervlakte boomgaard worden vermeld. Hieronder vallen dus ook de boomgaarden met onderteelt van akkerbouwgewassen en gras.
- h. *Oppervlakte cultuurgrond in eigendom/gepacht*. Het totaal moet gelijk zijn aan de in rubriek g vermelde totale oppervlakte cultuurgrond.
- i. *Gebouwen gepacht of in eigendom*. Aan te geven door het omcirkelen van het betreffende codecijfer.
- j. *Tijdstippen van pachtbetaling*. Hier dienen de gebruikelijke tijdstippen van pachtbetaling te worden ingevuld met daarachter vermelding van de grootte der betaling.
- k. *Boekjaar*. Het onderzoek heeft betrekking op het boekjaar 1951 of 1951/52. Opgegeven moet worden wanneer het boekjaar is afgesloten, dus 31 December 1951, 30 April 1952 of een andere datum in 1952.

III. BALANSGEGEVENS

Deze hebben betrekking op de eindbalans van het boekjaar 1951, als per 31 December is afgesloten, of van 1951/52, indien in 1952 de balans werd samengesteld.

In de balans dienen zowel activa en passiva binnen als buiten het bedrijf te worden opgenomen. Als algemene richtlijn voor de waardering geldt, dat, *voor zover* van bepaalde posten aangifte moet geschieden voor de *Vermogensbelasting*, deze *waarde* in het formulier moet worden ingevuld. Wij verzoeken U ingeval *geen* Vermogensbelasting is verschuldigd, een zo goed mogelijke raming op te stellen van de waarde zoals deze eventueel voor de Vermogensbelasting zou moeten worden opgegeven. In alle overige gevallen kan de boekwaarde worden aangehouden.

Het is voor de verwerking der gegevens van groot belang, dat:

1. de in te vullen bedragen zoveel mogelijk in rechte lijn onder elkaar worden geschreven en wel op zodanige wijze, dat op die regels waar in de geldkolom stippen zijn geplaatst, de cijfers van het getal van rechts naar links *op de plaats van de stippen worden ingevuld* (dus b.v. . . 8 5 7);
2. geen balansposten, welke op het formulier afzonderlijk voorkomen, worden samengetrokken. Ingeval dit onvermijdelijk is, gelieve U de samentrekking door een *accolade* aan te geven;
3. indien de grootte van een bedrag *nul* is, dit ook inderdaad door een 0 teken wordt aangeduid;
4. ingeval de waarde van een balanspost *niet* bekend is, dit wordt aangegeven door een *vraagteken*;
5. de bedragen op *gehele guldens* worden afgerond;
6. eventuele verschrijvingen worden hersteld door het juiste getal *met andere inkt* in te vullen of door met dezelfde inkt het juiste getal *boven het onjuiste bedrag* te schrijven.

Thans volgen enige bijzonderheden over enkele balansposten afzonderlijk

- a. *Grond en gebouwen*. Indien een boer eigendommen heeft, die niet bij hemzelf in gebruik zijn, worden deze wel hieronder opgenomen, echter met de opmerking: „buiten bedrijf”. Ook de blote eigendom wordt hieronder vermeld met de aantekening „blote eigendom”. Het totale bedrag komt dus onder 21 en wordt alleen voor zover dit mogelijk is, gespecificeerd in de voorkolom.
- b. *Onroerende goederen, gebouwd door en in eigendom van pachters*. Hiertoe zijn bijvoorbeeld te rekenen een silo, gierkelder, varkenshok, kippenhok, aardappel- of fruitbewaarplaats en andere gebouwen. Deze gebouwen dienen evenwel *eigendom* te zijn van de pachter. De bedragen hiervoor moeten dus *niet* onder punt 21, maar onder punt 22 worden opgenomen.
- c. *Veestapel*. Bij deze post dient de waarde volgens de aangifte voor de Vermogensbelasting te worden ingevuld. De invulling geschiede *met behulp van de specificatie van de vee-inventaris aan de achterzijde van het formulier*.
- d. *Dode inventaris*. Opnemen tegen de boekwaarde. Het totaal van c. en d. (Veestapel en dode inventaris) komt onder punt 23.
- e. *Veldinventaris*. De waardering der gewassen kan geschieden aan de hand van de normen, welke door het Ministerie van Financiën voor de Inkomstenbelasting zijn vastgesteld. Verondersteld wordt, dat deze normen voldoende bekend zijn. De bureaux, welke de kostprijs van de veldinventaris plegen te activeren, gelieven de waarde van de veldinventaris overeenkomstig bedoelde normen in te vullen.
- f. *Hypotheken u/g, uitgeleende gelden, ledenkapitaal, aandelen in coöperaties, nog te ontvangen erfdeel*. De invulling kan geschieden aan de hand van de waarde, welke voor de Vermogensbelasting wordt aangegeven.
Onder „uitgeleende gelden” vallen alle leningen, welke niet tegen hypothecaire zekerheidsstelling zijn verstrekt.
- g. *Afkoopwaarde van verzekeringspolissen*. In de balans behoeft *alleen* te worden ingevuld de waarde van polissen, welke voor de Vermogensbelasting zijn of worden aangegeven.
- h. *Voorraden*. Het bedrag invullen, dat in de boekhouding op de balans is opgenomen. Bedrijfsvoorraden waarvan bekend is, dat zij uitsluitend voor eigen bedrijf zijn bestemd, kunnen zo mogelijk afzonderlijk onder de vastgelegde middelen worden vermeld.
- i. *Bedrijfsvorderingen*. Hieronder vallen vorderingen uit hoofde van verkocht vee, verkochte producten enz.
- j. *Effecten* (aandelen en obligaties zo mogelijk afzonderlijk te vermelden). De invulling kan geschieden overeenkomstig de voorschriften van de Vermogensbelasting. De aandelen in coöperaties vallen *niet* onder deze categorie.
- k. *Boerenleenbanken* (waaronder de Zuivelbank te Alkmaar en te Leeuwarden). Hieronder moet zowel het spaarsaldo als de vordering in rekening-courant worden opgenomen.
- l. *Overige banken*. Onder deze post vallen de spaarbanksaldi bij andere dan boerenleenbanken, alsmede de vordering in rekening-courant bij handelsbanken.

- m. Eventueel nog te *incasseren dividenden* e.d. kunnen afzonderlijk onder de liquide middelen worden opgenomen.
- n. Vorderingen op de fiscus door teveel betaalde belasting kunnen worden gecompenseerd met de belastingschulden. Alleen, wanneer de fiscale vorderingen de schulden overtreffen, worden ze in rood onder de belastingschulden vermeld.
- o. *Nieuwe Onbelaste Reserve*. Daar over deze „reserve” in de toekomst belasting kan zijn verschuldigd, wordt U verzocht *naar eigen inzicht* een schatting te maken van de belasting, welke *alsnog* over de N.O.R. zal moeten worden betaald. Deze belasting moet in het formulier in mindering worden gebracht van de N.O.R.
- p. *Overige voorschotten van boerenleenbanken*. Hieronder dienen de voorschotten te worden opgenomen, welke tegen andere dan hypothe-caire zekerheidsstelling zijn verkregen.
- q. *Geleende gelden van andere dan boerenleenbanken*. Deze post omvat o.m. leningen van particulieren.
- r. *Privé-schulden*. Hiermede zijn bijvoorbeeld bedoeld eventueel onbetaalde privé-rekeningen uit hoofde van gekochte kleding, huishoudelijke artikelen, gekocht meubilair e.d. Belastingen vallen dus niet hieronder.
- s. *Bedrijfsschulden*. Deze post omvat de lopende schulden in het kader van de bedrijfsvoering, zoals pacht, onbetaalde rekeningen uit hoofde van gekochte meststoffen, zaden, veevoeder, werk door derden en voorts ambachtsrekeningen e.d.
De ondernemingsbelasting gelieve U *niet* hierbij op te nemen.
- t. *Belastingen*. Alle belastingen met inbegrip van de ondernemingsbelasting dienen hieronder te worden verantwoord, dus *niet alleen* die van 1951/52, maar ook alle van voorgaande jaren.
Voor bedrijven, waarvan de balans op 31 December 1951 wordt afgesloten, moet in de belastingen ook zijn begrepen de Inkomstenbelasting 1951 en de Vermogensbelasting 1952. Voor bedrijven, waarvan de balans echter op 30 April 1952 is afgesloten, dient in het totaal der belastingen ook de Inkomstenbelasting 1952 te worden opgenomen. Dit laatste geldt ook voor de bedrijven met een balansafsluiting op een ander tijdstip in het jaar 1952. Indien de belastingen over 1951/52 nog niet nauwkeurig bekend zijn, gelieve U te volstaan met een zo juist mogelijke raming. Zoals onder n reeds is vermeld, kunnen vorderingen op de fiscus worden gecompenseerd met belastingen.

's-Gravenhage, 30 Mei 1953.